تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

بیرەوەریەکانی ئیحسان نوری پاشا

و: وریا قانع

کتێبخانەی دیجیتالی

بیرەوەرییەکانی

ئیحسان نوری پاشا

وەرگێڕانی

وریا قانیع

چاپی یەکەم

2001

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی
کوردستان ت. «٢٢٢٩٩٩٢»
e.mail:mukriani@yahoo.com

- کتێبی ژمارە: «٥٢»
- کتێب: بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا
- وەرگێڕانی: وریا قانیع
- هونەرکاری: قاسم قادر
- چاپی یەکەم: هەولێر – ٢٠٠١
- ژمارەی سپاردن «٢١٣»ی ساڵی ٢٠٠١دراوەتێ.
- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

پەیڤێك

شۆڕشی ئاگری داغ یان بەشێوەیەکی دیکە بڵێین شۆڕشی ئارارات یەکێکە لە شۆڕشە مەزن و بایەخدارەکانی نەتەوەی کوردی ستەم دیدە، کە ماوەی پێنج ساڵێك دەوامی کرد، هەر لەکاتی بەرپاکردنی شۆڕشەکەوە سوپای کورد واتە هێزی چەك هەڵگرو ڕێکخراوی بەڕێوەبردنی کاروباری دانیشتووانیش لە شێوەی دەوڵەتێکی سەرەتاییدا، ڕێکخرا و ئاڵای پیرۆزی کوردستانیش بەسەر لوتکەی چیابڵندو گەردنکەشەکانی کوردستانەوە بەدەم شنە بای ئازادییە وە دەشەکایەوە. ئەندامانی هێزی چەکهەڵگریش بەپێی پلەکانیان نیشانەی تایبەتییان هەبوو، کە پلەی ئەفسەرەکان و سەربازەکانی لەیەك جیادەکردەوە واتە تاڕادەیەك ڕێکخستنێکی سوپایی خاوەن دیسپلینیان پێکهێنابوو. ئەم شۆڕشە هەرچەندە خاوەنی ڕێکخستنێکی ڕێکوپێکبوو و بناغەی دەوڵەتێکی بۆ کورد داڕشتبوو هەرگیز چاوەڕوانی کەوتنی لێوە نەدەکرا، بەلاّم لە بەدبەختیی کورد داگیرکەرانی کوردستان هەرچەندە لە دەروونەوە دوژمنێکی سەرسەختی یەکترن، بەلاّم لە کاتی پەرەسەندنی هێزی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کورد و گەشەکردنی بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کورد دەبنە برای گیانی بەگیانیی یەکتر و لەسەریەکدی دەکەنەوە بەنوێترین چەکی سەردەمەکەیانەوە لە هەموولایەکەوە پەلاماری بزووتنەوەکەی دەدەن و لەناوی دەبەن. سەرەڕای ئەمەش دەوڵەتە ئیمپریالیستەکانیش لە نانەوەی فێڵ و تەڵەکەلە دژی کوردو بزووتنەوە رەواکەی و بۆ یارمەتیدانی دوژمنەکانی کورد بەچەك و دراوو پسپۆڕی سەربازی هەرگیز کورتییان نەکردووە و هەزارو یەك داویان بۆ ناوەتەوە. بۆیە تاکو ئێستا ئەنجامی شۆڕشەکانی کورد هەرکەوتن و ماڵوێرانی بەشوێنەوە بووە. تا کار گەیشتە ئەوە بە چەکی کیمیاوی وڵاتانی زلهێز شارو دێهاتەکانیان کیمیاباران کردین و شارو شارۆچکەکانیشیان وێرانکرد و لە ئۆردوگا زۆرە ملێکاندا کۆیانکردینەوە. ئەگەر بە چاوێکی ورد تەماشای شۆڕشی کورد بکەین ئەبینین کە کورد بەتەنها لەگەڵ تورك یان فارس یان عەرەب نەجەنگیوە. بەشداریکردنی فڕۆکەکانی بەریتانیا لە وێرانکردنی شاری سلێمانی و دێهاتەکانی بارزاندا رۆڵێکی گرنگیان بینیوە. لە شۆڕشی ئەیلوولیشدا بەچەکی بەرەی ئیشتراکی و ناپاڵی هیندی و فڕۆکەکانی بەرەی ئاشتیخواز دێهاتەکانی کوردستان وێران دەکران و ژن و منداڵی بێتاوانیان ئەکرد بە قەرە برووت. پسپۆری سەربازی وڵاتە عەرەبییەکانیش دەستە پاڵەی خۆیان خستە سەر ئەو ئاگرە دژی مرۆڤایەتییەکە ماڵی کوردی پێدەسووتێنرا. نووسینەوەی ئەم ڕووداوانە، وەکو مێژوویەك بۆ نەوەکانی ئایندەمان گەلێك پێویست و سوودبەخشە. بۆ ئەوەی نەوەی ئایندەمان هیچ گلەییەکمان لێنەکەن و وانەزانن ئێمەی باب و باپیرانیان دەستە پاچە لەرووی ستەم و

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تاوانەکانی داگیرکەراندا دانیشتووین بابزانن کە باب و باپیرانیان لە جەنگی تەنبەتەندا بەپێوە بەرانبەر تۆپ و شەستیری گەورەو بچووکی دوژمن لە پێناوی ئازادی و سەربەخۆیی نیشتمانەکەیاندا جەنگیون. بەبێ چەك تەنها بە بێلْ و داردەستەوە پەلاماری فرِگەی مۆدێرنی دوژمنیان داوەو دەستیان بە سەردا گرتووە و درێژەیان بە هێرشی بێباکانەیان داوە. گیانی پیرۆزیان کردووە بە قوربانی، بڕیاریان داوە لە دوای تەواوبوونی ئاخرین فیشەکیان بە خەنجەرو مشتەکۆڵە پەلاماری دوژمنان بدەن.

خوێنەری بەڕێز هەرچەندە ئەم بیرەوەرییە لەمەو پێش چاپکراوە، بەڵام لەبەر زۆربوونی خوێندەوارانی گەلەکەمان و کەمیی ئەو ژمارەیە کە لێی بڵاوکراوەتەوە، وامان بە باشزانی کە دووبارە لە سەرچاوە فارسییەکەیەوە وەریگێڕینە سەر زمانی کوردی، تینوویەتی کۆمەڵێکی دیکەی پێ بشکێنین و بەشێکی گرنگی مێژووی نەتەوەکەمانیان بخەینەوە بەرچاویان تاکو بە باشی دۆست و دوژمنەکانی نەتەوەکەمان بناسن.

لەوەرگێڕانی ئەم بیرەوەرییەدا لە هەندێ شوێندا ناچاربووین کەواژەیەك یان دەستەواژەیەکی زیادە بخەینە سەر دەقە ئەسڵییەکە ئەویش بۆئەوەبووە، کە خوێنەر باشتر لێی تێبگات. بەو مەرجەش ئەسڵی مانای دەقەکە نەشێوێنێت. بۆ نموونە مامۆستا ئیحسان نوری لە هیچ شوێنێکدا زاراوەی شۆڕشگێڕ یان جاشی بەکارنەهێناوە بەڵکو لەباتی ئەمانە زاراوەی (ملیون، مجاهدین، مدافعین و چریکی) بەکارهێناوە، چونکە لەو سەردەمەدا ئەم زاراوانە نەبوون تاکو بەکاریان بێنێت. ئێمە لە هەر شوێنێکدا بە باشمان زانیبێت بەکارمان

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هێناون، لەگەڵ چەند وشەیەکی دیکەشدا کە بە پێویستی نازانم بگەڕێم بە دوایانا و یەك بەیەکیان دەست نیشان بکەم، بەلاّم نەمکردووەتە کارێك ناوەرۆکی بیرەوەرییەکە نە بەلای کورداو نەلە دژی تورك بە کاربێنم. ئەم بیرەوەرییانە لە بناغەدا بریتیبوون لە زنجیرە وتارێك کە لە رۆژنامەی کۆهستانا بە فارسی بلاّوکراونەتەوە.

بەڕێز مامۆستا کاوە بەیاتی کۆی کردووەتەوەو لە مردن رزگاری کردوون و کردوویەتی بەم کتێبە. جگە لەمەش لە ساڵی (١٩٨٦) دا لە سوێس بە زمانی فەرەنسی لەشێوەی کتێبێکدا بلاّوکراوەتەوە. مامۆستا کاوە بەیاتی لەگەڵ دەقە فارسییەکەیدا بەراوردی کردووە، بەهۆی باری رامیاریی ئەوسای ولاّتی ئێرانەوە هەندێك شت لە فارسییەکەیدا پەڕێنراوە، بەلاّم لە فەرەنسییەکەیدا بە تەواوی نووسراوە. هەندێ شتی دیکەش لە فارسییەکەدا هەبووە، بەلاّم لە فەرەنسییەکەدا نەبووە. ئەمانەی لە ناو جووت کەواندا داناوە و ئاماژەی بۆ کردووە. ئێمە بە پێویستمان نەزانیوە جیایان بکەینەوە، چونکە هەردووکیان بەشێکن لە بیرەوەرییەکان و بە پێی بارودۆخی رۆژگار هاتوونەتەکایەوە، پێویست بە جیاکردنەوەیان ناکات.

مامۆستا کاوە بەیاتی گەلێك دڵسۆزانە و زیاد لە پێویست خۆی ماندووکردووە پێشەکییەك و چەند لاپەڕەیەکی سەبارەت بە بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کوردیشی خستووەتە سەر، چونکە ئێمە تەنها نیازمان بلاّوکردنەوەی بیرەوەرییەکانی ئیحسان نورییە، بۆیە چاوپۆشیمان لە وەرگێڕانی پێشەکییەکە و ئەو بەشەی دیکەشی کرد. هیوادارم مامۆستا کاوە بەیاتی لێم زویر نەبێت و خوێنەوارانیش لێم ببوورن.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لێرەشدا ئەوەش بە خوێندەواران رادەگەیەنم کە مامۆستا ئیحسان نوری ئاماژەی بۆ ئەو یارمەتییانەی شێخ ئەحمەدی بارزانی نەکردووە، کە کریس کۆچەرا لە کتێبەکەیا کەناوی (بزاڤی نەتەوەیی کورد)ە لێیەوە دواوەو دەلێت شێخ ئەحمەد دووجار هەر جارەی (٣٠٠) چەکداری ناردووە بۆ یارمەتیدانی شۆڕشی ئارارات. مامۆستا کاوەش دەلێت شێخ ئەحمەد (٥٠٠) چەکداری بۆ یارمەتیدانی شۆڕشی ئارارات رەوانەکردووە.

لە کۆتاییدا هەزاران سلاو لە گیانی پاك و پڕ لە سۆزەکەی مامۆستا ئیحسان و هەموو شەهیدانی دیکەی رێگای ئازادی و سەربەخۆیی نیشتمانە بێنازەکەمان.

وریا قانیع

٢٠٠٠/٩/١٤

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا

ئاگری، ئاگری، تۆ ئاگر بووی
لە ناو دنیا سەربڵند بووی
لەسەر کوردستان چرابووی
هەڵبە ئاگری، هەڵبە ئاگری

کورتە مێژوویەك:

لە دوای کڕنووشبردن لە بەرانبەر بارەگای تۆدا ئەی ئاگری، تۆ ئەی چیای بڵند کە هەمیشە زیارەتگای نەوە دلێرەکانت بووی. چین چینی سەهۆڵبەندانت وەکو لاپەڕەکانی مێژوو، بەسەریەکدا کەوتوون. لە بەرانبەری تۆدا کە رووداوە نادیارەکانی سەدەکانی مێژوو دەگێڕیتەوە، لە بەرانبەر تۆدا ئەی ئاگری کە ناوەکەت لە دێرینەی مێژووییت دەدوێت و پریسکەی گڕکانی تۆ کە سەردەمێك دەوروپشتت لە رووناکیی گەرموگوڕتا ڕاگرتبوو و ئێستاش لە دڵی نەوەکانتا ئاوازە خوانی دەکەیت، لەدوای کڕنووشبردن لە بەرانبەر پەیکەری بەهادارو بەڕێزتا، من کە یەکێکم لە بچووکترین نەوەکانی تۆ، دەمەوێت بە مۆڵەتی تۆ چەند لا پەڕەیەك لە مێژووی پڕلە شانازیت بنووسمەوە.

* * *

ئارارات ئەو چیا گەورەیە کە لە باکووری خۆرئاوای ئێراندا سەری لە ئاسمان دەسوێت، وەکو دیوارێکی بڵندو پایەدار هەمیشە ئەم وڵاتەی لە دەستدرێژیی بێگانان پاراستووە، تاکو ئێستا مۆڵەتی بە هیچ کەسێك نەداوە کە سەرکەوێتە سەر بەرزترین لووتکەکەی.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

مەسیحییەکان دەڵێن کەشتییەکەی نوح لە سەر ئەم چیا گەورە نیشتووەتەوە. بەڵام قورئانی پیرۆز ئەم وتەیە بەر پەرچ دەداتەوە. شوێنی نیشتنەوەی کەشتییەکەی نوح بە چیای جوودی کە لە باشووری سنووری تورکیایە دەست نیشان دەکات. ئەم چیایە کە لە سەردەمێکدا کڕنووشگای زەردەشتییەکان بووە ئێستاش رۆگەی نەوەکانی واتە نیشتمانپەروەرەکانی ئێستایەتی. ناوی پڕ شانازیی (ئاگری) کە لە ئاگرەوە وەرگیراوە، وێڕای ئەوەی ساڵانێکی دوورودرێژ واتە چەندین سەدە لە تەمەنی ئارارات تێپەڕیوە، وەفاداریی رۆڵە خاوێنەکانی نەوازشی دەکێشن و بەپێچەوانەی وتەی مێژوونووسانی عیبری–ئاشووری و یۆنانی ناوی ئاگری گەواهی دەدات کە هیچ کاتێك نەتەوەی کورد چیای ئاگری–ی فەرامۆش نەکردووە، بەفێرکردنی ناوی خۆی بە نەوەکانی خۆی ئەو پەیوەندییە پڕلە ئەوینەی هەمیشە پتەوتر کردووە.

سەلمان نەسرِی پاشای ئاشوور لە ساڵی (١٢٦٠) پێش زایینی ناوی ئاراراتی بردووە، بەڵام دەمرگانی مێژوونووسی ناسراو، بوونی دەوڵەتی بە هێزی ئاراراتی لە شوێنی ئاشکرای خۆیدا بە دوو هەزار ساڵ پێش زایینی داناوە. بە پێی بەراوردو لێکۆڵینەوە لە شوێنەوارەکانی ژێر زەوی کە لە شاری (وان)ی پایتەختی دەوڵەتی ئارارات و ناوچەکانی دیکەی دەوروبەری ئارارات دۆزراونەتەوە، لەگەڵ شوێنەوارێکدا کە لە ناوچەی دەریای رەشدا دۆزراوەتەوە، روونبووەتەوە کە دانیشتووانی ئەم دوو ناوچەیە. شارستانیەتێکی هاوبەشیان هەبووە و بەبۆچوون و ئیحتیمالێکی بەهێزەوە دەڵێین سنووری ئارارات تاکو دەریای رەش درێژبووەتەوە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دانیشتووانی ئارارات تایبەتمەندیی رەگەزیی خۆیان لە دەست نەداوە. وەکو ئەو بەردە گەورانە کە لەنێو دۆڵە قووڵەکاندا هەڵکەوتوون و هێزو توانای لافاوە گەورەکان نەیانتوانیوە ئەوبەردانە لە شوێنی خۆیان ببزوێنێت لە بەرانبەری لافاوی هێرش بەرانەی نەتەوە ئاوەکییەکاندا خۆی ڕاگرتووە، هێزو قورسایی ئەو هێرشانە ورەی پێبەر نەداوەو لە ئەنجامدا بە هەمان سیمای سەرەتایی خۆیان دەرکەوتوون. بە ئەگەرێکی زۆرەوە خێڵی ئارارات یەکێکن لە خێڵە گەورەکانی گۆتی، ماوەیەك لە ژێر دەستەڵاتی خێڵە هاو نژادەکانی خۆیاندا وەکو(شۆبار)و نایرییەکان– دا بەسەریبردووە. لە سەرەتای سەدەی هەشتەمی پێش زایینی گەیشتۆتە لووتکەی دەستەڵاتی خۆی. لە ساڵەکانی هەشت سەد تا هەشت سەدو بیست و پێنجی پێش زاینی پاشای ئارارات (منڤاش) کە هەمان منڤەش چنزا یا مەنوچیهری شانامەیە بەرەو باشوور هێرشی بردووە، بەر پەرچی ئاتور نازپرپال، سەلم نەسر (تورو سەلمی شانامە)ی پاشای ئاشووری داوەتەوە. لە باشووری خۆرئاوای دەریاچەی رەزائیە چەندین بەردی نووسراوی بە یادگاری بۆ بەجێهێشتووین. عبرییەکان ناویان لەم دەوڵەتە ناوە ئارارات و ئاشوورییەکان بە ئۆرارتوو، مێژوونووسی ناسراوی یۆنانی هەرۆدۆت، بە (ئالاڕود) ناوی بردووە.

هەرۆدۆت دەڵێت: ((لە دەوروبەری چیای ئارارات هۆزی ئالاڕود، هالدییان دەپەرست))، بێگومان هەر لەبەر ئەوە بەم خێڵەیان وتووە (خالدی یاهالدی). مایەر (ئاراس)ی ناوەندی بەنیشتمانی ئەم نەتەوەیە داناوە. شوێنی ناو براو شوێنی نیشتەجێبوونی خێڵێکی مادەکان بووە بەناوی (ئارزنت). بوونی ناوچەیەك بە ناوی (خالدیا)

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

له نزیك ترابوزان له سەردەمی ئیمپراتوریەتی رۆمی خۆرهەلاتدا لەوەدەچێت لایەنگری ئەو بۆچوونە بکات کە سنووری ئارارات تاکو دەریای رەش درێژ بووبێتەوە.

لەوەدەچێت بە دروستبوونی دەولەتی گەورەی ماد لە ژێر سەرکردایەتیی هۆخشتەر شادا هۆزی هالدی-ی خستبێتە ژێر دەستەلاتی خۆیەوە و ملکەچی کردبن و بناغەی دەولەتی ئێتینی ئاراراتی لەرزۆك کردبێت. هەرچەندە ئەم پاشایە سنووری دەولەتی مادی تا قزل ئێرمەق (رووباری هالیس) درێژکردەوەو دەولەتە دراوسێکانی ترساند، بەلام کورەکەی کەناوی (ئیختووڤیگو) (کەیکاوس) بوو لێوەشاوەیی باوکی نەبوو، بە زوویی ئەم ناوچەیەی لە دەست دا.

هەندێ جار پاشاکانی ئارارات لە خانەدانی مانائی بوون کە لەباشووری خۆرئاوای رەزائیە- دا فەرمانرەواییان دەکرد. ئەم کارەش بە نۆرەی خۆی بە بەلگەی هاورەگەزبوونی ئەم دوو هۆزە دادەنێت. لە سالی (٦٠٠) پ.ز لەبەرئەوەی ئارارات دەولەتی سەربەخۆی نەبوو کەوتە بەر هێرش و پەلاماری ئەرمەنییەکانەوە.

هەرۆدۆت دەلێت: بەرزیی پلەی شارستانیەتی ئاراراتییەکان وای لە ئەرمەنییەکان کرد کە ئاینی ئەوان قبوول بکەن و ئەم ناوچەیە کە بە بۆنەی هالدییەکانەوە(هایستان)یان پێدەوت، لە دوایدا دایانەوە پال خۆیان، خۆیان ناو نا هالدی یان هایق. هاودینی و هاورەگەزیی ئەم دوو هۆزە، بوو بە هۆی ئەوەی یەکێتی نێوانیان مسۆگەر بکات. لەمە بە دواوە هیچ رێگرییەك لەوە نەدەکرا کە ئەم چیا پیرۆزە نێچیرگای پاشاکان و جێگای رمبازیی سەردارانی ئەرمەنی بێت.

کتێبخانەی دیجیتالی
www.rabari.org

لە دواییدا دەرکەوت نـاوی خێڵـە جۆربـەجۆرەکانی ئـارارات: کورتی، مارد، ئەمرد–لە مێژووەکانی ئەرمەنیدا بە مار تۆمار کراوە– بـوون کـە هـەر یـەکێکیان بەشـێك بـوون لـە خێڵـەکانی گۆتـی: ئـەم تایەفانە نەك تەنها لە خاکی ئاراراتدا– بە گەواهیدانی (ئەسترابۆن) و مێژوونووسانی دیکـە– بـەڵکو لـە تـەواوی خـاکی مادسـتان، فـارس، ئازربایجان و مازەندەران، هەر بەم ناوانەوە دەژییان. لە دواییـدا بـە پـەیدابوونی ئـایینی مەسـیحی ئەرمەنییـەکان و ئاراراتییـەکان بەخواست و زۆرەملێ ئەو ئایینەیان پەسەندکرد.

لە ساڵی (٢٧٩) ی زاینیدا. (ترتـاب)ی پاشـای ئەرمـەنی ئـایینی مەسیحی قبووڵکـرد، لەدەوروبـەری مووشـدا سـەد هـەزار کەسـی لـە پیاوانی ئایینی هالدی کوشت و بەزۆر دانیشتووانی کرد بە مەسیحی. لە دوای بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام ژمارەیەکی زۆری ئاراراتییەکان لەگەڵ هاوڕەگەزەکانی دیکەی خۆیاندا، واتە کوردەکانی باشـوور بـە چـاو لێکـەری، ئـایینی ئیسـلامیان قبووڵکـرد. لـە هـەمانکاتدا ژمارەیەکیان لەسەر ئـایینی مەسـیحی–ی خۆیـان مانـەوە. تەنانـەت لەم دواییانەشدا لە نێو کوردەکاندا چەندین بنەماڵە بەرچاو دەکـەون کە هێشتا بەشـێك لـە شـوێنەواری ئـایینی مەسـیحی لـە رەفتاریـاندا بـەکاردەهێنن، هـەروەها لـەناو ئەرمەنییەکانیشدا مەسیحییان تێـدا ماوەتەوە کە زمانی ئەرمەنی نازانن و بە زمانی کوردی دەدوێن. ئـەم دوو کۆمەڵـە لـە پاشمـاوەی هالدییـەکانن کـە ئـایینی مەسـیحییان قبووڵکردبوو، دەستەی یەکەمیان لە دواییدا موسوڵمان بـوون، بـەڵام دەستەی دووهەمیان لەسەر ئایینی مەسیحی–ی خۆیان مانەوە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

با واز لەم بابەتە بێنین. جیاوازیی بیروباوەڕی ئایینی، ئەم دوو هاو نیشتمانییەی بەردایە گیانی یەکتری. کاتێك ئایینی ئیسلام لەخۆرهەلاتدا گەشەی کردو، دەستەلاتی بەدەستهێنا کەم کەم کوردەکانی ئارارات هاتنە سەر کار. لەوانەش خانەدانی شەدادی کە سەر بە خێڵی ڕووادی بوون کە لە دەوروبەری شاری (دیوین)ی پایتەختی دێرینی ئەرمەنستان و لە نزیکی چیای ئارارات نیشتەجێبوون. لە سەرەتاوە لە (گەنجە)و قەفقاز سەڵتەنەتیان بە دەست هێنابوو. لە دواییدا دەستیان بە سەر ئەرمەنستانیشدا گرت. بەم شێوەیە ئارارات دووبارە کەوتەوە ژێر دەستەلاتی نەوە ڕەسەنەکانی خۆی.

لە دەوروبەری سەدەی پێنجەمی کۆچیدا بوو، کە یەکێتیی (کورد—ئەرمەنی) لە بەرانبەر هۆزە تالانکەرەکانی تورك ئەنجام درا. خێڵە تورکەکان دەستی تالان و فەرهوودیان تانزیکی (ئانی)درێژکردبوو. پاشای کورد مەنوچیهر، کورتکردنەوەی دەستی تورکەکانی بە پێویست زانی. مەسەلەی هاودینی نابە لاوە، دەستی دایە شمشێر.

کریکۆری کوڕی (وهاك) کە گەورە ترین و دەستەلات دارترین کەسایەتییەکانی ئەرمەنی بوو، هات بۆ یارمەتیدانی هێزی کورد. چەند ساڵێکیش دوای ئەوە کە ئەرمەنستان کەوتە بەر هێرش و پەلاماری تورك، مەنوچیهری کوردیش هێزی کوردی نارد بۆ یارمەتیدانی ئەرمەنییەکان.

لە ئەنجامداو لە دوای ئەوە کە حکومەتەکانی خودموختاری لەناوچوون، سەردارانی کورد لە ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستان.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

نفـووزی مەعنـەویی خەلیفـەکانی عوسمانییـان بەدۆسـتایەتی و وەفاداری راگرتبوو و بەم شێوەیە ئاسایشـی ئـەو ناوچەیـە مسۆگەر بووبوو و کوردەکان تارادەیەك وازیان لـە داواکاریی ئـازادیی خۆیـان هێنـا، بـەڵام دووبـارە جارجارێك لـە گۆشـەو کـەناری هەرێمەکـەدا نەغمەی ئازادی خوازان بەرز دەبووەوە، بەڵام لـەدوای چەند رۆژێـك خامۆش دەبووەوە.

دانیشـتووانی ئـەم چیایـە پابـەندی ئـاوو خـاکی خۆیـانبوون. بـە دەمارگیرییـەکی هـاوڕێك لەگـەڵ نائومێدییـەوە شـیعری شـاعیری نەتەوەیی خۆیان (ئەحمەدی خـانی)کە نزیکـەی (٣٠٠) سـاڵ لـەوەو پێش هۆنیبوویەوە. لەبەر خۆیانەوە دەیانخوێندەوە ئەیان وت:

((ساقی تو ژبۆ خدی کەرمکە یك جرعە مەی دەجـام جەمکـە))

((داجام بەمەی جهان نمابیت هەرچەمە ئیرادەتی خودا بیـت))

((داکشف بێت لەبەرمـە ئـەحواڵ کسـانی دبـتن میسرئەقبالً))

((ادبارمەوی گـها کـــمالـــی ئایـــــا بـــوەقـــابل زوالی))

((یاهروهـادی لـە اسـتوابت حتـی وکـو دور منتـها بیـــت))

((قـەت ممکن ەتـەرژچرخ لولـب تـالع ببـتن ژبۆمـە کوکـب))

((بختە مە ژی بو مەراببت یار جـارك ببـتن ژخـواب هشـــیار))

((رابت ژمە ژی جهان پناهەك پیـدا ببـتن مـە پادشـــاهـــەك))

(لە کتێبە کەدا تەنها ئەم پێنج دێڕەی لێکدراوەتەوە).

لە دوای چـەندین سـەدە ئـارارات بـووە جیاکـەرەوەی سـنووری ئێران–رووس و عوسمانی. هەروەها بوو بە هێڵێکی راست لـە نێـوان ئاگری گەورەو سنووری رووس و عوسمانی لە ساڵی (١٩١٤) لەنێوان

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

رووس و عوسمانیدا جەنگ روویدا، هێزەكانی عوسمانی لە دوای چەند شەڕێكی خوێناویدا هەڵاتن. دانیشتووانی دلێری ئارارات ئیتر توانای قبووڵكردنی ئەوەیان نەبوو كەلەمە زیاتر خاكی نیشتمانەكەیان ئەم دەست و ئەو دەست بكات. لەلایەكی دیكەشەوە ئامادە نەبوون دۆستایەتی و وەفادارییان بۆ خەلافەت، بكەوێتە بەرگومان و دوو دڵییەوە. لەم رووەوە دەستیان بۆ چەك برد و بەسەرۆكایەتیی (گور حەسۆ)و(برو حسكی=ئیبراهیم حسكی) دەستیان بە پاراستن و پاسەوانیی خاكی نیشتمان كرد. چەندین جەنگی دلێرانەیان كرد و نەیانهێشت رووسە قەیسەرییەكان پێ بنێنە ناو خاكی ئاراراتەوە. رووسەكانیش لەبەرانبەر ئەم دلاوەری و مەردایەتییەدا بێ هەوڵدان ئاراراتیان بەسەر جەنگاوەرەكانیدا بەجێ هێشت و بەرەو ناو خاكی عوسمانی درێژەیان بەرۆیشتن دا.

پارێزەرانی ئارارات گەلێك جار سنووری خۆشیان دەبەزاند و هێرش و پەلاماری دلێرانەیان بۆ سەر هێڵی پەیوەندی نێوان خۆیان و رووسەكان دەبرد. لە یە كێك لە جەنگەكاندا گور حەسۆ سەرۆكی جەنگاوەرانی ئارارات هاوكات لەگەڵ پەلاماری شەمەندەفەرو رێگای ئاسنی نێوان ماكو-بایەزید كەسەربازی چەكداری دەگوازتەوە، كوژرا.

دوای كوژرانی گور حەسۆ، برو حسكی، بە ئازایەتییەكی جوامێرانە تا كۆتایی جەنگەكە نەیهێشت دوژمنان پێ بنێنە نێو خاكی ئارارات، لەكاتێكدا كە هێزەكانی رووس لە شاری بەدلیسیش تێپەڕیبوون.

كتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئارارات وەکـو دوورگەیـەك لــە ناوەڕاسـتی دەریایـەك دوژمـن مابووەوە. شەپۆلی هێرشەکانی بەرەو دوا دە کشاندەوەو نیشـتمانی خۆیان لە هەموو بەڵایەك دەپاراست.

شۆڕشی گەورەی ئۆکتۆبەر بـوو بـە هـۆی ئـەوەی کـە هێزەکـانی رووس شوێنە داگیرکراوەکانی دەرەوەی سنووری خۆیان چۆڵ بکەن و بگەڕێنەوە. هێزەکانی ئەرمەنی لە ژێر سـەرکردایەتیی (ئـەنترانیك) پاشا، قارەمانی نەتەوەیی خۆیان پاراسـتنی ناوچـە داگیرکراوەکـانی عوسمانییان لە ئەستۆ گرت، بەڵام دەشیانزانی بەو ڕێکخستنە پڕ لـە کەموکورتییـەی خۆیـان نـاتوانن لـە بەرانبـەر لەشـکری عوسمـانیدا خۆیان رابگرن.

کوردەکانی ئاراراتیش لەم کاتەدا بــە سـەرۆکایەتیی بـرو حسـکی بـێ ئـەوەی چاوەڕوانی هـاتنی لەشـکری عوسمـانی بــن، هـێرش و پـەلامارەکانی یـەك لـەدوای یـەکی خۆیـان لــە دژی شـاری بایـەزید دەستپێکردبوو. ئارامگـای ئەحمـەدی خـانیی شـاعیری گـەورەی کوردیـان لـە داگیرکـەران وەرگرتبـووەوە. بـەڵام چـەند رۆژێـك دوای ئەوە، ناچار ئەو شوێنەیان دایەوە بە لە شکری عوسمانی.

لە ساڵی (١٩٢٠) چیای ئـاگری بـووە خـاڵێکی دیکـەی سـەرەتای هێرشـی تورکـەکان بـۆ سـەر حکوومـەتی تـازە پێگەیشـتووی ئەرمەنستان. کوردەکانی دەوروبەری ئـاگری لـە ژێـر سـەرکردایەتیی لەشـکری (١١)ی تـورك شـارەکانی ئیغدیـر و قلبیـان داگـیرکردو گەیشـتنە رووبـاری ئـاراس. لەبـەرەکانی قاغزمـان و قارسیشــدا کوردەکان زۆربەی لەشکری تورکییان پێکهێنابوو. لە سایەی دلـێری و خۆبەختکردنیان توانییـان ئـاڵای عوسمـانی لـە دەوروبـەری سـاڵی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

(١٨٧٧) زایینی—دا بگەیەننە سەر سنووری نێوان رووس و عوسمانی و لەوێش تێپەڕین. ئاشکرایە کورد لە بەرانبەر ئەم هەموو خۆبەختکردنانەدا چاوەڕوانی دەوڵەتی عوسمانی بوون. (!) کە دەوڵەتی عوسمانی پاداشتی خزمەت و خۆبەختکردنی کوردانی بە کوشتنی هەندێك لەسەرکردەکانی جەنگاوەرانی کورد وەڵامی دایەوە. یەکەم کەسێك کەلە ریزی دوورخراوەکاندابوو برو حسکی بوو، کە لە هیچ جۆرە خزمەتێکی راستگۆیانە پێدزکێی نەکردبوو. .

* * *

(ئیبراهیم ئاغا) کە لە لای کوردەکان بە ناوی برو حسکی تەللو ناسرابوو، لە بنەماڵەی حسە سووری و خێڵی جەلالی بوو لە رۆژانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا لەگەڵ (گۆرحەسۆکوت) و هاوڕێ چەکدارەکانی لە ناو چەی ئاگری دەژیان. ئەمانە توانییان لە هاتنە ژوورەوەی سوپای رووسیای قەیسەری بۆ ناوچەی چیای ئاگری، بەرگری بکەن. لەوە بە دواوە برو حسکی تەللو ئامادە بوو کەلە بەرانبەر دابین کردنی ئازووقە پەیمان بە رووسەکان بدات، لەپشتەوە پەلاماری هێزەکانیان نەدات کەلە قەڵەمڕەوی عوسمانیدابوون و خەریکی ئەنجامدانی ئەرکی سەربازی بوون.

لە دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر لەساڵی (١٩١٧) رووسەکان بە پەلەو لە دوای ئەوانیش ئەرمەنییەکانیش قەڵەمڕەوی عوسمانییەکانیان چۆڵکردو بەجێیان هێشت. ئەندامانی دەستەکانی برو حسکی تەللو و گور حسۆ کوت پەلاماری ئەرمەنییەکانیان دا. گور حسۆ کوت لەم رووبەڕووبوونەوانەو لە جەنگێکدا کوژرا. برو حسکی تەللو درێژەی بە بەرگری کردن دا. شاری بایەزیدی لە ئەرمەنییەکان سەندەوە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لەدوای چەند رۆژێك بـە هـاتنی هێزەكـانی عوسمـانی شـارەكەی پـێ سپاردنەوە. برو حسكی تەللو داوای خوشكی محەمــەد ئەفـەندی-ی فەرماندەی بایەزیدی كـردو مـارەیكرد. نـاو بـراو لـە شـاری بایـەزید خانوویەكی دروستكرد و دەستی كرد بە كاسبی.

حسكی تـەللو نـەك تەنـها لـە شۆڕشـێك كەبـە ڕابەرایـەتیی شـێخ سەعیدی گەورە (پیران) بەڕێوە دەچوو، بە شداری نەكردبوو. بەڵكو لەكاتی تێكچوونی شۆڕش بەهاوكاریی خێڵەكانی جەلالی و حەیدەری، بەفەرمانی دەوڵــەتی توركیـە، سـنوورەكانی ئـێران و توركیـەیان لـە رووی شۆڕشگێڕەكاندا، كە لەو كاتەدا خەریكی هــەڵاتنبوون بۆئـێران گرتبوو. كوڕی شـێخ سـەعید، عـەلی ڕەزاو خـالید بـەگی حسـەینیش لەناو هەڵاتووەكاندا بوون. لەكۆتایی شۆڕشی شێخ سەعید، دەوڵەتی تورك بەرنامەیەكی بۆ دوور خستنەوەی هەموو سەرۆكە كوردەكان و ماڵ و منداڵیان بۆ خۆرهەڵاتی ئاناتۆلی دارِشت.

ئالەم كاتەدا دۆستانی برو حسكی تەللو ئەویان ئاگادار كردەوە، كە بڕیار دراوە ئـەویش دوور بخرێتـەوە. ئەمـەش وەڵامـی ئـەو بـوو. (باوەڕناكـەم لـە دوای ئـەو هـەموو خزمەتـە گەورەیـە كەپێشكەشــی دەوڵەتی توركم كردووە، ئیتر نازانم دەوڵەتی تورك چ رەخنەیەكی لـە من هەیە). وادێتە بەرچاو كە برو حسكی تەللو نەیدەزانی كە لـەلای دەوڵـەتی تـورك كـورد هـەر كـوردە. ئیـتر چ خزمـەتگوزار بێــت و چ غەیری خزمەتگوزار.

لە یەكێك لە رۆژەكانی كۆتایی زستانی ساڵی (١٩٢٥) زایینی، لـە كاتێكدا كە ژن و منداڵەكانی برو حسكی تـەللو، لـە مـاڵی خۆیـان لـە دێی (چفتلیك Jefttlek) لە بنـاری چیـای ئـاگری. كـە تـازە لـە خـەو

كتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هەستابوون و خەریكی نان خواردنی بەیانی بوون، لەپڕێكا كۆمەڵێك سەربازی سوارەی تورك، كە بە شوێن برو حسكی تەللودا دەگەڕان لە ئاواییدا دەركەوتن. ئالەو كاتەدا بوو یەكێك لە پیاوەكانی برو حسكی تەللو كە وایدەزانی ئەم سوارانە بۆ رفاندنی ئەسپی ئاغاكەی هاتوون بە پەلە سواری ئەسپەكە بوو، بەچابووكی بەرەو دێی كوردئاوا هەڵات و دایە غار. سوارەكانی تورك وایان زانی كەئەمە برو حسكی تەللویە هەڵدێت و چەند سوارێكیان دوای كەوتن لەو كاتەدا برو حسكی تەللو لە بایەزید خەریكی نان خواردنی بەیانی بوو. ئەو خۆی بەم شێوەیە بەسەر هاتە كەی بۆ گێڕامەوە: (خەریك بووم لە نان خواردن دەبوومەوە، كە ئێلیخانی كوڕم بە تاوو بە عارەق رشتنەوە لە چفتلیكەوە گەیشتە لام، وتی كۆمەڵێك لە سوارە توركەكان هاتنە ناو دێ و هاتنەماڵەوەمان و هەواڵی تۆیان پرسی و بە شوێنتا دەگەڕێن. بە پەلە هاتم بۆ ئێرە تاكو ئاگادارت بكەمەوە. لە دڵەوە خوای گەورە،من لە شارو لە ناوەڕاستی حكوومەتی توركدام و ئەوان لەدێدا بەشوێنما دەگەڕێن. بە كوڕەكەم وت زوو بگەڕێرەوە و پێیان بڵێ باوكم بۆ قزلدیزە چووە منیش ئێستا لە رێگەی كوتیسەوە ئەڕۆم بۆ چفتلیك و پێویستیم بە تفەنگ و فیشەكەكانمە. دوای رۆیشتنی كوڕەكەم بەپەلە جلەكانم لەبەر كرد. بەرەو شار رۆیشتم. رووم كردە كەعبەو دەستی دووعاو پاڕانەوەم بەرزكردەوە: ئەی خوا. تۆ دەزانی كە چەندە خزمەتی دەوڵەتی توركم كردووە. هیچ كاتێك لە دژی دەوڵەت كارێكی دوژمنانەم نەكردووە و ئێستاش توركەكان دەیانەوێت دوورم بخەنەوە. بهێڵە با تفەنگەكەم هەڵبگرم و بەرەو چارەنووسی خۆم بكەومە ڕێ. هەر

كتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بڕیارێکت داوە ئەنجامی بدە. کەوتمە ڕێ و لە کەناری رووبارێك مێگەلەکەی خۆمم بینی کە لە لەوەڕگایەکدا بەکاوەخۆ دەلەوەڕا داوام لە شوانە کەم کرد کە تفەنگەکەم بۆ بهێنێت. پێیان گوتم کە سوارە تورکەکان گەڕاونەتەوە بایەزید، بەڵام یەکێکیان کە برینداربوو لە ماڵی منیان بەجێ هێشتبوو. بۆ بینینی بریندارەکە چوومە ناو دێ. داوام لە دوو کەسی کورد کرد کە تاکو بایەزید لەگەڵی بچن).

لە یەکێك لە ڕۆژەکانی کۆتایی زستاندا بوو. چیای ئاگری کراسە سپییەکەی لەبەر کردبوو. دەتوت کفنی ئەو ژن و منداڵانەیە کە لە بیاباندا سینگی زیوینیان بە نووکی نێزە شەق کراوە. لاشەی زیوینیان ببووە خۆراکی دڕندەو باڵندەکان.. کە لەخۆی کۆکردبوونەوە و ئەویش لە ژوور هەورە کەڵەکەبووە خۆڵەمێشییەکانەوە تەماشای کوشتارایەکی خوێناویی دووری دەکردو فرمێسکە سپییە درشتەکانی بەسەر زەویدا دەڕژاندن. هاوارە ترسناك و ناڕێکوپێکەکانی. کە لە بەریەککەوتنی بایە توندەکان بە دیواری درزە قووڵ و ترسێنەرەکاندا لە دایك دەبوون و لە گەرووی گیراویەوە دەهاتنە دەرەوە. نەفرەتی لە چەرخی گەردوون دەکرد و جوێنی دەدان.

ئەو ڕۆژانەی دەهێناوە یادی خۆی کە لەتاو توندیی رق و قینەوە ئاگری لە دەم دەردەپەڕی، پەیکەری ترسێنەری چیاو دەشتەکانی دەهێنایە لەرزین.

ئاگــــــر دەڕژانــــــــدە سەر سەران   ڕووناهی دەرشاندە هەر دەران
ئەردی (أرضي را) دەهەژاند جار جاران   هــەڵبە ئاگــری هەڵبە ئاگری

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ماناى شيعره كان:

ئاگرى له سه‌ريه‌وه ده‌ڕژانـــــد   رووناكى به هه‌موو شوێنێكده‌به‌خشى
جار جارێك ته‌كانى به زه‌وى ده‌دا   هـــه‌ڵــبه ئاگرى هــه‌ڵبه‌ئاگـــرى

(له مارشى نه‌ته‌وه‌يى ئاراراته‌وه)

جارێكيـان ده‌نگى چـه‌ند ته‌قـه‌ى تفـه‌نگێك ئـاڵو گۆڕكـران چــه‌ند سوارێكى عه‌سكه‌رى تورك كه بۆ گرتنى برو حسـكى خزمـه‌تگوزارى ده‌وڵه‌ت(!) هاتبوونه دێى چفتليك، چونكه به‌رده‌ستيان نه‌كـه‌وتبوو. به شـوێن ده‌سـتوپێوه‌نده‌كانيا ده‌گـه‌ڕان و بـۆ ترسـاندنى خـه‌ڵكيش چـه‌ند ته‌قه‌يـه‌كيان كـرد. ئاراراتييـه‌كان عاده‌تيـان نـه‌بوو، به‌رانبـه‌ر ته‌قه‌ى نه‌يارانيان بێده‌نگ بن و وه‌ڵامى نه‌ده‌نه‌وه. يه‌كه‌مين قوربـانى شه‌ڕ خوێناوييه‌كانى دوايـى سـنوور به‌زێنـه‌كان پێشكه‌شـى باره‌گـاى چياى ئاگرى، يانكرد. توركه‌كان له‌وه بێ ئاگابوون كه له ئه‌شـكه‌وته قووڵ و شێداره‌كاندا، له درزه تاريك و ترسـێنه‌ره‌كانه‌وه، لـه پشـتى پارچـه سـه‌هۆڵبه‌ندانه‌كانه‌وه، چ گـورگ و شـێرو چ بـه‌ورو پلنگێـك خه‌وتوون و بێداركردنه‌وه‌شيان تا چ ئه‌ندازه‌يه‌ك مه‌ترسيداره.

چياى ئاگرى به تافى لاويدا تێپه‌ڕيبوو، وه‌كو ئه‌سپه ره‌سـه‌نه‌كان و به چالاكييه‌كى كه‌م وێنه‌وه كـه بـه ده‌نگى تـه‌پڵ ده‌كه‌ونـه سـه‌ما كـردن و واده‌زانـن بـۆ غـه‌زا ده‌چـن. ئـه‌م چيـا به‌سـالاچووه، بـه‌ڵكو ته‌مه‌ن سه‌ده‌ها سـاڵه راوه‌ستاو بێده‌نـگ لـه‌ماوه‌ى چـه‌ند رۆژێكدا، داوێنى كراسه سپييه‌كه‌ى به‌رزكرده‌وه له باوه‌شى دايكيياو خۆيا. بۆ بـه‌خێرهاتنى شۆڕشـگێڕانى گـــه‌وره‌و بێبـــاك، چـــه‌ندين شـــوێنى رازاندبوونـه‌وه. ئـه‌و ئيـتر غـه‌مگين نـه‌بوو چونكـه ده‌يزانـــى تۆڵـــه‌ى

كتێبخانه‌ى ديجيتاڵى
www.rabari.org

نەوەکانی دەسێنرێتەوە. وەکو خەنجەرێك کە بە سینگی دوژمندا چەقیبێت راست راوەستاو گوێی هەڵخست بۆ ئاوازی شۆڕشگێڕە کوردەکان کە (مارشی میللی ئاراراتیان) دەچڕی ورەو گەورەیی خۆی دوو قات دەهاتەوە بەرچاوی.

دێهاتەکانی دامێنی چیاکە چۆڵ کران. دانیشتووانەکانیشیان لە ئامێزی پڕ لە خۆشەویستیی بەرزاییەکانی چیای ئاگریدا نیشتەجێ بوون. فەرماندەی شاری بایەزید بۆ دەستگیرکردنی برو حسکی دەستی بە فێڵ و تەڵەکەبازی کرد؛ چونکە لە رێگەی وتووێژەوە هیچ ئەنجامێکیان بەدەست نەهێنا. سەربازە تورکەکانیان ناردن و لە بەردەم ئاراراتدا، لەشکریان خست. سەربازگەیان دروستکرد. برو حسکی و سوارە کەمەکانی لە رێگای دوژمندا خۆیان لە مەکۆ نابوو؟ بێ ئاگابوون لەوە کەدوژمن سوود لە تاریکیی شەو، وەردەگرێت. سەربازەکانی تورك شەو لە ئۆردوگاکەیان هاتبوونە دەرەوەو بەپەلە ئەو بەرزاییانەی کە بەسەر شوێنی دانیشتنی پەنابەرەکاندا ئەیانڕوانی، داگیرکردن و لەکاتێکدا کە چراکانی ئۆردوگای چۆڵ و بێ سەرباز هەموویان داگیرسابوون.

هەوا کەم کەم رووناك بووەوە، رووناکیی رۆژو دەنگی تفەنگی دوژمن برو حسکی لەو هەڵەو مەترسییە گەورەیەی کە هاتووتە پێش ئاگادار کردەوە. بەو هێزە کەمەی خۆیەوە، کە بریتیبوون لە دوو براو دوو برازا، دووکوڕ، چەند ئامۆزایەك و چەند خێزانێکی حسە سووری، دەستەی مووسابرکی سا کان و مەحوی بەکرو چەند جەنگاوەرێکی کەسکۆیی رووبەڕووی دوژمن بووەوە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

جەنگ دەستی پێکرد. گرمەی تۆپ و ڕەشاشەکان لە دۆڵ و ئەشکەوتە کانی چیای ئاگریدا، دەنگی دەدایەوە و تا دەهات بە هێزترو ترسێنەرتر دەبوو. ئاگری مەرگی ئەحمەد ئاغای، برای ئازاو دلێری برو حسکی و برای مەحوی بەکری بینی هەروەها برو حسکیش زامداربوو، بەڵام هێزی دوژمن لە بەرانبەر کوڕانی ئازای ئاراراتدا، توانای خۆ ڕاگرتنیان نەبوو. چیای ئاگری، بە چاوی خۆی بینی،کە لە بەرانبەر گەورەیی و ئازایەتیی کوڕەکانیا دوژمن چۆکی دادا. چەك و تەقەمەنییەکانی خۆیان دابەدەستەوە. دووبارە ئاگری بینی کە کوڕە ئازاکانی دوژمنیان تێکشکان و دیلەکانیشیان بەرەڵا کردن، تاکو بە هاوڕێکانیان ڕاگەیەنن: کە کوڕانی ئاگری ئازا. . . . شێرکوژ . . . و جوامێرن. . . . دوژمنی بەهێز زەبوون دەکەن، ئەی کوژن، بەڵام لە دیلەکان خۆش دەبن.

پارێزەرانی ئارارات بۆ یەکەمجار لە بەرانبەر دوژمنی بە هێزیاندا سەریان بڵند کردەوە و چێژی سەرکەوتنیان چەشت. شۆڕشگێڕەکان نەیاندەزانی ئەو تۆپانەی کە لەو جەنگەدا بەدەسکەوت دەستیان کەوتبوو، بەکاریان بهێنن چونکە هیچ کەسێکیان شێوەی بەکارهێنانی تۆپەکانی نەدەزانی. لە ئەنجامدا چەکە قورسەکانی دوژمنیان لە گۆشەو کەنارەکانی چیای ئاراراتدا شاردەوە.

ئەم بەشە گەورەیە بۆ ئەم چیا گەورەیە.

فەرماندەی تورکەکان بۆ پاساودانی نەنگ و شەرمەزاری تێکشکانەکەی. بە هۆی دانیشتووانی باکووری ئاراراتەوە کە هێشتا لە ژێر دەستەڵاتی تورکیەدا بوون،لە شوێنی شاردنەوەی تۆپەکان ئاگادار بوون، بە شەو هێرشێکیان هێناو کۆمەڵێك ئاژەڵ و، چەند

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەوارێك و ئەو تۆپانەش كە بەبێ خاوەن فرێدرابوون بە دەستیان هێناو بردیانەوە. پارێزەرانی ئارارات، چونكە درەنگ لەم شەوڕەوییەی دوژمن ئاگاداربوون. نەیانتوانی تالآنەكان وەربگرنەوە. جەنگێكی گرنگیش رووی نەدا.

شۆڕشگێڕانی ئارارات زستانی ساڵی (١٩٢٦) یان لە دێهاتەكانی سەرسینگی چیای ئارارات بە ئیسراحەت بەسەربرد. لەم كەژەیەدا بوو شەمكی كە یەكێك بوو لە شۆڕشگێڕە خۆبەختكەرانی نەتەوەی كورد، كە بەهۆی هەستی گیانبازی و فام و شعوورو زات و هەیبەتیەوە، لە نێو هەموو هاوڕێكانیا ناوو ناوبانگ و سەركەوتنێكی تایبەتی بۆ خۆی بە دەست هێنابوو، لەگەڵ براكەیدا كەناوی چرخە بووهات ئارارات. بەهاری ساڵی (١٩٢٧) هاتە پێشەوە. ئارارات وەكو دایكێك كەمنداڵە بێ باوكەكانی خۆی بۆ پاراستن لە بەلای رۆژگار لەسەر سینگی گەرموگوڕی خۆی هەڵدەسوی، بەرگی سەوزو گەشاوەی لەبەر كردبوو، دلاوەرەكانیشی لە ئامێزی پڕ لە خۆشەویستیی خۆی راگرتبوون.

شێخ عەبدولقادر كە یەكێك بوو لە سەرۆكە هەیبەت دارەكانی خێڵی ساكان، لەدامێنی باشووری خۆرئاوای ئارارات نیشتەجێبوو لە لایەنی دەوڵەتەوە گیرابوو دوور خرابووەوە، بۆ خۆرئاوای ئاناتۆلی. لەگەڵ ساڵحی برایا لە ئۆردوگای دوور خراوەكانەوە هەڵاتن و خۆیان گەیاندەوە ئارارات. ژمارەیەك لە خێڵەكانی دانیشتووی ئارارات پەیوەندییان پێوەكرد. هەوا گەرم بوو. چیاكان دەیانتوانی بە خێرهاتنی میوانەكانیان بكەن. نۆرەی پەلامارو هێرشی ئاراراتییەكان هات.

كتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

رۆژێکیـان بـەیانی زوو، دانیشـتووانی شـاری بایـەزید بـە دەنگـی تفـەنگ و قریشـــکەی گوللـــەی ئاراراتییـــەکان لـــە خـــەوی نـــاز بەخەبەرهاتن. بەپێی وتەی تورکـەکان، (قاچاخچییـەکان) پـەلاماری شاریان دابوو. تاکو ئێوارە جـەنگ بـەردەوام بـوو، بـەڵام نـەیانتوانی شارەکە رزگارکەن. ناچار بەرەو پەناگاکانی خۆیان گەڕانـەوە. ئـەم رووداوە دەوڵـەتی بێدارکـردەوەو هێنایـەوە سـەرخۆ و گرنگیـی ئاراراتیپەکانی باشتر روونکردەوە. بۆیە دەوڵەت بڕیاری دا، بـە هـەر نرخێك بێت کۆتایی بەم جۆرە رووداوانە بهێنێت.

لە کۆتایی هاوینی ساڵی (١٩٢٧) دا بوو، لەشکرێکی تورك نـێردرا کە کۆتایی بە جموجووڵی ئاراراتییەکان بهێنێت. ئـەم لـە شـکرە لـە هەموو لایەکەوە پەلاماری ئاراراتیدا هێزی تورك خاڵـە بەرزاییـەکانی ئاراراتی داگیر کرد، لەسەر لووتکەی بڵندی ئاگری (لـە نێـوان ئـاگری گـەورە و ئـاگری بچووکـدا) چادریـان هـەڵدا. ئاراراتییـەکان پاڵیـان بەسنووری ئێرانی بیلایەنەوە داو بەریان بە دوژمن گرت. بەشـێك لـە جـەنگاوەرەکان بـە سـوود وەرگرتـن لـە بـاری جۆگرافیـایی خۆیـان گـەیاندە پشـتی هێزەکـانی دوژمـن، دەسـتیان بـە جـەنگ و هـەڵاتن (پارتیزانی) کرد. نزیکەی بیست رۆژێك بەم شێوەی لێدان و هەڵاتنـە هێزی دوژمنیان ماندووکرد. بە شێك لە هێزی تورك کە لە باشوورەوە هـاتبووە نـاو سـنووری ئاراراتـەوە و پێـش رەوییـەکیان بـە دەسـت هێنابوو. ناچار کران بگەڕێنەوە بۆ کۆنە مۆڵگەکانیان. لەم ماوەیـەدا ژمارەیەك لـە لاوانـی کـورد بـۆ یارمـەتیدانی شۆڕشـگێڕەکان خۆیـان گەیاندە برا ئاراراتییەکانیان.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

له دوای پاشەکشێی دوژمن واته هێزەکانی لای باشوور، نۆرەی سەربازە پیادەکان هات که لەسەر بەرزاییەکانی باکوور سەنگەریان گرتبوو. هێزەکانی تورك لەم ناوچەیەدا دەستیان بەهێرشی دڕندانە کرد– بەو هیوایە کە تۆڵەی پاشەکشێکەی باشووریان بکەنەوە، پێیان بگەنەوە– بۆ بەدەست هێنانی ئەم نەخشیەیان هێزی خۆرئاواشیان زیاتر کردبوو.

جەنگ، گەلێك خوێناوی بوو. پارێزەرانی ئارارات لە بارێکی گەلێك ترسناکدا بوون. هەوا ئاڵوگۆڕیکرد. باران بە خوڕەم دەباری، پەردەیەکی تاریك لەتەم کە رووی چیاکەی داپۆشی بوو، ئەم کوشتارگا دەردناك و دڵبریندارکەرەی شاردەوە. ئارارات بە یارمەتیی کوڕەکانی هەڵسابووە سەرپێ. شۆڕشگێڕەکان ئەم هەلەیان لەدەست نەدا، پەلامارێکی دلێرانەیان برد. لەکاتێکدا کە تەم رەوییەوە ئارارات روناك بووەوە. هێزەکانی تورك تێکشکێنران شۆڕشگێڕەکان دەستیان بە چەك دامالینی تورك کرد، بەلام گرنگییان بە دیل گرتن نەدەدا، هەرچەندە لەناو دیلەکانیشدا بیست و سێ ئەفسەری تورکی تێدابوو، کە لە دوای بیست و چوار کاتژمێر ئازادکران. لەم جەنگەدا چەك و تەقەمەنییەکی زۆر کەوتە دەست ئاراراتییەکان.

کاریگەریی ئەم جەنگە، لە ناوچەی شۆڕشگێڕەکانی ئاراراتدا بە روونی دەردەکەوت. ئەتوت گۆرانییەکی غەیبی هاواری لە ئارارات دەکردو ئەیوت:

نەوالێن تە تژی خوونبوو. خلخلە تژی جەندە کبوو
راستە بەرێ ئاگری تۆبوو ئیمڕۆ ئاگر لاوانی تۆ بوو

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ماناکەی:

دۆڵەکانی تۆ پــــڕخوێــنبوو   درزی بەردەکان پڕ لە لاشە بوو
راستە تۆ لە کۆنا ئاگربــــووی ئەمــــڕۆکــە لاوەکانی تۆ ئاگرن

هێشتا یەکە تێکشکاوەکانی سوپا، ئاراراتیان بەجێ نەهێشتبوو. کە فەرماندارى تورك، ئاگاداربوو کە ئیحسان نوریش لە ناو جەنگاوەرەکانی ئاراراتدایە. (ئەم ئەفسەرە لە کۆتایی ساڵی (۱۹۱۹) نوێنەری کۆمەڵەی ئەفسەرانی ئەستەموول بوو. ناوبراو(واتە: ئیحسان نوری) لەگەڵ حکوومەتی فەرید پاشا کە لە بەرانبەر شۆڕشی ئاناتۆڵی راوەستابوو، دوژمنایەتی هەبوو. ئیحسان نوری بە پشتیوانی ئەفسەرەکانی ناو کۆمەڵەکەی و هەروەها بە موافەقەتی کەمالەدین نوێنەری مستەفا کەمال پاشا. کە لە دواییدا بە ئەتاتورك ناسرا چەکی هەڵگرت و بەیارمەتیی فەوجی پیادە حکوومەتی فەرید پاشای سەرنگوونکرد. لەدوای ئەوە حکوومەتی عەلی رەزا پاشا لایەنگیری لەو راپەڕینە کرد کە مستەفا کەمال پاشا رابەرایەتیی دەکرد. لەم کاتەدا ئیحسان نوری وازی لە هەموو چالاکییەکی شۆڕشگێڕانەی هێنابوو. حکوومەتی کاتی ئاناتۆڵی داوای لە ناوبراو و چەند ئەفسەرێکی نەتەوەیی کرد کە بۆ هێنانی سوپای سوور بۆسەر قەڵەمڕەوی تورکیە و دابینکردنی کۆمەکی شوورەوی بۆ هێزە نەتەوەییەکانی تورك بچن بۆ باکۆ.

کۆماری نوێی تورکیە لەدوای سەقامگیربوونی، ئیتر گوێی بەو بەڵێن و پەیمانانەی کەبە کوردی دابوو. نەدا و ئیحسان نوری پەیوەندیی بە کۆمیتەی کوردستانی سەربەخۆوە کرد. ئەم کۆمیتەیە کەلە ژێر سەرکردایەتیی خالید بەگی جبرانی-ی سەرۆکی خێڵی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

جبران دروســت بـوو، ماوەیـەك لـەوەو پێش چالاكییـە نهێنییـەكانی خـۆی لــە ئــەرزەڕۆمدا پیــادە كردبــوو. لــە (١٩٢٤) دا كۆمیتــەی كوردستانی سەربەخۆ، فەرمانی بە ئیحسان نوری كە ئەفسەرێكی لاو بوو، لەگەڵ ئەفسەرانی كوردی وەكو راسم بەگی وانلی، تۆفیق بەگی مێردینی، خورشید بەگی هەرتوشی، عەلی ڕەزا بەگی بەدلیسـی، كـە هاوڕێی نـاوبراو بـوون، كـە بۆ دروسـتبوونی كوردسـتانی سـەربەخۆ دەست بە شۆڕش بكەن، بەڵام ئەم شۆڕشە سەركوت كرا.

ئیحسان نوری لە ئەفسەرە كوردەكانی توركیـە بـوو. پێنـج ساڵ لەپێش ئەمڕۆداو لە شاری بایەزید فەرماندەی هـێزی سـەر سنووری توركیـە—ئـێران بـوو، لـە مــاوەی فەرماندەییەكــەیدا ئاگادارییــەكی سەبارەت بە ناوچەكە پەیدا كردبوو.

ئەم كەسایەتییە كـە سـەردەمێك لـە ناوچـەی بایـەزید پـارێزەری مافی دەوڵـەتی توركیـە بـوو، ئێستا لـە ڕیـزی شۆڕشـگێڕەكاندایە و پـارێزەری مـافی كـوردەو لـە ئـارارات نیشــتەجێیە و داوای نـەمانی دەستەڵاتی توركیە لە هەموو كوردستانا دەكـات. بـە رابوردوویـەكی ئازایانـەو دلێرانـەو كارزانییــەوە كــە ئــەم ئەفســەرە لــەماوەی خزمەتكردنی لەناو سوپای توركدا ئەنجامی دابوو. بـەو ئاگادارییـەی كە فەرماندەی سوپای تورك لە بـارەی رادەی نیشـتمان پـەروەری و میللییـەتیی نــاوبراوەوە هــەیبوو، هــەواڵی بوونــی ئــەو لــە نــاو شۆڕشگێڕەكانی ئاراراتدا. بەتایبەتی لەم كاتـەدا كاریگەرییـەكی بـێ ئەندازەی هەبوو.

لەدوای ئەوەی كە هێزەكانی تورك لە ئـارارات دەركران. نـاوبراو چـەند بنكەیـەكی سـەربازی كوردیـی لـە شۆڕشـگێڕەكان پێكـهێنا و

كتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئالای کوردستانی ئازادی لەسەر بنکەکان هەڵکرد. لەم کاتەدا ئـاگری نـەك بـە تەنـها خـاوەنی ڕێکخسـتنێکی سـەربازی بـوو، بـەڵکو ڕێکخراوەکانی بەڕێوەبردنیشی هێنـابووە بەرهـەم. بـەم شـێوەیە بەشی باشووری ئارارات کە بـەهۆی ئـەم ڕێکخستنانەوە کەوتـە ژێر دەسـتەڵاتی کـوردەوە، بـوو بـە نـاوەندی خۆبەختکـەرانی نەتـەوەی کورد.

با، ئالای ئازادیی دەشەکاندەوە. نەتەوە پەروەرانی کـورد، بەم سـەرکەوتنە مەزنـە شـادمان بـوون، بـە دەنگێـك، کـە لـە شـادی و غروورەوە چیاکـانی هێنـابووە لـەرزین، سـروودی نەتـەوەیی خۆیـان دەخوێندەوەو ئەیانوت.

شەرق و غەرب باسك و گرتی پی | سەر سینگ خو لاو گرتی پی
کوردان را تـو کعـــبە بـــوی | هەڵبە ئـاگری هەڵبە ئاگـــری

مانای شیعرەکە:

باوەشت بۆ خۆرهەڵات و خۆرئاوا کردوەتەوە

سەرسینگ حولاو گرتی پی

بووی بە کەعبە بـــۆ کـــــــوردەکان

هـــەڵبە ئاگـــــری. هەڵبە ئاگری...

دێهاتــەکانی دامێنــی چیاکــە دووبــارە بــە دەســت و بــازووی ئاراراتییەکان ئاوەدان کرانەوە. ئەو ئـاوەی کـە لـە نـاو قامیشـەڵانی خۆرئاوای چیاکەوە سـەرچاوەی دەگرت و لـە باشـووری ئاراراتـەوە بـەرەو خــاکی ئـێران دەڕۆیشــت بــوو بــە ســنووری سروشــتیی ڕێکخستنەکانی نێوان ئاگری– تورکیە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئەم جەنگانەی ئارارات هاوکاتبوون لەگەڵ بەستنی کۆنگرەی نەتەوەیی کورد. کە لە سەرۆکەکان و رۆشنبیران و نوێنەرەکانی کورد پێکهاتبوو. ئەم کۆنگرەیە لە ئەنجامی وتووێژی خودی کۆمیتەیەك بە ناوی (خۆیبوون) لە دایك بوو. ئیحسان نوری، بەسەرکردەی هێزی چەکداری ئەم کۆمیتەیە هەڵبژێردرا و بەڕێوەبردنی بزووتنەوەی نەتەوە پەروەرانی کوردستانی پێ سپێردرا.

رێگای قارەمانانی کورد بۆ ئارارات کرابووەوە. لە هەموو لایەکەوە بەپەلە بۆی دەچوون. فەرزندە بەگی هەسنی، کە لەکاتی شۆڕشەکەی شێخ سەعید شاری مەلەزگری رزگارکردبوو و هێزەکانی تورکیای چەك کردبوو. لەگەڵ کازم بەگی برایو ئامۆزایەکی و چەند سوارێك هاتنە ئارارات.

خالس بەگی کوڕی عەبدولمەجید سەرۆکی خێڵی سپکی و تاجەدین بەگ کە یەکێك بوو لە سەرۆکەکانی، زرکی عەدوی عەزیزی حەیدەری سەرۆکی ژمارەیەك لە خۆبەختکەرانی کورد، ئەحمەدی حاجی برو حەیدەری و براکانی، زاناو گەورەی رێزدار سەید عەبدولوەهاب ئە فەندی و کوڕە مامەکەشی و سەید رەسووڵ کە لە ئۆردوگای دوور خراوەکانەوە. لە (ئەزمیر)ەوە رایان کردبوو. یەك لە دوای یەك گەیشتنە ئارارات.

برو حسکی بە فەرماندەری و تەمەر شەمکی بە فەرماندەی ئاسایشی ئارارات هەڵبژێردران.

لەم کاتەدا بوو کە نەتەوە پەروەرانی کورد مارشی ئاراراتیان بە خۆشی و شادمانییەوە دەچڕی و ئەیانوت:

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئیمڕۆ دیسا حرص تۆ هـــات　　　ئەو ئاگـــــــــران ونە کلات

کۆمبون ئەدی سەرتە جوات　　　هەڵبـــە ئـــاگـــــری، هەڵبـە ئاگری

مـــــاناکەی :

ئەمڕۆکە تۆ دووبارە تووڕەبویت ئاگرەکانی تۆ بوون بە قەلاّ

کۆمەڵ لەسەر تـــۆ پێکهاتووە هە لّبە ئاگری، هەڵبە ئاگری

ئەیوب ئاغا کە یە کێك بوو لە سـەرۆکەکانی قوتـان لەگـەڵ چـەند کەسایەتییەکی خۆ یاندا. کە لە بەشی سەر سینگی باکووری ئارارات لە شاری دێرینـی قۆرخـان، خۆیـان قـایم کردبـوو، سـەربازانی تـورك پەلاماریان دان. جەنگێکی قورس وسەخت رووی دا. سوپای تورك لە پاش کوژرانی ژمارەیەك سەرباز و ژمارەیـەك دیـل و بریـندار، بـەرەو شـاری ئیغدیـر پاشەکشـێیان کـرد. ئـەیوب ئاغـاش خـۆی گـەیاندە هێزەکانی ئارارات و پەیوەندیی پێوە کردن.

بڕشت و رێکخستنی ئاگری، زیاتربوو پەرەی سـەند. بەشـێوەیەك کە دانیشتووانی شاری بایـەزید کـە دەیانویسـت لـەو قامیشـەلاّنانەی دەوروبـەری شـار بــۆ ســووتاندن ســوود وەربگــرن، دەبوایــە رێکخراوەکانی ئاراراتیان رازی کردایە و مۆڵـەت وەر بگرن. ئەوانە بە وەرگرتنی مۆڵـــەتی رەسمـــی ج بـــە ج-ی ئـــارارات بـــە بـــێ رێگــر هاتوچۆیـــان دەکـــرد. حکوومـــەتی بایـــەزیدیش لـــە بەرانبـــەر ئـــەم هەنگاوەدا جگە لە چاوپۆشی هیچ چارەیەکی دیکەی نەبوو.

دەوڵەتی تورکیە، چونکە لە رێگەی هێزی سەربازییەوە، نەیتوانی کارەکەی بەرەو پێشەوە ببات. بۆ تێکدانـی ئـەم نـاوەندە نەتەوییـە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کوردییە لە ئاراراتدا، بیریکردەوە یاسایەکی بە ناوی (یاسای دواخستن) (یاسای تأجیل)ەوە لە ئەنجومەنی گەورەی نەتەوەیی تورکیەوە دەرکرد و بەپێی ئەو یاسایە لێبوردنێکی بێبەندو مەرج کە تەنها ویلایەتەکانی کوردستانی دەگرتەوە، راگەیاند. بەهۆی چەند دەستەیەکەوە لە کەسایەتییەکانی ناوچەکان ئەم یاسایەی گەیاندە ئاراراتییەکان بانگی ئاراراتییەکانیان دەکرد، بێنەوەو ملکەچی دەوڵەت بن و سوود لەم یاسایە وەربگرن.

لە بەرانبەر راگەیاندنی ئەم یاسایەی دەوڵەت ئاراراتییەکان رایانگەیاند، لەکاتێکدا راگەیاندنەکانی نوێنەرە نێردراوەکانی دەوڵەت پشتی پێدەبەسرێت، کە سەرۆك و رووناکبیرە کوردە دوور خراوەکان ئازاد بکرێن، بگەڕێنەوە ناو ماڵو منداڵی خۆیان. دەوڵەتی تورکیش ئەم پێشنیارەی پەسەند کرد، بێجگە لە چەند کەسێك نەبێت، هەموو دوورخراوەکان ئازاد کران. ئەم دەستانە لەلایەنی دەوڵەتەوە، بێجگە لە بانگەشە لە ناو نەتەوە پەروەرانی ئاراراتدا ئەو ئەرکەشیان پێسپێردرابوو، کە بە ئیحسان نوری و شێخ عەبدولقادر کە بنەماڵەکانیان بۆ خۆرئاوای ئاناتۆڵی گوێزرابوونەوە، گفتوگۆ بکەن، پەیمانیان پێبدەن کە لە حاڵەتی خۆبەدەستەوەداندا. دەوڵەت گەڕاندنەوەی بنەماڵەکانیان پەسەند ئەکات.

ئەم پێشنیارانەی دەوڵەت و وتووێژی دەستە نێردراوەکان کاریان لە ئیحسان نوری نەکرد، بەڵام شێخ عەبدولقادر لەگەڵ دەست وپێوەندەکانیا چوون بۆ شاری بایەزیدو خۆیان دا بەدەستەوە. شێخ عەبدولقادر لەدوای خۆبەدەستەوەدانەکەی لەگەڵ دەستەیەکی دیکەدا راسپێردراو هات بۆ ئارارات تاکو بە ئامۆژگاریی دۆستانە والە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بروحسكی بكات، كه بگەڕێتەوەو ملكەچی یاساكه بێت، بەڵام ئاراراتییەكان كەلەم نیازه ئاگادار بوون، ڕێگەیان پێنەدا. ژمارەیەك لەو كەسانه كه له دەرەوه هاتبوونه ئاراراتەوه كەوتنه شوێن شێخ عەبدولقادر. خۆیان دا به دەستی دەوڵەتی توركیەوە.

دەوڵەت هانی خۆبەدەستەوەدەرانی دەدا، بەم شێوەیه كه نەك هەرگیز چەكیان ناكات، بەڵكو لەبەرانبەر ئەم ملكەچی و خۆبەدەستەوەدانەدا خەڵاتیشیان دەكات. له ناو خۆبەدەستەوەدەراندا. سەید عەبدولوەهاب و تەمەر شەمكیشی تێدابوو، كه به فەرمانی فەرماندەی نەتەوه پارێزانی كورد چووبوونەوەو ملكەچی دەوڵەت بووبوون، گوایه نەخشەی فەرماندەی كوردەكان ئەوەبوو. كه ڕێكخستنی خۆییوون لەناوچەكانی دیكەی كوردستانی توركیەدا فراوانتر ببێتەوە. بۆ ئەم مەبەستەش نەخشەی به ڕواڵەت خۆبەدەستەوەدانی ئەم دوو كەسایەتییه زەروور بوو.

نیشتمان پەروەری له ناو هەندێك له سەرۆكەكانی نەتەوەی كورد ئەوەندە به هێزبوو، كه خۆبەدەستەوەدانیان به كوفر دەزانی به هیچ شێوەیەك بۆ بیستن و باسكردنی، یاسای دواخستن ئامادە نەبوون. لەم كاتەدا بوو كه فەرماندەی شۆڕشگێڕانی كورد دیداری نوێنەری ڕەسمیی كۆمیتەی ئەرمەنییه كۆچەرییەكانی له ئاراراتدا پەسەند كرد، چونكه كۆنگرەی كورد نیازو خواستی ئەرمەنییه كۆچەرییەكانی به دۆستایەتی نێوان كوردو ئەرمەنی دادەنا. هەندێك كەس دیداری فەرماندەی كوردی لەگەڵ تاكه نوێنەرێكی ئەرمەنییەكانیان بەهۆیەكی ڕاگەیاندن دەزانی. به پێچەوانەی واقع و

كتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

راستی، بەم جۆرە بانگەشەیانکردبوو، کە هێزی چەکداری ئەرمەنییەکان بۆ یارمەتیدانی کورد هاتوون.

راپەڕاندنی یاسای دواخستن بۆ ماوەیەکی کەم، هێزەکانی ئاراراتی لەرووی خواربارەوە تەنگەتاو کرد. زستان بوو. بەفر ناوچەی بایەزیدی تانزیکی شۆڕشگێڕەکانی ئاگری داپۆشیبوو. بەهاری ساڵی (١٩٢٨) هاتە پێشەوە. هێشتا بەفر لەم ناوچەیەدا مابوو، بەڵام لە هەمان کاتدا، بەفر لە دامێنی چیای ئاراراتدا توابووەوە. گیای سەوزو پاراو، دامێنی چیاکەی داپۆشیبوو. نەبوونی ئالف لە ناوچەی بایەزیددا بوو بەهۆی زیانێکی گەلێك گەورەی لە ئاژەڵەکانی ئەم ناوچەیەدا، بەشێوەیەك کە خێڵەکانی دەوروپشتی بایەزید ناچار بوون بە مۆڵەت و موافەقەی دەوڵەت لەگەڵ رێکخراوەکانی ئاگریدا، سەبارەت بە لەوەڕاندنی ئاژەڵەکانیان گفتوگۆ بکەن، تاکو ئاژەڵەکانیان بەرن بۆ چیای ئارارات، سەختیی ژیانی مللیگەرایانی کورد بەرزتربوو بووەوە. ئەتوت پەروەردگار بۆ پاداشتی خۆڕاگرتنیان و ورەی بەرزی شۆڕشگێڕەکان بەم شێوەیە یارمەتیی بۆ ناردبوون.

ژمارەی شۆڕشگێڕەکانی ئارارت کەم بوو و لە دۆخێکی مەترسیداریشدابوون. فەرماندەی شۆڕشگێڕەکان، ناچار بوو بە هەر شێوەیەك بێت خۆی بەقەویترو بەهێزتر نیشان بدات. لە هەمانکاتیشدا نارەزایی خۆشی بەرانبەر بە یاسای دوا خستنیش، روون بکاتەوە. لە بەر ئەمە لە لایەکەوە خالس بەگیان لەگەڵ ژمارەیەك سوارەو پیادە و لەلایەکی دیکەشەوە فەرزندە بەگ و

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سوارەکانی فەرمانیان پێدرا، کە بچنە نێو خاکی تورکیەوە و بە هێرش و پەلامارەکانیان، نا ئارامی پێکبهێنن.

لە کاتێکدا کە تورکەکان وایان دەزانی کۆتاییان بە باری ئارارات هێناوە، دەستەکەی خالس بەگ، (۳۰۰) سەربازی لە خاکی تورکیەدا دەستگیر کردبوو و دیدە بانەکانیان چەککردبوو. چالاکییە بێ وێنەکەی فەرزندە بەگ و دەستەی عەدوی عەزیزی و دەستە بچووکەکانی دیکە کە راستەوخۆ لە ئاراراتەوە هاتبوون، رێگا نزیکەکانیان کۆنترۆڵ دەکردو بە پەلەش دەگەڕانەوە دواوە. توانای چالاکییە هەمیشەییەکانی هێزەکانی ئاراراتیان لەبەر چاودا گەورەو بەر جەستە دەکرد، جارێکی تر حکوومەتیان لە هەڵە گەورەکەی بە ئاگا هێناوە.

هاوین هاتە پێشەوە. کات بۆ راپەڕاندنی چالاکییەکان لەبارتر بوو. شێخ عەبدولقادرو یاوەرەکانی، چوون بۆ کوێستانی دێرینی خۆیان، کە چیای سینگ بوو لەناو خاکی تورکیەدا بوو و لە ئاراراتیشەوە دوور بوو. چالاکیی دەستەکانی ئارارات لە ناو خاکی تورکیەدا رۆژبەڕۆژ بەهێزترو گورچکبڕتر دەبوو. زۆربەی ئەم دەستانە تاکو مەودایەکی دوورو درێژ لەناو خاکی تورکدا دەچوونە پێش. بۆ نموونە: دەستەی فەرزندە بەگ هێرشەکانی خۆیان تانزیك (حەسەن قەڵا) لە نزیکی ئەرزەڕۆم درێژە پێدەدا. لە هێرشێکیاندا کاروان سەرایەکیان لە نێوان حەسەن قەڵاو ساری قامیش بە مەبەستی رێگەگرتن لە هاتوچۆی داگیرکەران، داگیر کرد، ژمارەیەك لە ئەفسەرانی تورك کە بەوێدا تێدەپەڕین،- بە دیل گرت، چونکە ئەم ئەفسەرانە لەگەڵ بنەماڵەکانی خۆیاندا هاتبوون، بۆ رێزگرتن لە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ژنەکانیان کە لەگەڵیاندابوون لەلایەنی دەستەی فەرزندە بەگەوە ئازاد کران.

دەستەی عەلۆ بەشۆ تادەروازەی ئەرزەڕۆم دەچوونە پێش. ئەم دەستەیە لە ناوچەی پالان توکن ژمارەیەك لە سەربازانی تورك کە تاقیب کردنی شۆڕشگێڕەکانیان پێسپێردرابوو، خستە نێو داوی خۆیانەوە، لە ئەنجامی جەنگێکی کورتا ئەفسەرێك و چەند سەربازێك کوژران و چەکەکانیان دەسکەوتبوو، گەڕانەوە.

تەللو لە گەورە پیاوانی مەلەزگر. لەگەڵ هاوڕێکەیدا چاوش و ژمارەیەك لە شۆڕشگێڕەکان تا ناوچەی مووش ڕۆیشتن، لە چوارچێوەی ئەنجامدانی ئەرکەکانیاندا، پەیوەندیی هێزەکانی ئاراراتیان بە دەستە شۆڕشگێڕەکانی ناوچە جۆر بە جۆرەکانەوە پێکدەهێنا.

سەرەڕای ئەم جۆرە چالاکییانە، هێزی شۆڕشگێڕی کورد لە هەموو بەشەکانی دیکەی کوردستان دەستیان بە چالاکی کردبوو، بەڵام چونکە ئێمە مەبەستمان تەنها نووسینەوەی چالاکییەکانی ناوچەی ئاراراتە بە کورتی، لە باسکردنی چالاکییەکانی ناوچەکانی دیکەی کوردستان خۆمان دەپارێزین.

لە ناوچەی مەدیات لە نزیکی سووریە، یاوەرانی حاجو ئاغای سەرۆکی خێڵی هەڤێرك. لە ناوچەی ماردین و نسێبین و هەروەها ئەو ناوچەیە کە تا شەرنەخ و ئورە و هەکاری درێژ بووبووەوە، دەخستە ژێر هەڕەشەو گەفی خۆیەوە.

ڕۆژنامەیەك بە ناوی (گێجە پۆستاسی) کە لە ئەستەموول دەردەچوو، لە ڕۆژی (٩ ی سپتامبەری ١٩٤٧) زنجیرەیەك وتاری بە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ناوی (شۆڕشی گەورەی ئاگری و ئەنجامەکانی) بە پێنووسی زوهـدی گویڤـەن بڵاوکـردەوە. نووسـەر لـەو ئەفسـەرانە بـوو کـە لـــە سـاڵی (١٩٢٩) گوازتیانـەوە بـۆ فـەوجی گـەڕۆك و خـودی خـۆی لـە چـەند نەبـەردێکدا لـە دژی کـورد بەشـداریی کردبـوو. نووسـەر لــە مـانگی حوزەیرانی (١٩٢٩) دا لە گموشخانەوە بۆ تەرابوزان ڕۆیشت. نـاوبراو نووسیویە: دەرچوون لە تەرابوزان کارێکی ئاسان نەبوو ((چونکە لـە کاتێکدا کە یەك ئاژووەر (شۆفێر)ی تەرابوزانی کـە نـاوی ئیچدیریـان کـە (شـارێکە لـە بـاکووری ئـاگری لـە نزیـك سـنووری ئەرمەنسـتانی شووروەوی) دەبیسـت، ڕووی وەردەگـێڕا و دەیگـوت تـاکو ئـەرزەڕۆم دەڕۆم، هەرگیز دوورتر ناڕۆم. چونکە هەرچەندە بەرەو باکوور بڕۆین لە ناوچەیەکەوە نزیك دەبینەوە کە لە ژێر کۆنترۆڵی ڕێگرەکاندایە)).
لەم ساڵەدا سوپای تورکیـــە لـە خۆرهـەڵاتدا چالاکیی خـۆی لـە دژی شۆڕشگێڕەکانی ئاگری دەسـت پێکردبـوو. ئێمـەش بـۆ گەیشـتن بـە ناوچەکانی جـەنگ بـەڕێوە بووین. لـەدوای چـەند ڕۆژێـك ڕاوەسـتان لەبـەر نـەبوونی ئـاژووەرێك لـە تـەرابوزاندا ماینـــەوە، لـە ئـەنجامدا توانیمـان ئـاژووەرێك پەیداکـەین کـە لـەوەو پێشـــتریش دەمناســی. لـەدوای ماوەیـەك چەنـەدان ئامـادەبوو کـە بمانبـات بـۆ ئـــەرزەڕۆم. ناوبراو لە کاتی ڕۆیشتنەکەماندا، بیرەوەری و گفتوگۆکانی بێجگە لـە گێڕانەوەی چـالاکیی شۆڕشـگێڕەکان هیچـی دیکـەی پێنـەبوو. بـۆی گێڕاینـەوە جارێکیـان یـــەکێك کرابـــوو بـــە شـــەهرداری شـــارێك لـــە شارەکانی خۆرهـەڵات دەبوایـە بـۆ دەسـت بـە کـارکردنی بـڕوات بـۆ شارەکە. لە کاتێکدا کـە لـە کۆیـپ بـاغ–Kopbagh (کـە لـە نیـوەی ڕێگای بابیورد و ئەرزەڕۆم) دایە. تێدەپەڕین، چوار کـوردی چەکدار

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەرکەوتن و پەلاماری ئۆتۆمبیلەکەیان دا. چەکدارەکان هەموو دراوی سەرنشینەکانیان بردو لە نێوان خۆیانا بەشیانکرد. (چەتەکان لە ناو خۆیانا ئەیانوت): حەسۆ ئەمە بەشی تۆ، ئەمەش بەشی ئێمە، ئەوەش بۆ ماڵەوەو ئەمەش بۆ لە رێگەی خوا. . . . ئێمە چەتە نین. ئێمە تەنها ئەوەی کە پێویستمانبێت، هەڵی دەگرین. باقیەکەشی بۆتان دەگێڕینەوە. خوا حافیز، خواتان لەگەڵ.

ئاژووەرەکە دەستی بە چیرۆکێکی دیکە کرد: لە گۆیب داغ دوو کەسی چەکدار کە چاودێری شەقامەکە بوون ئۆتۆمبیلەکەی زوهدییان راوەستان پێیان وت ئاگادار کراوین کە گرووپێکی چل کەسی، نیازیان وایە لە دەرسیمەوە بێن و ئێمە نازانین ئالەم کاتەدا گەیشتوونەتە کوێ. بە دوایاندا دەگەڕێین. (دەرسیم ناوچەیەکە لە نێوان خەرپوت و ئەرزنجاندا، تورکەکان ناوە کوردییەکەیان گۆڕیوە کردوویانە بە تانسلی).

لە ئەنجامدا بە ترس و لەرز گەیشتینە ئەرزەڕۆم. ئاژووەرەکە کە دەبووا رێبوارەکان تا ئیگدیر ببات، هەڵچوو. ناوبراو هەواڵێك کە سەبارەت بە کوردەکان بیستبووی بۆی گێڕاینەوە وتی: (من ناتوانم لە ئەرزەڕۆم زیاتر بڕۆم. ئێوە هەوڵبدەن هۆیەك بۆ خۆتان دابین کەن. من دەگەڕێمەوە بۆ ئەو شوێنەی کە لێوەی هاتووم).

ئەمە چەند وشەیەکە کە ئەفسەرێکی تورك لە بارەی رەفتاری کوردەکانەوە لەکاتی چالاکی لە دەرەوەی سنووری ناوچەی چالاکییەکانی ئاگری نوسیوویەتی.

دەستە ناوچەییەکان کە لەلایەن فەرماندەی کوردەکانەوە بۆ ئەنجامدانی کاروباری شۆڕش رەوانە کرابوون، لە لایەن کوردە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دانیشتووانەکانی ژێر دەستەڵاتی دوژمنەوە بـە شـێوەیەکی شایسـتە پێشوازییان لێدەکرا. لەبەر ئەمە شۆڕشگێڕەکان لە کاتی راپەڕاندنی ئەرکەکانیان هیچ پێویستیان بە هەڵگرتنی خواربار نەبوو، کە لەگـەڵ خۆیانا بیگێڕن. لە گەشتێکی شۆڕشگێڕەکاندا دەسـتەیەکیان چـوون بۆ دەوروبەری ئەرجیش و بەڕێکەوت لەلایەن هەندێك ئاژەڵدارەوە کە لەو نزیکانەدا بوون، پێشوازییان لێنەکرا تەنانەت لە بەخشینی چەند سـەرمەڕێك بـۆ خـەرجیی شۆڕشـگێڕەکان، پێدزکێیـان کردبـوو بـۆ تەمێکردنی ئەم خاوەن ئاژەڵانە دەستەکانی فەرزندە بەگ و خـالس بەگ و مەمەدی عەزیز نێردران، تاکو هەموو مەڕەکانیان کە لە هەزار سـەر مـەڕ زیـاتربوو، دەسـتیان بـە سـەرا بگـرن و بـەرەو ئـارارات رەوانەیان بکەن. ئەم کارە بەم شێوەیە راپەڕێنرا. خاوەن مـەڕەکان لای دەوڵەت شکاتیان کرد، تەنانەت بروسکەیەکیان بەم شـێوەیە بـۆ دەوڵەت رەوانە کرد: (ئەگەر دەوڵەت ناتوانێت ئێمە لە دەسـتدرێژیی یاخی بووەکانی کورد بپارێزێت واباشە ناوچەکە بەوان بسپێرێت تاکو بۆ خەڵکی روون و ئاشکرا بێـت). رووداو یـەك لـە دوای یـەك دەهاتـە پێـش بـە شـێوەیەك بـوو کـە رووداوی مـەڕەکان، فـەرامۆش کـرا. دەوڵەتی تورکیـە وای بەباشـزانی کـە دەسـتەیەك بـە دەسـتەڵاتێکی تەواو لە ناوەندی دەوڵەتەوە بۆ ئارارات رەوانە بکات. ئەندامانی ئەم دەستەیە بریتیبوون لە دوو نوێنەری ئەنجومەنی گەورەی تورکیە کە یەکێکیان نوێنەری ئەستەموول و ئەوی تریان نوێنەری شاری بایەزید بوو، لەگەڵ فەرماندەی لەشکری قەرەکۆسـە و پارێزگـاری بایـەزید و چەند ئەفسەرێکی گەورەی سوپا. لەناو ئەم دەسـتەیەدا فـەرماندەی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئاسایشی شاری بایەزید، عارف حکمەت بەگی تێدا بوو ناردنیە لای سەرۆکی کوردەکان و داوای چاو پێکەوتنیان کرد.

رۆژی دوایی لە پشت هێڵی سنووری نێوان ئارارات و تورکیە چاوپێکەوتنەکە پێکهات. فەرماندەی کورد و سەرکردەکانی ئارارات و ژمارەیەك سوارکە لە ورەو ئازایەتیدا لە کلّی رۆژگار دەرچوو بوون، لەگەڵیاندابوون. داخوازییەکانی ئەم دەستە نێردراوە بریتیبوون لە یەکەم ئارام بوونەوەی ئاراراتییەکان و خۆدوورگرتن لە زوڵم و هەڕەشە، دووهەم چوونە دەرەوەی ئیحسان نوری لە ئارارات.

لەگەڵ کۆڵێك پێشنیاری دەستەی نێردراو، بەڵام ئەم داخوازییانە ئەنجام نەدران چونکە ئیحسان نوری هەموو پێشنیارەکانیانی رەدکردەوە، چونکە حەزی نەدەکرد بۆسوود وەرگرتن لەو ماف و ئیمتیازانەی لەوەو پێشی خۆی بگەڕێتەوە بۆ تورکیە، نە قبووڵیشیکرد کە لەلایەن دەوڵەتەوە بە فەرمانبەری بۆ یەکێك لە وڵاتەکانی دەرەوە رەوانە بکرێت و نەئامادەش بوو. لەلایەنی دەوڵەتەوە پەساپۆرتی پێبدرێت. کە هەر شوێنێکی بە دڵبێت بەبێ تەنگ و چەڵەمە بۆی بڕوات. تەنها ئەنجامێك کە لەم دیدارو گفتوگۆیەدا دەستکەوت پەیمانی جەنگ راوەستانی سەرزارەکی بوو، کە ئاراراتییەکان فشار بۆ ناوچەی بایەزید نەهێنن و دەوڵەتی تورکیەش وازبێنێت لە ناردنی هێزو نارەحەتکردنی ئاراراتییەکان.

لە بەرانبەر داواکانی دەوڵەتدا کوردەکان هیچ داوایەکیان نەبوو کە دەوڵەتی تورکیە پێی نەزانیبێت. شەکانەوەی ئاڵای سێ ڕەنگی کوردستانی ئازاد بەسەر لووتکەکانی ئارارات و چیاکانی جزیرەو

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بۆتان و مەدیات و ساسون و غەرزان و شوێنەکانی دیکەی کوردستان باشترین و ئاشکراترین ئاواتی کوردەکان بوو.

لە کۆتایی چاو پێکەوتنەکەدا. ئەفسەرەکانی دەستەی نێردراوی تورکیە. لە ئیحسان نورییان پرسی بە چ شێوەیەك دەتوانین راستەوخۆ یارمەتیت بدەین. ئیحسان نوری لەوەرامدا وتی: هاوسەرەکەم رەوانەی سووریە بکەن. ئەوانیش لەوەرامدا وتیان: ئەم پێشنیارەت بە هاوسەرەکەت رادەگەیەنین و ئەگەر پەسەندی کرد ئەینێرین بۆ سووریە. چەند ئەفسەرێك لەم ئەفسەرانە لە دۆستانی رۆژگاری شۆڕشی ئەستەمووڵی ئیحسان نوری بوون.

هاوین تێپەڕی، خێڵەکان گەڕانەوە شوێنی زستانەیان. شێخ عەبدولقادریش کە هەروەکو جاران، لەژێر سایەی دەوڵەتدا بوو لە دێهاتەکانی خۆیدا، کە لە باشووری خۆرئاوای ئاراراتدا بوو دانیشت ماڵ و منداڵەکانیشی لە ئەزمیر ئازاد کران و هاتنەوە لای. ژمارەیەك لە خێڵی حسە سووری و هەم ئاوایی وێرانکراوی کانی کورك کە لەو دیو سنووری ئاراراتەوە واتە لەژێر دەستەڵاتی تورکیەدا بوون ئاوەدان کرانەوە و تیایا دانیشتن. کانی کورك لە رووی شوێنی جوگرافیاییەوە بۆ چاوپێکەوتن گەلێك لەباربوو. چەند رۆژێك لەدوای ئاوەدانکردنەوەی، چاو پێکەوتنێکی دۆستانە. لەنێوان سەرۆکەکانی ئارارات و فەرماندەو ئەفسەرانی سەربازگەی بایەزیدی تێدا ئەنجام درا. کوێخای دێکە حەمید ئیسماعیل پێشوازییەکی شایستەی لە میوانەکانی کرد. ئەم چاوپێکەوتنە لە کەشوهەوایەکی دۆستانەدا، ئەنجام درا. چەند وێنەیەکی ئەو چاوپێکەوتنە، سەرۆکەکانی هەردوولا بەیەکەوە گرتوویانە بەیادگاری ماونەتەوە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هەندێك دوای ئەوە بە پێشنیاری حکوومەتی بایەزید، سەرۆکەکانی ئارارات لەگەڵ ناوبراودا واتە ئیحسان نوری چاوپێکەوتنێکی نوێیان لەپشتی کانی کورکەوە ئەنجام دا. لەم چاوپێکەوتنەدا حاکمی بایەزیدو چەند کەسێك لە سەرۆکی تایەفەکانی کورد. کە سەر بە دەوڵەت بوون لەگەڵیا هاتبوون. یەکێکیان تەیموور کەسکۆیی بوو لەکاتی گفتوگۆکەدا کە سەرۆکەکانی کوردی ئارارات ئامادەبوون، بۆ دڵخۆشکردنی حاکمە تورکەکە، خۆی بە تورکی کوڕی تورك ناساند. ئەم دەربڕینەی تەیموور بەلای کوردەکانەوە زۆر گرانبوو، لەوێدا برو حسکی زۆر لەسەرخۆو بە سووکایەتییەکەوە وتی (خوا لەگەڵ برادەرەکانتا پێکەوە حەشرتان بکات).

چاوپێکەوتنەکە لە کەشوهەوایەکی ئاوەهادا پێکهات و بەرێکەوت لە زستانی هەمانساڵدا لە جەنگێکدا کە لەنێوان کوردو هێزەکانی تورکا ڕوویدا، کەلەشی تەیموور لەگەڵ کەلاکی ئەفسەرێکی تورکدا پێکەوە لە چاڵێکدا دۆزرانەوە. چەند ڕۆژێك لە دوای چاوپێکەوتنەکە چەند ڕووداوێك ڕوویاندا کە دەریانخست ئەم چاو پێکەوتنە بۆ هەڵخەڵەتاندنی سەرۆکەکانی ئارارات بوو.

* * *

بەیانییەکی پایز بوو هەوا بە یادی بەرە بەیانیانی بەهار شەونمەکانی بە زەویدا دەپڕاند، چیمەنە ژاکاوەکان شەونمەکانیان وەکو دڵۆپی مرواری و فرمێسك لە سەر ڕوومەتی زەرد هەڵگەڕاویان بەرەو خوار خلۆر دەکردەوە. تیشکی خۆر پەردەی تاریکی شەوی دڕی بوو و لە ژوور هەورەکانەوە دەگەشایەوە. تازە تیشکەکانی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەرەو زەوی داشکاندبوو کە چەند تەقە تفەنگێك لە نزیکی هێڵی سنوور (کورد–تورك) بەرز بوونەوە بە دوای ئەویشدا دەستڕێژی شەستیرەکان بیسرا.

درێژەی نەکێشا کە بارەگای سەرکردایەتیی کورد– کورد ئاوا– کەنزیکترین خاڵی نیشتەجێی ئاراراتییەکان بوو لە سێ کیلۆمەتر زیاتر لە سنووری نێوان دوژمن و کوردەوە دوورترنەبوو بووە ئامانجی گوللە تۆپەکان.

تورکەکان پەیمانەکەیان شکاند، بە زاراوەی خۆیان کوردەکانیان غافلگیرکردووە. لەراستیشدا غافڵگیر کرابوون، چونکە لەو کاتەدا بەشێکی زۆری هێزەکانی ئارارات لە ناو خاکی تورکیە سەرقاڵی ئەنجامدانی ئەو کارانەبوون کە پێیان سپێردرابوو.

ژمارەیەك لە سوارە کوردەکان، کە پێیان سپێردرا بوو پارێزگاری بکەن لە خاڵە گرنگەکان و سترا تیژییەکان کە بۆ هێز رەوانەکردن لەبارن لە پشتی لووتکەی بڵندی ئاگرییەوەو هەروەها بگرن، چونکە تورکەکان هەموو جارێك لە کاتی لەشکرکێشییەکانیاندا، لە پێشەوە پەلاماری ئەو لووتکەیەیان دەدا تاکو لەوێوە ناوچەی نێوانی کوردەکان و خاکی بێلایەنی ئێران داگیربکەن و هێزی ئارارات گەمارۆبدەن. دێهاتەکانی ئارارات چۆڵکران، ژن و منداڵەکانیان چوون بۆ شوێنی دیاریکراو. فڕۆکەکانی تورك لە ئاسمانی ئاراراتدا دەستیان بە فڕینکرد، بۆمباو ئاگری شەستیرەکانیان بەسەر ژن و منداڵدا میکرۆبی مەرگیان دەباراند.

فەرماندەی کورد لەگەڵ برو حسکی و پازدە شۆڕشگێڕی پیادە لە شوێنی خۆیانامانەوەو تەماشای جموجووڵی دوژمنیان دەکرد.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

جموجووڵەکانی هێزی دوژمن بە شێوەیەك بوو. کە نەدەزانرا ئامانجیان چییە و لەگەڵ کێدا دەجەنگن. تۆپەکانی دوژمن لەسەر بەرزاییەکانی دوور لە هێڵی سنوور سەنگەریان گرتبوو، هێزی سوارەشیان لە هەمان ناوچەدا لە هاتووچۆ دابوون. هێرشی سەربازی پیادەشیان نەدەبینرا، گوللەی شەستیرەکانیان ئاراستەی ئاراراتییەکان نەدەکرا. گەرمەی جەنگەکە لە ئاستی کانی کورکدا بوو.

ئەوە عەجایب بوو کە کانی کورك تەنها بیست و پێنج ماڵێك دەبوو سەر بە دەوڵەتیش بوون و بە پێی مۆڵەتی دەوڵەت لەو شوێنەدا نیشتەجێبووبوون، ئاراراتییەکانیش بەتەواوی ئاگاداربوون کە ئەم دێیە بچووکترین هەنگاویان لە دژی دەوڵەت نەناوەو شایانی ئەوەش نەبوون، کە لەلایەن هێزی دەوڵەتەوە پەلاماریان بدرێت. بە پێچەوانەی چاوەڕوانییەوە جارێك دووکەڵێکی خەست لە کانی کورك بەرزبووەوە. ژن و منداڵی دێکە رایان دەکردە دەرەوە و بەڕاکردن بەرەو ئارارات دەهاتن. گەیشتنە نێو سنووری ئارارات، هەروەها بەرەو ئەو ناوچەیەش کە شێخ عەبدولقادری لێبوو. گوێڕایەڵی حکوومەت رایان دەکرد و پەنایان پێدەبرد.

فڕۆکەکانی تورك درێژەیان بە ئەرکی خۆیان دا. گوللەی ئاراراتییەکان لاشەی فڕۆکەیەکی گەورەی دوژمنی پێکا و ناچاری کرد کە لە ناوچەی تورکەکاندا بنیشێتەوە. قارەمانێك لە سوارەکانی تورك بۆ پارێزگاریی فڕۆکەکە کەوتە رێ لەپشتی گردەکانەوە ونبوو. جەنگ تا ئەم کاتە تەم و مژاوی بوو، بەڵام زۆری پێنەچوو کە فەرماندەی کورد لە چۆنیەتیی رووداوەکە ئاگادار کرا. شەوی پێشوو

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تورکەکان، کانی کورکیان گرتبوو، لە کەمیندا بوون کە نزیك رۆژبوونەوە هێرش بکەن. حەوت کەس لە شۆڕشگێڕەکانی کورد لەوانەش ئێلیخانی کوڕە بچووکەکەی برو حسکی و مەلا سەنعللاّ کە یەکێك بوو لەخۆبردووانی نەتەوەیی و ئایینیی کورد لە مزگەوتی ئاگریدا خوتبەی بە ناوی نەتەوەی کوردەوە دەخوێندەوە، تازە لەناوچەکانی ژێر دەستەلاّتی تورکەوە دەگەڕانەوەو لەدەمەو بەیانیدا چووبوونە ناو دێی کانی کورك. لە ناو دێکەدا لە نێوان ئەوان و چەند سەربازێکی تورکدا لێکدان روودەدات. شۆڕشگێڕەکان چەند سەربازێکیان کوشتبوو چەکەکانیشیان گرتبوو و بەرەو ئاrarات کەوتبوونە رێ دەنگی ئەم چەند تەقەیە، ترس و لەرزی لە ناو سەربازەکاندا بلاّوکردبووەوەو دەستیان بە تەقەکردن کردبوو.

لادێنشینە بێچارەکان سێ پیاوو سێ ژن و منداڵێکی چوار ساڵەیان لەکاتی هەلاّتندا لەپشتەوە بە دەستڕێژی شەستیرەکانی دوژمن کوژرابوون. دوو پیاوو کچێکی منداڵی سێ ساڵانەش برینداربووبوون. براو ژنەکەی حەمید ئیسماعیل لە پاداشتی میوانداریەکەی چەند رۆژ لەوەو پێشی لە ریزی کوژراوەکاندا بوون.

راست لەپێش ئەم رووداوە، فەرماندەی هێزی سوارەی تورك، کۆلۆنێل فەرهاد بەگ. کە نێردرابوو بۆ لای ئیحسان نوری، پێی وتبوو: بۆچی بهێڵین چەکدارەکانمان یەکتر بکوژن، بەڵکو بتوانین ئەم داواکارییانە بە شێوەیەکی دیکە جێبەجێبکەین؟ لەلای ئێمە لە نێوان یەکدووخێڵدا دوو کەس دەتوانن هەموو کێشەیەك جێبەجێبکەن. ئیحسان نوری لەوەرامدا وتی :ئەگەر ئەمە کێشەیەکی تایبەتی یەك کەس بووایە تەنها کەسێك لە ئێمە و دوو کەسیش لە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئێوە بکوژرێت بەسبوو. ئەمە خودی سەرەك كۆماری تورکیەیـە، کـە دەبێت بێت و لەگەڵ مندا بجەنگێت چونکە ئێوە هاوشـانی مـن نـین، لەلایەکی دیکەشەوە ئەبێت ئەوەش بزانی کە ئەگـەر مـن کـوژرام لـە ناو نەتەوەکەی مندا هـەزاران کەسـی وەك مـن بـەڵکو لـە مـن باشـتر هەیە شـوێنی مـن بەپەلـە، پڕکاتـەوە. بەشێوەیەکی دڵنیـایی مـن و ئێوە رۆژو رۆژگارێك لەگەڵ یەکدا رووبەڕوو دەبینـەوە؛ مـن و ئێـوەو شانۆی جەنگ و نەبەرد.

هەر لەم شەوەدا ئیحسان نـوری سوارە دیـل کراوەکـانی تورکـی ئازاد کرد و داوای لێکردن کە ئەم وتانەی خوارەوە بـۆ فـەرهاد بـەگ بگێڕنەوە: (هیوادار بووم ئێوە لە پێشەنگی هێزی سـوارەی خۆتـاندا ببینمەوە. تەنها ئەمە هۆی هاتنی من بـوو زۆر سـەرم سوڕما کـە لێرەدا ئێوەم نەدی، ئەمەش جارێکی دیکە ترسنۆکیی ئێوەی بۆ من سەلماند، گوایە لەبەر ئەوەی بەردەسـتم نەکـەویت، پێـش گەیشـتنم هەڵاتیت. ویستم بە چەککردنی سەربازەکانت شـوێنی چـۆڵ و هۆڵـی ئێوە پڕبکەمەوە.

هەڵاتنی دانیشتووانی کانی کورك، ژمارەیـەك سـەربازی تورکیـان بـە شـوێن خۆیانـا ڕاکێشـابوو. ئـەوانیش لـە پردێکـی دارینـــی ســەر سنووری ئارارات و تورکیـە پەڕیبوونـەوە و هاتبوونـە نـاو سـنووری خاکی ئارارات.

ئاگـادار بـوون لـەم رووداوە و بینینـی دیمـەنی دڵتـەزێنی ژن و منداڵـی بێچـارەی هـەڵاتووی کـورد، لـە دەسـتی زوڵمـی سـەربازانی تـورك، ئیـتر مـاوەی پێشـخواردنەوەی بـۆ ژمارەیـەکی کـەمی ئاراراتییـەکان کـە لـە بارەگـای فـەرماندەییدا بـوون نەهێشـتەوە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

جەنگاوەرەکانی کورد بڕیاریان دا کە نومایشێك، لە نموونەی قارەمانیەتییەکانی باب و باپیرانی خۆیان نیشان بدەن، ڕۆحی ئەو گەورە پیاوانە کە بۆ پاراستنی نیشتمان و ئازادیی خۆیان بە شمشێری ڕووتەوە، بەسواری ئەسپ بۆ ناو دەریای جەنگی دوژمن هێرشیان دەبرد، شاد بکەنەوە. ویستیان جارێکی دیکە پەردەیەك لە مێژووی جەنگی ئێران و توران نیشانی جیهانییان بدەن، بیسەلمێنن نەتەوەی کورد بە ڕاستی، نەوەی ئەو پاڵەوانە ناودارانەی مەیدانی جەنگن. لە ڕۆحی چەك شۆڕی و لە خوێنی نەجیبی ئێرانیی ئەواندا هیچ گۆڕانێك ڕووی نەداوە، هیچ کەموکورتییەکیش نەهاتووەتە پێش. بەکورتی ویستیان لەم ڕۆژەدا نرخی ڕاستی و بێباکی و مەردایەتیی کوردو تورك بە یەکابکێشن و گەورەیی خۆیان دەرخەن، لەسەر زمانی دۆست و دوژمنی خۆیانەوە دانپیانان و سەلماندن ببیسن. ویستیان ڕۆحی خۆیان بڕژێننە بەر پێی بووکی ئازادی، بڕیاریان دا هەرچەندە ئەیانزانی و ئاگاداربوون کە چەکی دوژمن زۆرترو بەهێزترە، ژمارەی جەنگاوەرەکانیش یەك بەرانبەر بەسەدە، پەلاماری هێزی تورکیان دا. دەبێت بێباکی و سام و هەیبەتی شۆڕشگێڕانی کورد جێگەی کەمیی ژمارەیان پڕبکاتەوە.

لەدوای ماچکردنی ئاخرین بەردەڕەشەکانی ئارارات، یانی حەجەرولئەسوەدەکانی ئەم کەعبەی کوردە، پشت لە ئاگری و ڕووبەڕووی دوژمن دەستیان بە دژە هێرشی بەرانبەر کرد. مەیدانی نەبەردەکە تەختایی بوو و لە دەرەوەی چیای ئارارات بوو، لەم ڕووەوە ئیتر دوژمن نەیدەتوانی بڵێت کوردەکان لە سایەی دۆستایەتیی چیای ئاراراتدا خۆیان لە چنگی ئێمە ڕزگاردەکەن. لە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

رووی ژمارەی سەربازو جۆری چەکەکانیشەوە هێزی دوژمن گەلێك باشتر و بەهێزتربوون، لە رووی جۆگرافیشەوە سەنگەری باشیان هەبوو، چونکە لە پشتی گردۆڵکەکان و لەناو دێهاتەکاندا سەنگەریان لێدابوو. لەوکاتەشدا ئاراراتییەکان لە دەشتاییەکی تەختدا بەبێ هیچ پەناگایەك مابوونەوە، بەڵام لە بەرانبەر ئەم هەموو بارودۆخە لەبارەی تورکەکان و زۆرو زەبەندییان، شۆڕشگێڕانی کورد بڕیارێکی پتەویان هەبوو. ئەتوت روحی پاڵەوانە دێرینەکانی ئێران لە نێو لەشیاندا چەکەرەی کردووە. لەم کێبەرکێ گیانبازییەدا هەموو کەس ئەیویست گۆی هونەرو پێشکەوتن لەوانی تر بباتەوە. ئاراراتییەکان ئامادە نەبوون خوێنی بێتاوانەکان بڕژێت و تاوانبارەکان بە سزای تاوانەکانیان نەگەن. سووربوون لەسەر ئەوە کە گوڵاڵە سپییەکانی پایزە، کە لە نێو چیمەنەکانی دەورو پشتی رووبارەکان خۆیان دەنوان بە خوێنی خۆیان سوورکەن و بیرازێننەوەو جارێکی دیکە ئاڵای نەتەوەیی کورد بەرجەستەبکەن.

لەبەرانبەر ئەم هەموو بڕیارەدا ئیتر گوللەی شەستیری دوژمنی دروێنەکەرو سەربازی پیادەو تۆپ لەبەر چاویانا هیچ گرنگییەکی نەمابووەوەو نەیاندەتوانی رێگە بە شۆڕشگێڕەکان بگرن. خوێنی جەنگاوەرانی کورد هاتبووە کوڵ هێرشێکی ترسێنەرانەیان بردو سەربازی پیادەی دوژمن کەوتە پاشەکشێ، عوسمان کەلیم لەگەڵ چوار سواردا گەیشت و بەرەو ئاراستەیەکی دیکە رەوانە کرا.

سەربازە تورکەکان خاکی ئاراراتیان بەجێهێشت و گەڕانەوە بۆ دێی کانی کورك. کوردەکان بە راکردن بە دوایانەوە بوون. چەکە قورسەکانی دوژمن پردە دارینەکەیان گوللە باران دەکرد کە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەکەوتە سەر رووبارەکەی پێش گوند. جەنگاوەرە کوردەکان بەسەر زەویدا راکشابوون.

سوارێك لە ئاراراتەوە خۆی گەیاندە شۆڕشگێڕە هاوڕێیەکانی بەبێ ئەوەی گوێ بۆ ئامۆژگارییەکانی هاوڕێکانی راگرێت بەرەو پردەکە کە هێشتا لە ژێر لێزمەی گولله و ئاگری دوژمندابوو، بەپەلە رۆیشت و لە پردەکە پەڕییەوە و خۆی گەیاندە کانی کورك. دەنگی دوو فیشەك بەرزبووەوە بە شوێن ئەویشدا جەنگاوەرانی پیادە لە پردەکە پەڕینەوە. کانی کورك چۆڵکرا، چەند ژنێکی نەخۆش و دوو گیان کە لە ماڵەکاندا خۆیان شاردبووەوە هاتنە دەرەوە. لاشەی ئافرەتێك کە نەیتوانیبوو خۆی لە دەستی سەربازە تورکەکان رزگار کات، لەناوەڕاستی دێکەدا کەوتبوو لەکاتێکدا شوێنەواری حەوت هەشت نێزە بە ورگ و سینگییەوە دیاربوو. ئەم ژنە ژنی ئامۆزایەکی حەمید ئیسماعیل بوو.

دوای ئەوە دێکە گیرایەوە. ژنە رزگاربووەکان بە چاوی گریاناوییەوە خۆیان گەیاندە لای سوارەکە. کەوتنە بەر دەست و پێی ئەسپەکەی و ئاوزەنگییەکەی و سمی ئەسپەکەیان لەناو دەرای ماچدا نوقوم کردو لاشەی ناسکی خۆیان بۆ دەکردە قەڵغانی گوللەی دوژمن. ئەم دیمەنە حەسرەت ئەنگێزە هەستی تۆڵەسەندنەوەی کوردەکانی زیاتر جووڵاند، ئیتر هیچ هێزێك توانای ئەوەی نەبوو، کە بتوانێت شۆڕشگێڕەکان راوەستێنێت.

نۆرەی هێرش و پەلاماری برو حسکی هاتە پێشەوە. بە پێداگرتنێکی زۆرەوە، ئەسپەکەی لە سوارەکە سەند و بە تەنها پەلاماری سەنگەرەکانی دوژمنی دا. رێگاکە دوور و زەوییەکەش

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تەخت بوو. بەڵام دەشتەکە بەرداوی بوو. شەستیرەکانی دوژمن دەستڕێژەکانی خۆیان زیاتر کرد، بەڵام گوللەی شۆڕشگێڕکانیش وەکو باران بەسەر سەنگەرەکانی دوژمندا دادەباری و نەیانهێشت برو حسکی بپێکرێت. برو حسکی خۆی گەیاندە دامێنی گردەکە. لەوێدا لە دوژمنەوە دیارنەبوو، لە بەڵای گوللەی دوژمن پارێزراو بوو. لە ئەسپەکە دابەزی و لەسەرخۆ بە گردەکەدا سەرکەوت. سەربازەکانی تورك لەم سەنگەرەدا تەنها چەند کەسێك بوون کە چاودێریی پاشەکشێی سەربازەکانی دوژمنیان دەکرد.

عوسمان کەلیم لە خێڵی زیلان لە تایەفەی دلخێری کە لەناو تورکەکاندا بە ئەلتوندیش ناسراو بوون. لەگەڵ چل سواری خۆیدا. لەسەر پردێکی دارینی دیکەوە پەڕییەوەو بەرەو ئەو گردۆڵکانە کە لە پشتی سەنگەرەکانی دوژمنەوەبوون هێرشی برد، دوژمنی لە سەنگەرەکانا هەڵکەند.

جەنگاوەرە پیادەکانی کورد بەپەلە خۆیان گەیاندە ئەو شوێنەی کە برو حسکی هێرشی بۆ بردبوو. پاشماوەکەی دوژمن توانای بەرگرییان نەمابوو، چونکە ئەیانبینی کوردەکان گوێ بە گوللەکانیان نادەن و بەپەلە بەرەو پێشەوە هێرشدەبەن. دیمەنی ئەم جەنگە لەڕادەبەدەر شایانی تێڕامانبوو. زیاد لە دوو هەزار کەسی پیادەو سواری ڕاهێنراو کە چەکدار بوون بە تۆپ و شەستیری گەورەو بچووکەوە. لەبەر دەم هێرشی دلێرانەی بیست پیادەو شەش سواری کورد، وەکو ئەوەی گورگێك کەوتبێتە ناو ڕانەمەڕێکەوە هەڵدەهاتن. فەرماندەی لەشکری تورك لە هەمووان زووتر خۆی لە جەنگەکە دەرباز کردبوو، ئۆتۆمبیلی فەرمانداری ڕەوانە کردبوو تاکو

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تۆپەکانی پێڕاکێشن و رزگایان کەن. شەستیرە گەورەکان لەناو دۆڵەکاندا تلێر دەبوونەوە. فڕۆکەکەو پارێزەرانیشی بەجێمان. ژمارەیەك سەرباز بە دیل گیران و کوردەکان تاکو دێی قوتیس، کە لە ناو قەدی چیای بایەزیدا بوو چوونە پێشەوە. ماوەی نێوانی دوژمن و هێرشبەرانی کورد دوورتر کەوتەوە لەگەڵ ئەوەشدا کوردەکان، دوژمنیان بە گوللە باران بەدرەقە دەکرد.

دێهاتییەکی کورد کە ئیبراهیم ئازوی ناو بوو فڕۆکەوانی فڕۆکە کەوتووەکەی گەیاندبووە شاری بایەزید. لەم کاتەدا گەیشتەلای جەنگاوەرانی کورد و وتی: کاتێك کە من لە رێگای شەیتانەوە (کە رێگایەکی باریکە لە نێوان قوتیس و بایەزید) گەیشتمە گەردەنەی بایەزید، لەشکری تورك لەبەردەمتانەوە هەڵدەهاتن. ژمارەیەك ئەفسەری تورك لە گەردەنەکەوە بەدووربین تەماشای مەیدانی جەنگەکەیان دەکرد یەکێکیان دەستی لە ئەژنۆی، دەداو بە توورەییەوە ئەیوت: (خوایە ئەمە چ بەدبەختییەکە. ئەم هەموو پیادەو سوارە، بەم هەموو چەك و تەقەمەنییەو تۆپ و شەستیرەوە، لە بەردەم دە کوردی رووتەڵەو برسیدا هەڵدێن)، بەڵام نەدەزانرا فەرماندەی لەشکری تورك، لە راپۆرتی خۆیدا ژمارەی کوردە ئاراراتییەکانی بە چەند نووسیوە. ئەم جەنگە ئەفسانەیەکی لەناو خەڵکدا دروستکردبوو کە ئەیانوت ئاراراتییەکان لە جەنگدا سوارانی سەرتاپا سپی دەردەکەون کە دەبنە هۆی شکاندنی سەربازانی تورك.

عەسربوو بوو، ئاراراتییەکان بە دوای فڕۆکەکەدا دەگەڕان. دە دوازدە شۆڕشگێڕ کە ئەیوب ئاغای برای برو حسکی، چەند کەسێکی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

مووسا بەرکی لەگەڵیابوو، زووتر خۆیان گەیاندە پاسەوانەکانی فرۆکەکە، جەنگێکی سەرقاڵکردن رووی دا. بارودۆخی سەربازەکان گەلێك لەباربوو. لە نێوان تەپۆڵکە جیاجیاکانی تابیەی نزیکی دێی دودگان سەنگەریان گرتبوو. ئاراراتییەکان لێرەدا دەبوایە نزیکەی کیلۆمەترێك بە تەختاییەکداو لە ژێر بارانی گوللەی دوژمندا برۆنە پێشەوە. فەرزندەبەگ حسنی و سەید رەسووڵ بەرزنجی–دوو مەردی جەنگاوەری رۆستەم پەسەند– دەورو بەری لای پشت و چەپی سوارانی تورکیان ئاگر باران کرد. پیادە کانیش بەپەلە ماوە تەختاییەکەیان بڕی و سەنگەرەکانی پێشەوەی تورکەکانیان داگیر کرد. سەربازەکان لە پشتی سەنگەرەکانیانەوە خۆیان قایم کرد. ئەو سوارە کوردەی کە لە هێرشی پێشوودا بێباکانە خۆی گەیاندبووە کانی کورك، لێرەشدا دووبارە خۆی گەیاندە ناوەڕاستی سەنگەرەکانی هەر دوو لا. بەسوود وەرگرتن لە گۆشەیەك کە چەکی دوژمن نەیدەگرتەوەو لەوێدا راوەستا. فەرماندەی سەربازەکانی ئەو بەشە، چونکە بەرگری کردنی بەبێ سوود زانی، فەرمانی گەڕانەوەی بۆ دواوە دا. خۆی و سێ کەسی دیکە بە سواری هەڵاتن. ئەوانی دیکەشیان خۆیان بۆ نەگەیەنرایە لای ئەسپەکانیان، بە پێ پاشەکشێیان کرد. فەرزندەو سەید رەسووڵ، چونکە لەکاتی تەقەکاندا لە ئەسپەکانیانەوە دوور کەوتبوونەوە چوون بە شوێن ئەسپەکانیاندا و لەوێشەوە کەوتنە دووی ئەفسەرە هەڵاتووەکان، بەڵام کات درەنگ بوو و نێچیریان لە دەست دەرچوو بوو. ئیتر دەنگی تەقە نەدەهات. سوارە بێباکەکە کە لە دۆڵەکەدا چاوەڕوانی هەلێکی دەکرد، تاکو لە فرسەتێکدا پەلامارێك بدات. پەلاماری

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سەنگەرەکان و شوێنی ئەسپەکانی دا. جگە لە چەند سەربازێکی کوژراوو بریندار و کۆمەڵێك چەك هیچی تر بەجێ نەمابوو. شۆڕشگێڕە پیادەکانی دیکە. هێشتا نەگەیشتبوونە ئەو شوێنە. سوارەکە ئیتر چاوەڕوانی پیادەکانی نەکرد. ئاوزەنگی لە ورگی ئەسپەکەی دا و خۆی گەیاندە نزیکی دوژمن. ئەو سەربازانە کە ژمارەیان نزیکەی شەست سەرباز دەبوون. بەپەلە بەرەو دواوە رایان دەکرد. چەند کەسێك لەوانەی کە دەگەڕانەوە سوارێکیان لە دوای خۆیانەوە دی، کە بەتاو هێرشی بۆ دەبردن. سوارەکە هەلی لەدەست نەدا بەبێ ئەوەی مۆڵەتی بیر کردنەوە بە سەربازەکان بدات فیشەکێکی تەقاندو بە زمانی تورکی تێی خوڕی و فەرمانێك لە شێوەی فەرمانی ئەفسەرانی تورکی پێدان و وتی: خۆتان بە دەستەوە بدەن، دەستان بلندکەن.

سەربازەکان هەروەکو کەسێکی گوێڕایەڵ مل کەچی فەرمانەکەی بوون. سوارە کوردەکە چووە ناو سەربازەکان و تفەنگێك و پشتی فیشەکی لێسەندن چونکە لەو کاتەی کە دوایەمین گوللەی خۆی تەقاند لەپێش فەرمانی خۆبەدەستەوەدان و ئەو دەمانجە دە تیرییەش کە پێی بوو لەکارکەوتبوو. دڵی دیلەکانی دایەوەو پەیمانی پێدان کە شەو هەموویان ئەنێرێتەوە بۆ شوێنی خۆیان. شۆڕشگێڕە پیادەکانیش، خۆیان گەیاندبووە ئەسپەکانی دوژمن و هەموویان سوار بوون لە دواوە ئەوانیش گەیشتن و هەموو پێکەوە چوونە لای فڕۆکەکە. ئاراراتییەکان لە بەختی رەشیان فڕۆکەوانیان نەبوو. تاکو سوود لە فڕۆکەکە وەربگرن، بەلام نەیانتوانی لەو شەستیرانە خۆشبن کە لە فڕۆکەکەدا بەسرابوون.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لەبەر ئەمە شەستیرەکانیان لێکردەوەو دەریانهێنان و ناو فڕۆکەکەیان پڕکرد لە پووشو پەڵاش. فەرماندەی کوردەکان لەگەڵ ئەحمەد حاجی برو حەیدەری بە لای فڕۆکەکەوە مانەوە. شۆڕشگێڕەکانی دیکە بەرەو ئارارات کەوتنە ڕێ و دوور کەوتنەوە. ئەم دوو کەسە چەند خولەکێك. تەماشای پەیکەری گەورەو زەبەلاحی فڕۆکەکەیان کردو بۆ خوا حافیزی ئاگریان نا بە پووشو پەڵاشەکانی ناو فڕۆکەکەوەو ئەسپەکانیان تاودا تاگەیشتنەوە بە هاوڕێکانیان.

پەریی شەو باڵە ڕەش و تاریکەکانی خۆی بەرووی ئەم کوشتارگایەدا راکێشان و لەبەر چاوا شارایەوە. بێدەنگییەکی سەر سووڕهێنەر جێگای ئەو هەیاهوو گرمەو ناڵەی تۆپ و شەستیرە جەهەزنەمییەکانی گرتبووەوە. تەنها دەنگی پێی ئەسپەکان بوو کە بێدەنگییەکەی تێك دەشکاندەوە. ناڵەی بریندارەکانیش گوێی سەبەبکارانی ئەم جەنگەی کەڕکردبوو. دەستی تۆڵە پاداشتی هێرشبەرانی بۆسەر ژن و منداڵانی بێدەستەڵاتیان دایەوە. بڵێسەی گڕی فڕۆکەکە بە ڕووناکییەکانی خۆی شۆڕشگێڕەکانی بەرێ دەکرد. ئەو بۆمبایەی کە بۆ کورد کوشتن بە ژێر فڕۆکەکەوە بەسترابوو، تەقییەوەو بە دەنگێکی زۆر گەورە سەرکەوتنی شۆڕشگێڕانی ئاراراتی راگەیاند. بەم تەقینەوەیە ئاخرین پەردەی شانۆگەریی کانی کورك کۆتایی هات. دیلەکانیش بە پێی ئەو بەڵێنەی پێیان درابوو بەرەڵاکران. ئەمجارە ئاراراتییەکان جل و بەرگی سەربازەکانیان داماڵی تەنها بە کراسێك و دەرپێوە رەوانەی شاری بایەزید کرانەوە، تاکو دانیشتووانی شار بە چاوی خۆیان ئەنجامی لەشکرکێشییەکەی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تورکان و جەنگە خوێناوییە کە ببینن. هـاژەی ئـاوی رووبـاری سـەر سنوور وەکو ئەوە وابوو کە ئەم شیعرەی مارشی نەتـەوەیی ئـارارات بخوێنیتەوە:

(رۆژا ئازاد سەر تە هەلات خاکی ئارارات ئازیز تر بوو)
چیای ئاگری شکۆمەندتر دەهاتە بەر چاوی کوڕانـی ئـاگری و
ئەم بەشەی مارشی ئاراراتیان لە بەر خۆوە دەخوێندەوە.
روونـــــاهی تا دەریا رشاند نــــاو مللەتا ئازادی چانـد.
هـــەلبە ئاگری– هەلبە ئاگری
ژساوە تۆ ترك وێ گری تە دید چاوا رۆمی رەڤی
هـــەلبە ئاگــــــری– هەلبە ئاگری

ماناکەی:
رووناکی خۆت گەیاندە دەریا لەناو میللەتدا تۆوی ئازادیت چاند
هەلبە ئـــاگری هەلبە ئاگـــــری
لەشکۆمەندی تۆ تورك دەگری تۆ دیت تورك چـــۆن رایانـــکرد
هــــەلبە ئاگـــری هەلبە ئاگـــری

جەنگی کـانی کـورك و بـە تایبـەتی جـەنگی فرۆکـە کـە لـە بنکـە سەربازییەکانی سەر سنووری ئێرانییەکانەوە بە جوانی دیار بـوو بـە دووربین دەبیـنران. نوێنـەری ئەرمەنییـە کۆچەرییـەکانیش لـە کـاتی جەنگەکەدا لە ئارارات بوون ئەم دلێرییەی کوردیان بە چاوی خۆیـان بینی. لەبەر ئەمە دەتوانین بلێین ئەم نومایشە دلێرانەیـەی کـورد لـە بـەردەم دەسـتەی بـە ویژدانـی بێلایـەندا ئـەنجامی گرتـووەو ئـەم راڤەیەی کە خرایە پێشچاوی خوێندەواران هەرگیز شـایانی گومـان و

کتێبخانەی دیجیتالی
www.rabari.org

دوودڵی نییە. فەرماندەی کورد بەیاننامەیەکی دەرکرد و داوای لە رای گشتی کرد بۆ داوەریکردن. لەم بەیاننامەیەدا ئەمە نووسرا بوو: کوردەکان سەربازە دیل کراوەکان کە بۆ کوشتنی کوردەکان هاتبوون لەدوای چەککردنیان لەو پەڕی ڕێزگرتندا ئازادیان کردن. تورکەکان بە پێچەوانەوە نەك تەنها پیاوەکان بەڵکو ژن و منداڵانی کوردەکانیان هەریەکێکیان بەر دەست کەوتایە، بە ناشیرینترین شێوە دەیانکوشتن. لە کاتێکدا خۆیان بە شارستانیترین دەوڵەتی کۆن و کوردەکانیان بە یاخی و وەحشی ناودەبرد. ئایا لەم دووانە کامیان بەتایبەتمەندییە بەرزە مرۆیی و شارستانییەکانەوە وەسف دەکرێت؟

چالاکیی شۆڕشگێرانی ئاراراتییەکان لە دەورو بەری بایەزید سەرلەنوێ دەستی پێکردەوە. زستانی سارد هاتە پێشەوە. زەوی تارای سپیی بەرووی خۆیدا پۆشی، چالاکییەکانی کەمتر کردەوە. ئاراراتییەکان دوازدە دەستگای تەلەفۆنیان بە دەست هێنابوو، بەڵام لە بەر ئەوەی وایەریان نەبوو بەبێ سوود کەوتبوو، شەوێك ژمارەیەك سواری هەڵبژاردە نێردران بۆ ئیستگەی بایەزید کە هۆردووگای سەربازە تورکەکان بوو، تاکو هەندێك وایەر بێنن. ئەم چالاکییە سەرکەوتووانە ئەنجام درا. لە ڕۆژەکانی دواییدا پەیوەندیی تەلەفۆنی لە ناو ئاراراتییەکاندا سازدرا. ڕێکخراوی سەربازی ئارارات دامەزرابوو. شۆڕشگێڕەکان وێنەی دوو ئاگر کە لە برنجۆك دروست کرابوو، بە کڵاوەکانیانەوە بوو، ئەفسەرەکان لە باتی ئاگر، هێمای خۆیبوونیان بە کڵاوەکانیانبا دووری بوو ئەو نیشانەیەی کە پلەی ئەفسەرەکانی دیاری دەکرد لە سەر شانیان بوو. هێمای خۆیبوون

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بریتی بوو لە خەنجەرێکی ئەستوونی لـە ناوەراسـتدا، گوڵـە گـەنمێك لەلایەکەوەو لەلایەکـەی تـر خامەیـەك بەشـێوەیەك کـە لـە خـوارەوە دەسـتی هەرسێکیان پێکـەوە بەسـترابوون کـەر تێـك خـۆر لـە ژوور یانــەوە بــوو، واتــە لــە لای ژورووی نووکــی خەنجەرەکــەوە بــوو هەرسێکیانی نوقمی تیشکی خۆی کردبوو.

لـەم زسـتانەدا فــەرمانداری تــورك بــۆ لــەناوبردنی فــەرماندەی شۆڕشگێڕەکانی کورد، پەنایان بۆ شێخ عـەبدولقادر بـرد. بـە بـڕوای خۆی هــەنگاوی نـهێنیی نـاوە. بـۆ ئـەنجامدانی ئـەم کارەیـان داودی کـوڕە گــەورەی بــرو حســکی-یــان هــەڵبژاردبوو. تورکــەکان لــە پەرەسەندنی رادەی بیری ئازادی لە ناو کوردەکاندا بـێ ئاگـابوون. وایـان دەزانـی بـە دراوی زۆر و تـەماع دەتوانـن کەسـێکی ئـاراراتی بەرەو خیانــەت رابکێشـن. بـەڵکو لەوانەیـە نـەیانزانیبێت کـە هـەموو گفتوگۆکـان و ئــەو هەنگاوانــەی کەلــەم رووەوە هــاوێژرابوون، بــە ئاگاداری و فەرمانی فەرماندەی گشتیی شۆڕشگێڕانی کـورد ئـەنجام دەدرا. هەرچۆنێك بوو ئەم نەخشەیە ماوەیــەکی خایـاند، بـەڵام هیـچ ئەنجامێکی نەبوو.

بەهار هات. چیای ئـارارات بـە سـەوزی و گەشـاوەیی و بـە گوڵـی رەنگاوڕەنگ ئارایشی خۆی دەکرد. ئەمە چوارەم بە هار بوو کە ئەم چیا مێژووییە لە ژێر دەسـتەڵاتی دەوڵـەتی تەرکیـەدا دەرچـوو بـوو. کوڕانی دلێرو ئەمەکداری ئـاگری بـە لـەخۆبوردن و قوربـانیدان ئـەو شوێنەیان کردبووە مەڵبەندی نەتـەوایەتی و ناوەندی ئـازادیی کـورد.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئالآی پیرۆزو سێ ڕەنگیی(*) کوردستانیان هەڵکردبوو، و دڵسۆزانەش پارێزگارییان لێدەکرد. ئەم چیایە جەنگاوەرانی خۆی وەك بەردی ئاگرینی گڕکەندەکانی سەرەتای دروستبوونی خۆی بە ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستاندا بڵاودەکردەوە، پرشنگی بیری ئازادی مۆخی ناو ئێسقانەکانی فەرمانڕەوایەتیی بێگانەی دەسووتاند. هەموو گۆشەو کەنارێکی کوردستان وەکو پشکۆیەکی ئاگری لێهاتبوو. پرشنگی دەهاویشت و دەیسووتاندو ون دەبوو. ئاگرێك کە دەستە ئاگر کوژێنەوە و پڕچەکەکانی تورکیە چیا بە چیا بە شوێن خۆیدا رادەکێشا. لە ئەنجامیشدا گیرۆدەی دەکردن و ئەوەی سووتاندن.

فەرماندەی کورد چونکە لە هیچ روویەکەوە هیوای یارمەتیدان و پشتیوانیی بۆ بەدەستهێنانی چەك و پێداویستییەکانی دیکەی شۆڕش نەبوو بەباشی نەدەزانی ناوچەکانی دیکەش رزگار بکات و بەرەکانی جەنگ زیاتر فراوان بکات. دەیزانی کە لە بەرانبەر تۆپ و فڕۆکە و تانگ و هێزە رێکخراوەکانی تورك تەنها بە تفەنگ، ئەویش ئەو تفەنگانە کە دەبوایە فیشەکەکانی لە سوپای دوژمنەوە دەست کەوێت و دابین بکرێت، فراوانکردنەوەی بەرەکانی جەنگ باش نییە، چونکە ئەیزانی ئەنجامەکەی لەناوچوونی ژن و منداڵانی کوردو وێرانبوونی وڵاتەکەیە و گەلیش بەرباد ئەبێت. لەبەر ئەمە وای بە باش زانیبوو کە ئارارات لە دەستی خۆیا رابگرێت و بەهۆی دەستەی گیانبازانی کوردەوە لە ژێر سایەی کوڕانی شۆڕشگێڕو نیشتمان

(*) ئاڵای کوردستان چوار رەنگە: سوور، سپی، سەوز و زەرد—دەزگای موکریانی.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

پەروەری کوردا هێزەکانی دەوڵەتی تورك لە ناوچەکانی کوردستاندا داڕزێنێت بەم هۆیەوە ناڵەی هەژاری و ورە بەرنەدانی نەتەوەی کورد سەبارەت بەدەستهێنانی ئازادیی نەتەوەیی و مرۆڤایەتیی خۆی بە گوێچکەی جیهانیاندا بدات بڕشتی رامیاریی و ئابووریی تورك بهێنێتە لەرزین. ئەمەش لە لایەنی دەستەی ناوەندی خۆیبوونەوە بە کارێکی پەسەند دەزانرا. دەوڵەتی تورکیەش لێرەدا هەمان رەفتاری رابوردووی خۆی پەیڕەو دەکرد. کە لە جەنگەکانی باڵکاندا لە ساڵی (١٩١٢) دا کە لە ئەنجامی گوێنەدان بە داخوازییە نەتەوەییەکانی ئەلبان بوو بەهۆی لە دەست چوونی ڕۆم ئێلی. لە توندوتیژیش لەگەڵ عەرەبەکاندا و کرداری بێبەزەییانەی جەمال پاشای وەزیری دەریاوانیی ئەوکاتی عوسمانی لە دیمەشق و بەداراکرنی سەرۆکە عەرەبەکان و راپەڕینی شەریف حسێن باپیرە گەورەی پاشای عێراق لەمەکەداو لە دەستدانی عەرەبستان هێشتا هۆشیاری نەکردبووەوە. لە تاو بیرو خەیاڵاتی پان تۆرانیزمی خۆی ئامادە نەبوو، بوونی کورد وەك بەربەستێکی ئاری نەژاد بوو، لە سەر رێگەی ئامانجە نەتەوەییەکانی خۆیا بسەلمێنێت.

لەبەر ئەمە، فەرماندەی کورد بۆ گەیشتن بەدوا ئامانجی خۆی، فراوانکردنی رێکخستنەکانی خۆیبوون لە کوردستاندا و بەدیهێنانی سەرەتاکانی راپەڕینێکی گشتی بە پێویست دەزانی، بۆ ئەمەش دەبوایە بەهۆی دەستە لەخۆبردووەکانەوە بە رێکوپێکی لە تەواوی ناوچە جۆربە جۆرەکانی خاکی تورکیەدا ترس و لەرز بڵاوبکاتەوە. ئەو دەستانەی کە بۆ ناو خاکی تورکیە رەوانە دەکران ژمارەیان کەم بوو، بەدەگمەن هەندێ جار ژمارەیان دەگەیشتە سەد جەنگاوەر. لە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

شوێنەکانی گەلێك لە ئاراراتەوە دوور، ئەم ئەرکانە بە دەستە ناوچەییەکان دەسپێردرا و بەم شێوەیە دەستەلاتداری تورك نەك تەنها لە شوێنە نزیکەکانی ئاراراتدا بەڵکو لە تەواوی کوردستانی تورکیەدا، لە ئاگری گڵپەسەندووی کوردا دەسووتان، بەلام ناوەندی ئەم گڕکەندانە ئارارات بوو.

ئاراراتییەکان ژمارەیەکی کەم بوون، چونکە خاکی ئارارات لە رووی خواربارەوە، توانای پێکەوەنانی هێزێکی زۆری نەبوو، هەربەم ژمارە کەمەوە لە بەردەم لەشکری گەورەی کۆماری تورکیەدا سینگیان کردبووە قەڵغانی بەلای تەواوی کوردستان، ئەرکی دژوارو قورسی پارێزگاری کردنی ئازادیی کوردان لە ئەستۆدا بوو و لە گەلێك رووەوە لەگەڵ زۆر لە بێبەشبوونەکان دەستەو یەخە بون. هەمیشە گیانیان لە زەحمەت و مەترسیی گەورەدا بوو بەلام رۆحیان لە ژێر ئالای نەتەوایەتیی خۆیاندا پڕ شەوق و شادی بوو. ژیان لە ئاراراتدا گەلێك سروشتی بوو، سەیران و سەرگەرمی ئاراراتییەکان غاردانی ئەسپ و تفەنگ تەقاندن بوو. بەلام نەك تەنها لە سەیراندا، بەڵکو لە جەنگیشدا کەمتر شەستیریان بەکاردەهێنا. چونکە لە رووی فیشەکەوە لە تەنگانەدا بوون. شتێك کەلە ئاراراتدا جێگای نەبوو بووەوە ترس و یەئس و نائومێدی بوو.

لە دوای رووداوی کانی کورك هێزی دڵ و دڵنیایی ئاراراتییەکان زیاتر بوو، لەوە دڵنیابوون کە لەشکری تورك بە سوپایەکی گەورەشەوە زاتی هێرشی هەمە لایەنەیان بۆ سەر ئارارات نییە.

ئەفسەرێکی تورك بە ناوی زوهدی گویڤەن لە دوای گەڕانەوەی بۆ ناو فەوجەکەی خۆی لەبارەی جەنگی کوردەکانەوە ئاوای نووسیوە:

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

(له کـاتی جـەنگی ئاڵتووندا‌شـدا لـە دژی عوسمـان کـەلیم کـە لـە نزیکی خێڵی شمکـان بـوو. لـە ناوچـەی توزلیجـە لـە نێـوان ئیغدیـرو فاغزمـاندا) رووی دا. سـوپا لـە دوای کۆتـایی هـاتنی جەنگەکـە پاشەکشێی کرد. لەو کاتەدا کە گوردانی پیادە گەیشت لاشەی چـوار ئەفسەری تورکیان دۆزییەوەو لە هەمان شوێندا نایاننـە چـاڵ. رۆژی دوایـی کەوتینـە دووی ئـەو کوردانـە کـە بـۆ شـەمکان هـەڵاتبوون، رەوانەی چیاو دەشتەکانی ئەو ناوچەیە کراین. توانیمان شەش کەس لەوانـە کـە لـە نـاو چادرەکـاندا لـەو دەشـتەدا خۆیـان شـاردبووەوە دەستگیر بکەین و بـیانهێنین بۆ ناو سەربازگەکەمان).

ئەم کوردە دیلانە کە جگە لە چـەند شـوانێك هیچـی تـر نـەبوون. چەکداریش نەبوون و بە شێوەیەکی کوتوپڕی و بێئاگـایی دەسـتگیر کرابوون و بەبێ هیچ بەڵگەیەك خرابوونە ژێر ئازارو ئەشکەنجەوە.

دەوڵەتی تورکیە بریاری دا پەلاماری تایەفەی شمکان بدات کە لە ژێر سەرکردایەتیی تەیموور ئاغادابوو. ژەنەڕاڵ سـوبحی فـەرماندەی ناوچەکـە فـەرمانی هێرشـی داو تورکـەکان لـە دێهاتـەکانی کۆپلاجـا (Koplaja)دا، دامەزران، زوهدی گیوان رووداوەکە ئاوا دەگێڕێتەوە:

(لەگـەڵ دەنگـی یەکـەم دەسـتڕێژی تفـەنگ، بـە پەلـە لـە چادرەکانمان هاتینە دەرەوە. خوومان بەوەوە گرتبوو کە بە بـەرگی سـەربازییەوە بخـەوین و چەکەکانیشـمان ئامـادە بێـت و لەبـەر دەستمانا بێت. دەنگی پاسەوانەکانمان بیست کە هاواریان دەکرد: (ئالێرەداو ئالێرەوە هەڵات) کاتێك هـەموو دەرپەڕینـە دەرەوە. ئـامۆ زیندانی کرابوو. لە دەوەنێکدا دۆزرابووەوە. بەبێ ئـەوەی کـە ترسـا بێـت وەکـو شـێرێك دەینـەڕاند. دوو گولـلـە پێکـابووی، یـەکێکیان

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەپشتی و ئەوی تریان بەردەستی راستی کەوتبوو یانی ئەو دەستەی کە تفەنگەکەی پێهەڵدەگرت. هەرچەندە برینداربوو ئامادە نەبوو چەکەکەی بە سەربازە تورکەکان بدات. هێنایان بۆ ناو چادرەکەو لێم پرسی بۆچی خۆت وەکو مەڕ لێکردبوو هاتیتە ناو دێکەوە؟ ئامۆ بەبێ هیچ ترسێك ودڵەڕاوکێیەك وتی: (بۆ تۆڵە سەندنەوەی خوێنی فەتۆی برام بڕیارم دا بچمە ناو چادری ئەفسەرەکانەوەو بیاندەمە بەر گولله، بەڵام بەداخەوە پێش ئەوەی بتوانم کارە کەم ئەنجام بدەم پاسەوانەکان منیان دی).

ئامۆ لە تیرەی کەرم قاسم و خێڵی شمکان بوو. ئەو تووشی خوێن بەربوونێکی توند ببوو، لەکۆتایشدا هەر لەبەر ئەوە مرد. ئەم رووداوە ئەوە نیشان دەدات کە چۆن لە خۆرهەڵاتدا کوردەکان لە هەر بارودۆخێکدا، تەنانەت بە نرخی گیانیان، تۆڵەدەسێننەوە).

لە راستیدا ئامۆ بە برینەکانی نەمرد، بەڵکو کوشتیان. ئەم کارەش نیشاندەری رەفتاری سەربازە تورکەکانە لەگەڵ بریندارەکان دەکرێ بیربکەینەوە لە چارەنووسی ئەو کوردانەی دەیانویست خۆیان بەدەستەوە بدەن. ئەمەش نموونەیەکی دیکە؛ رۆژێکیان سوپای تورك چەند کەسێکیان لە خێڵی شمکان گرتبوو هێنانیان بۆ قەراکۆسە لە دەوروبەری بالیك گوڵ. رایانگەیاند کە ئەمانە لە هێرشێکی کوردەکاندا کوژراون. زوهدی گویڤەن چۆنیەتی رووداوەکە ئاوا دەگێڕێتەوە: (لە کاتی هێرشدا پازدە کەس کە دەستیان لە پشتەوە بە سترابوو لە نێوان هەردوو بەرەی جەنگدا دانران و هەموویان کوژران).

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لەراستیدا لەگەڵ ئەوەشدا کە بێتاوان بوون هەموویان قەتڵ و عام کران بە کۆمەڵ کوژران. ئەمەش بەڵگەیەکە لەسەر گۆڕینی راستییەکان لەلایەن تورکەکانەوە بۆ سوودی خۆیان و بڵاوکردنەوەی زانیارییە نادروستەکان لەبارەی ئەو کۆ کوژییانەوە کە ئەنجامیان دەدان).

شێخ عەبدولقادر خێڵەکەی خۆی لەگەڵ خۆیا بردو چوو بۆ چیای ئالاداغ. ئاراراتییەکان حەزیان نەدەکرد کەشێخ لەگەڵ ئەو پەیوەندییە چاکەدا کە لەگەڵ تورکدا هەیەتی لە گۆشەیەکی ئاراراتدا دابنیشێت.

دوو خێڵی حسە سووری و قوتان کە ملکەچی دەوڵەتی تورکیەبوون لە نزیکی قزل دزە (ناوەندی گومرکی ئێران و تورکیە)دا بوون رێگەیان بە شێخ عەبدولقادر گرت. لەوەو پێش سەرۆکەکانی ئەم دوو خێڵە لەگەڵ حکوومەتی بایەزید گفتوگۆیان کردبوو و حکوومەت ئەم هەنگاوەیانی پەسەندکردبوو چونکە حکوومەت دەیویست لە نێوان خێڵە کوردەکاندا دوژمنایەتی دروست بکات، تاکو ببێتە هۆی لێکدانی یەکتری و پێیان وابوو کە ئەم لێکدانانە دەبێتە هۆی هەڵگیرسانی جەنگ و دوو بەرەکی و بڵاوبوونەوەی دوژمنایەتی لە نێوان ئەندامانی ئەو خێڵانەدا کە لە نێو سنووری ئارارات و لە پەنای شۆڕشگێڕەکاندابوون. کەواتە لەسەر ئەم خەیاڵە و بەئومێدی ئەوەی کە ئاگری ناکۆکی و خوێن ڕشتن لە ئاراراتدا و لە ناو ئەو خەڵکەدا کە لە ژێر ئالای ئازادیی خاکی کوردستاندا دەژیان و پشتیان بە ئازادیی کوردستان بەستووە هەڵگرسێنێت موافەقەتی کردبوو لەوە بێئاگا بوو کە لە ناو ئەو کەسانەدا کە لە رێگەی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

گەڕاندنەوەی ئازادی و دابینکردنی یەکێتیی گەل گیانی خۆیان بەبێ چەندو چوون پێشکەش دەکەن. هیچ هێزێك ناتوانێت ناکۆکییان بخاتە ناو. بەتایبەتی ڕووداوێك وەك ڕووداوی شێخ عەبدولقادر.

لە دوای جەنگێکی کورت خێڵی ساکان ڕێگایان کردەوەو گەیشتنە ئالاداغ. پارێزگاری بایەزید کە لە ترسی ئاراراتییە شۆڕشگێڕەکان بنکەی خۆی بۆ قەرەکۆسە گوێزابووەوە شێخ عەبدولقادری بانگ کرد. ناوبراو چونکە لە حکوومەت خانە گومان بوو لەباتی خۆی برازاکەی کە ناوی شێخ حەسەن بوو هەم زاواشی بوو ڕەوانە کرد. سەرۆکەکانی حسەسووری و قوتان ئەم نەهاتنەی شێخیان لە لای پارێزگاری بایەزید بە یاخیبوون دایە قەڵەم. پارێزگارییان سەبارەت بە شێخ قادر زیاتر دوودڵ کرد و خستیانە گومانەوە، وایان دەردەبڕی کە شێخ لە دڵەوە لەگەڵ ئاراراتییەکاندا هاوڕێیە.

بەم پێیە نەخشەی داڕێژراوی فەرماندەی کورد جێگەی خۆی گرت. یانی شێخ کە ئەو کاتە لە گۆشەیەکی ئاراراتدا دانیشتبوو ئیتر حکوومەت گوێی پێنەئەدا.

ئارارتییەکان چووبوونە کوێستانی لووتکەی چیاکە. فەرماندەری تورك یەك گورهانی پیادەی لە برن سوور لە بەرانبەر پردە بەردینەکەی شێخلو کە بە سەر ئاوی سنووری نێوان ئارارات ودەوڵەتی تورکیە بەسترابوو، لەگەڵ گورهانێکی دیکەدا لە برن ڕەش بەرانبەر دێی کورد ئاوا جێگیر کرد کە سەنگەرەکانیان قایم کردبوو. چەند پۆستێکی دیکەشی کە تا سنووری ئێران درێژ بووبوونەوە بەهێزتر کرد. تۆپێکیشی لە برن سوور لە دەوروبەری دێی چفتلیك (

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

نێوان کوردئاوا و شێخلو) بە باشی دەخستە ژێر ئاگری خۆیەوە دامەزراندبوو، ئەو ڕێگایەی دەبڕی.

لە ساڵی (١٩٢٢) لەو سەردەمەدا کە ئیحسان نوری پاراستنی ئاسایشی سنوورەکانی نێوان ئێران و تورکیەی لە ئەستۆدابوو، هەر ئەم تۆپە بۆ بەرەنگاربوونەوەی پەلاماری لە ناکاوی لابەلایی لە ژێر فەرمانی ئەودابوو. بەهۆی دژواریی بارکردن و گوێزاندنەوەیەوە لە هەمان کاتەوە لەو شوێنەدا مابووەوە).

فەرماندەی تورك بەم کارەی و بە خەیاڵی خۆی ئاراراتی گەمارۆ دا بوو. لە کاتێکدا نەیدەتوانی بە تەواوی ئەم سەرەتایانە ڕێگربێت لە هاتوچۆی دەستە شۆڕشگێڕەکان. ئا لەم کاتەدا کە فەرماندەی تورك بە هەموو شێوەیەك پۆستەکانی خۆی قایم و بەهێز دەکردو هێزە شۆڕشگێڕەکانیش بە شێوەیەکی دیکە تا دەهات زۆرتر دەبوون: عومەرێ بەسێ کە لە سەرۆکەکانی گلتوری بوو، لە دامێنی باکووری ئاراراتدا و لە ناوچەی ئیغدیر نیشتەجێبوو، عەلویی گوری لە خێڵی قزڵباش ئۆغلۆ، عەبدوللا خەڵەف گەورەی خێڵی قزڵباش کە لە ئازاترین لاوانی کورد بوو. چەند ساڵێك لەوەو پێش لە حکوومەتی ئێران زیز بوو بوو. لەگەڵ ژمارەیەك لە ئەندامانی خێڵەکەی لە خاکی تورکیەدا نیشتەجێ بووبوو. عومەر مەزراق لە بنەماڵەی سەرۆکەکانی زیلان پەیوەندییان بە ئاراراتییەکانەوە کردبوو. بەم شێوەیە بەشی باکووری ئاراراتیش کەوتە ژێر دەستەڵاتی هێزی گەلەوەو ڕۆژی کورد هەموو لایەکی ئەم چیا پیرۆزەی بە تیشکی پڕ لە خۆشەویستیی خۆی ڕوون دەکردەوە. هەرچەندە لەم بەشەی باکووردا چەند خێڵێکی تێدابوون کە لە ژێر فەرمانی دەوڵەتدا بوون. لەگەڵ

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئەوەشــدا لــە هیـچ چەشـــنە یارمەتییـــەكی شۆڕشــگێڕەكان كەمتەرخـەمییان نـەدەكرد و هیـچ كارمــەندێكی دەوڵــەتی تـورك چ چەكدارو چ بێ چەك زاتی نزیك بوونەوەیان لەم ناوچەیە نەبوو.

بە هاتنی ساڵی (١٩٢٩) دانیشتووانی ئاگری كە لە چیاكانداببوون. كوردێك بۆ چاوپێكـەوتنی ئارداشـس مرادیـان، كـە نوێنـەری حـیزبی داشناكی ئەرمەنی بوو و هاوڕێی ئیحسان نوری بوو، هات بۆ ئارارات. ئـەم كابرایـە بەسـتەیەكی بـۆ هێنـابوو، سـەری گفتوگـۆی لەگـەڵدا كـردەوە و وتـی: (كـوڕی مـامت بـۆ دیدارتـان لـە تفلیسـەوە هـاتووە بۆئێریڤان و ئەم دیارییەو ئەم نامەیەی بۆ ڕەوانە كردوویت).

لە نامەكەدا نووسرابوو: (ئاگادارکراوم کە لە ئـاگریدای داوامکـرد کە مۆڵەتم بدەنێ تابێم و بتبینم. ئێستا لە ئەرمەنستانم دەتوانین لــە بەیانییەكی زوودا. . . . (ئەم خاڵانە لە نامەكەدا هــەبوو لـە ئـارالیق لە نزیكی ئاراس یەكتری ببینین).

ئێسـتا توركـەكان نـاوی ئارالیقیـان گۆڕیـوە بـەدیل. ئـارالیق ناوچەیەك بوو لە ناوچەی چالاكییەكانی كـورد. چـەند جـارێك لـەوێدا پەلاماری توركەكانیان دابوو، لە كەناری ڕووبـاری ئاراسـدا لـە نێـوان سنووری ڕووس و توركدا بوو.

ئارداشس چەند جار وتی دەمەوێت ببینم، چونكە چەندین ساڵە نەم دیوە. فەرماندەی كورد كە نەیدەویست مۆڵەتی بدات و بە تەنیا بڕوات. فەرمانی بە پازدە سوار دا كە لەگەڵیا بڕۆن. سوارەكانیش لە ژێـر سـەركردایەتیی عومـــەری بەســـێ –دا بـوون. ئیحسـان نـوری ئامۆژگاریی ئارداشس و عومەری كرد كە بـۆ نـاو بەشـی ڕووسـیە لـە ڕووبارەكــە نەپەڕنـــەوە. ناوچـــەی ئـــارالیق یـــانی شـــوێنی

كتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

چاوپێکەوتنەکەیان لە دامێنی ئاگریدابوو. ناوچەیەکی وشك و گەرمی بێ کشتوکاڵ بوو بێ دارو درەخت و ئاویش بوو. بێجگە لە دەشتی ئاراس کە لەوبەری رووبارەکەوە بوو یانی لە بەشی رووسیەدا بوو، پۆستێکی پاسەوانی سنووری رووسی تێدابوو. ئەو بەشە بەدارودرەخت و سەوزایی داپۆشرابوو.

ئەفسەری فەرماندەی پاسەوانەکانی سنووری رووسیە بە زمانی رووسی بە ئارداشس کە لەوبەری رووبارەکەوە لەگەڵ عومەری بەسێ و هاورێکانیاندا راوەستابوون، بانگی کردن وتی: کوڕی مامت لە ئێریڤانە هەر ئێستا تەلەفۆنی بۆدەکەم کە بێت. لە راستیدا ئەم ئەفسەرە ئەرمەنی بوو، ئارداشس دەیناسی. هەر لەبەر ئەوە بە زمانی ئەرمەنی بانگی لە ئەفسەرەکە کرد، ئەفسەرە سنوورەوانەکە وەلامی دایەوەو وتی زمانی ئەرمەنی نازانم بە رووسی بدوێ. ئارداشس سووربوو لەسەرئەوە کە زمانی ئەرمەنی دەزانێت ئەفسەرەکەش نەدەچووە ژێری. لە دوای چەند خولەکێك ئەفسەرە رووسیەکە پێشنیاری کرد کە لە رووبارەکە بپەڕنەوە بێن بۆ لای، چونکە ئەوبەرەوە بۆ چاوەڕوانی کردنی هاتنی ئامۆزاکەی لە بارترو فێنکتر بوو. لە هەمان کاتیشدا ئەم بەری رووبارەکە زۆر گەرم بوو. ئارداشس رووی کردە عومەری بەسێ وتی : (راست دەکا باپەڕین و کەمێك ئیسراحەت بکەین). عومەری بەسێ لەوەرامدا وتی تۆ نەتبیست کە ئیحسان نوری بە راشکاوی پێی وتین کە لە رووبارەکە نەپەڕینەوە و نەچینە ئەوبەر، بەلام ئارداشس لە وەلامدا وتی: ئەو نەیدەزانی کە ئێمە لە ژێر ئەم هەتاوە گەرمەدا ئەبێت ئەوەندە چاوەڕوانی بکەین، ئەگەر نایەیت خۆم بە تەنها دەڕۆم. عومەری

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەسێ کەزانی سەر پێچی هیچ سوودێکی نییە و نەشی دەویست بە تەنها رەوانەی بکات لەگەڵ چوار سواردا لەگەڵیا رۆیشت. بۆ ئەوەی کە رووسەکان نەتوانن بڵێن کوردەکان ڕێز لە ئارداشس ناگرن. دوای ئەوەی لە رووبارەکە پەڕینەوە، ئەفسەرە سنوورەوانەکە وتی نووسینگەی من لەم نزیکانەیە. با بڕۆین بۆ ئەوێ لەوێ چاوەڕوانی ئامۆزاکەت دەکەین. چونکە لەوێ ئیسراحەتترە. فەرمانی بە سوارێك دا کە لەگەڵیانا بڕوات ئەوان کەوتنەڕێ کاتێك گەیشتنە فەرمانگەکەو چوونە ژوورەوە عومەر بایز لە نیازی رووسەکان کەوتە گومانەوە. بە ئارداشسی راگەیاند، ئەویش بۆچوونەکەی پەسەند کرد.

رووسەکان بەجارێك لەگەڵیاندا بە ساردی رەفتاریان کرد، چەکیان کردن. هیچ هەواڵێکی ئامۆزاکەشی نەبوو. عومەری بەسێ کە مرۆڤێکی ئەزموونداربوو و گەلێك دژواریی رۆژگاری دیتبوو. بە ئارداشسی وت :من ناتوانم، بەڵام تۆ ئەگەر دەتوانی هە لێ. عومەری بەسێ چوو بۆلای لێپرسراوی پۆستەکەی سەر سنوورو پێی وت سوارەکانم لەو بەری رووبارەکەن، لە ژێر ئەو هەتاوە گەرمەدان. دەمەوێت بچم بیانهێنم. ئەفسەرە رووسییەکە بە بیستنی ئەم هەواڵە دیاربوو بە سەربازێکی راگەیاند، کە ئەسپێکی بۆ ئامادە کات، بەڵام عومەر وتی دەبێت سواری ئەسپەکەی خۆم بم، چونکە تفەنگەکەم بە ئەسپەکەوەیە ئەگەر بە ئەسپێکی دیکەو بێ تفەنگ بڕۆم سوارەکانم گومانم لێدەکەن. ئەفسەرەکە پێشنیارەکەی پەسەند کرد لە دوای پێدانەوەی ئەسپ و تفەنگەکەی. ئەویش بەرەو رووبارەکەو ئەفسەرەکەی سەر سنوور رۆیشت. ئەفسەرەکە مۆڵەتی پەڕینەوەی بە عومەر نەدا و پێی وت هەر لێرەوە دەتوانی بانگیان کەیت. کە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بێن بۆ ئێره عومەر وتی ئەوانە کوردن وەکو ئێوه دیسپلین ناپارێزن، تا تەنها بە بیستنی فەرمان کاربکەن ئەگەر نەتوانم ئەوانە رازی بکەم هەرگیز نایەن. ئەگەر دەتەوێت بێن دەبێت بۆ خۆم برۆم و بیانهێنم. لە ئەنجامدا ئەفسەره کە قوبوولّی کرد عومەر بەسێ چووه ئەو بەری رووبارەکەوه گەیشتەوه لای سوارەکانی. بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕانەوه و بە تاو بەرەو ئاگری رۆیشتن.

رووسەکان ئارداشس و هەر چوار سوارەکەیان دەستگیر کردن و بردیانن بۆ ئێریڤان جلە کوردییەکانیان لەبەر داکەندن و لە شاری تفلیس– دا لە بەندیخانەیان توندکردن. فەرماندەی هێزەکانی کورد، بە نامەیەك داوای لە رووسەکان کرد کە گیراوەکان ئازادکەن. چەند رۆژێك دوای ئەوه. سوارەکانی کورد واتە چوار سواره گیراوەکە بۆ ئێریڤان بانگ کران و لە دوای پێدانەوەی جل و بەرگەکانیان گەڕانەوه بۆ ئاگری. فەرماندەی کورد لە نامەی دووهەمیدا داوای لە رووسەکان کرد کە ئارداشسیش ئازادبکەن، ئەم نامەیە بەهۆی کۆمەڵێك سواری کوردەوه بۆ رووسەکان رەوانە کرا، بەڵام ئەم کۆمەڵە سواره لەسەر سنوور لەگەڵ پاسەوانەکانی سەرسنووری رووس پێکا هەڵپژان تەقەیان لێکردن. سوارێکی کورد بریندار بوو و ناچاربوون بەبێ ئەوەی کە نامەکە بگەیەنن گەڕانەوه.

لەدوای ماوەیەك لە وەڵامی رەفتاری رووسەکاندا کۆمەڵێکی پێکهاتوو لە سوارەکانی ئاگری بەرەو شارێکی ئەرمەنی کە لە بەشی باکووری خۆرئاوای ئیغدیری بەشی رووسیا بوو و لە کەناری رووباری ئاراسدا هەڵکەوتبوو، رۆیشتن. لە تاریکی شەودا بەرەشاشەکانیان

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئاگر بارانیان کردن. لە دواییدا زانرا کە ئارداشس دوور خراوەتەوە بۆ سیبریا.

لە ناوەڕاستی هاویندا مەمو و نادر بەگ کوڕانی کور حسەین پاشای سەرۆکی هەموو خێڵی حەیدەران لەگەڵ دوو برای تریاندا و برازایەکیان لە سوورییەوە ڕایانکرد و هاتنە نێو سنووری وڵاتی تورکیە لە دوای بڕینی ناوچەکانی مەدیاد- بشیری- غەرزان و لە دەوروبەری مووش تێپەڕین، لە دوای ئەوەی لە ئەشکەوتێکدا سێ کەسیان بە دەستی هێزەکانی تورک گیران و کوژران خۆیان گەیاندە ئارارات، کور حسەین پاشای سەرۆکی خێڵی گەورەی حەیدەری، بە نفوزترین سەرۆکی کوردی ناو چەی مێژوویی ئاراراتیانی دەوروپشتی ویلایەتی وان حاجی مووسا بەگی هاوڕێشی کە سەرۆکی ژێرو بەبڕشتی ویلایەتی مووش و لە بنەماڵەی دێرینی گەورە پیاوانیمووش بوو. ئەم دوو سەرۆکە لەکاتی پێکهێنانی کۆمیتەی ئیستقلالی کورد لەگەڵ خالید بەگی جەبرانی لەگەڵ سەرۆک کۆمیتەکەدا هاو پەیمانبوون.

کاتێك کە ئیحسان نوری لاو بوو، لەگەڵ خالید بەگی جەبران لە دژی تورکەکان شۆڕشیان بەرپاکردبوو. لە دوای تێکشکانی ئەم ڕاپەڕینەیان و دەستگیرکردنی سەروان عەلی ڕەزا بەگی بتلیسی، حکوومەتی تورك، خالید بەگیان لە ئەرزەرۆم دەستگیر کرد. خالید بەگیان لەگەڵ یەکەیەکی سوارەی سەربازی لە ڕێگەی قراکۆسەوە، ئەرجیش، پاتنوس، عادل جەوازەوە برد بۆ بەدلیس لەوێ زیندانییان کردبوو. ڕێگەی ئاسایی ئەرزەڕۆم بۆ بەدلیس لە جانیسەوە دەڕۆیشت. کە سەرزەمینی خالید بەگ بوو، تورکەکان نەیان دەوێرا

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ناو براو لەوێوە بەرن. لە کاتێکدا کە خالید بەگ گەیشتە ئەرجیش توانی پەیامێك بە کور حسەین پاشا بگەیەنێت کە لە دەستی تورکەکان رزگاریکات ئەم ناوچەیە لە ژێر دەستەڵاتی خێڵی حەیدەران دابوو. رزگار کردنی خالید بەگ لەلایەنی کور حسەین پاشاوە دژوار نەبوو، بەڵام ئەو نەیویست خۆی گیرۆدە بکات.

لە کاتی راپەڕینەکەی شێخ سەعید، حاجی مووسا بەگ و خالید بەگی جەبرانی لە زیندانی بەدلیسدا گیرابوون. بەڵام کور حسەین پاشا هەر وەکو جاران لەناو خێڵەکەی خۆیدا رۆژگاری بەسەر دەبرد. ئاگری پشێوی لەگەڵ راپەڕینی خێڵەکانی جەبران، زەرکان، حەسەنان، گەیشتبووە سەر سنووری خێڵی حەیدەران، داوایان لە حسەین پاشاکردبوو کە ئەمەکداری و پەیمانی خۆی بەجێ بێنێت یانی پەیوەندی بە شۆڕشگێڕەکانەوە بکات، ناوبراو سەرەڕای ئەوە کەدراوێکی هێجگار زۆری هەبوو شەیدای ئەسکەناسی تورکەکان بووبوو، دڵی بۆ لیرەی تورکی لێیدەدا بە بیانووی ئەوە کە چاوەڕوانی وەڵامی ئیسماعیل ئاغا واتە سمکۆ دەکات پاڵی بە رۆژگارەوە نابوو، تاکو شکان و گرفتاریی شێخ سەعید هاتە پێشەوە. لە دوای ئەم تێکشکانە ژمارەیەك لە جەنگاوەرانی جەبران، زەرکان، حەسەنان کە بەرەو سنووری ئێران پاشەکشێیان دەکرد لە کاتی پەڕینەوە لە ناوچەی خێڵی حەیدەران بەرەو رووی بەرهەڵستکارانی حسەین پاشا بوونەوە. حسەین پاشا ماوەی حەوت رۆژ رێگەی بە شۆڕشگێڕەکان گرت، لە ئەنجامدا لە دوای چەند جەنگێك شۆڕشگێڕەکان رێگایانکردەوە و خۆیان گەیاندە سەر سنووری ئێران. لێرەدا بوو کە هاوکاریی حسەین پاشاو هێزەکانی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دوژمن ئاشکرابوو، بەڵام مەردانی بێباك و نەتەوە پەرستی خێڵی حەیدەران لە چوار چێوەی ئەم لێکدانانەدا یارمەتیی شۆڕشگێڕەکانیان دەدا و هۆی رزگاربوونیان بۆ بەدی دەهێنان.

شتێك کە بووە هۆی بەدناویی ئەم خێڵە یەکەم کوشتنی دوو کەس بوو لە هەسنییەکان کەناویان زاهیرو بەشیر بوو. لە ئاوایی کەندال بەشك بە دەستی قاسو کندیك و دووهەم بەدەستەوەدانی دووکەسی دیکەی هەسنی بوو بەناوەکانی حەسەن زوبێرو شەمسەدین لەوەند. (لە نۆکەرەکانی سلێمان بەگ) بە جەندرمەکانی تورك. ئەم دوو کەسە رێگەیان ونکردبوو و چوو بوونە ماڵی بەدری بەگ. ناوبراویش بە حکوومەتی ئاباغانی راگەیاندبوو حکوومەتیش چەند نەفەرێك ژاندارمی ناردبوو لە کاتێکدا کە ئەم دوو کەسە لە ژوورێکی ماڵی بەدری بەگدا خەوتبوون گیران و ئەوەندەیان لێدان کە حەسەن زوبێر لە رێگەداو لە نێوان بەدلیس و غەرزان لە ژێر زەبری قەمچی جەندرمەکاندا گیانی لە دەستدا، بەڵام شەمسەدین چونکە بەهێز بوو نەمرد لە دواییدا بۆ ماوەی سێ ساڵ لە ئەزمیردا لە بەندیخانەدا بوو. لە پاش سێ ساڵەکە لە بەندیخانە هەڵات خۆی گەیاندە ئارارات و لە دەستەکەی فەرزندە بەگدا ئەرکی نیشتمانیی خۆی بەجێ دەهێناو درێژەی پێدەدا. بەڵام پیاوە نەجیبەکانی دیکەی خێڵی حەیدەران بەو گیانبازییانەی کە لە دواییدا لە رێگەی ئازادیی گەلدا نیشانیان دا و بەو خوێنانەش کە پێشکەشی ئازادییان کرد ئەم دوو ڕووداوە شەرمەزارییەیان شۆرییەوە.

کور حسەین پاشا بە بەشداری نەکردنی لەگەڵ بزووتنەوەی نەتەوەیی تایەفەی حەیدەران بەڵکو خێڵە گەورەکانی وەکو، سیلان،

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

جەلالی، سپیکاو تایەفەکانی دیکەی کوردی لە شوێنی خۆیانا ڕاوەستاندبوو.

کور حسەین پاشا بە نژاد کورد بوو. بوونی ناوی کوردیش بۆ ئەو پێویستی بە سزادان بوو و بە خزمەت کردنی دەوڵەت نەیدەتوانی لە سزادان ڕزگاری کات. لەم ڕووەوە لەدوای نەمانی مەسەلەی شێخ سەعید لە ناوەڕاستی زستاندا. ناوبراو لەلایەنی دەوڵەتەوە گیراو لەگەڵ خێزان و منداڵەکانی بە شێوەیەکی ناشیرین بۆ ناوچەی خۆرئاوای تورکیە دوور خرایەوە.

حاجی مووسا بەگیش بە هۆشیاریی کەم وێنەی خۆی لەبەندیخانەی بەدلیس لە دوای دادگایی کردنی لە کوشتن ڕزگاری بوو و فەرمانی دوور خستنەوەی بۆ دەرچوو. ئەم دوو کۆنە هاوڕێیە لە ئۆردووگای دوور خراوەکانی ئایدین یەکتریان دۆزییەوە. لەبەر ئەوەش کە هەردووکیان ڕۆحی ئازادییان هەبوو نەیاندەتوانی خۆیان لەگەل دوور خستنەوەکەدا ڕابێنن پێکەوە بڕیاری ڕاکردنیان دا. حسەین پاشا ماڵ و منداڵەکانی دایە دەست دوو کوڕی خۆی. بۆ خۆی و حاجی مووسا بەگ و کوڕەکانی دیکەشی چەند ئەسپ و تفەنگی پەیدا کردو بە شەو لە شار چوونە دەرەوەو ڕێگەی سووریەیان گرتە بەر. لە سووریە بوون بە میوانی حاجو ئاغا کە یەکێك بوو لە سەرۆکە شۆڕشگێڕەکان و سەرۆکی خێڵی هەڤیرکا بوو لە ناوبراوەوە زانیارییان سەبارەت بە کۆمیتەی خویبوون بە دەست هێنا، دۆستی و وەفاداریی خۆیان بۆ کۆمیتەی ناوبراو بە نووسین ڕاگەیاند و بە هۆی نامەبەرێکی تایبەتییەوە ڕەوانەی دەستەی ناوەندییان کرد. لەوێشدا بەپێی فەرمانی ڕێکخستنەکانی خۆیبوون

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەرەو ئێران ڕۆیشتن. لە شاری مووسڵدا بە پێی ئەو پەیوەندییە باشانەی کە لە نێوان دەوڵەتی گەورەی بەریتانیاو تورکیا هەبوون. بەر بە ڕۆیشتنیان گیرا، ناچار سەرلەنوێ گەڕانەوە بۆ سووریە. حاجی مووسا بەگ نەخۆش کەوت. لە دوای ماوەیەك لە ماڵی حاجو ئاغا دڵە پڕ لە سۆزە نیشتمانییەکەی لە لێدان کەوت و هاوڕێکەی بە تەنها بەجێهێشت.

بۆ ئەنجامدانی فەرمانەکانی خۆیبوون چوار کوڕو کوڕەزایەکی حسەین پاشا لە ناو کوردستانی تورکیەوە و هەروەها خودی حسەین پاشاو کوڕەکەی عەدۆ و خوشکەزایەکی و نەوەیەکی تری. بەناو خێڵەکانی سەر سنووری باشووری تورکیەدا چوون بۆ ئارارات. لەدەستەی یەکەمیاندا شەش کەسیان لە ئەشکەوتێکدا لە لایەنی هێزەکانی دەوڵەتی تورکیەوە گەمارۆ دران و کوژران، دوو کەسی دیکەش مەحموود و نادر رزگاریان بوو. خۆیان گەیاندە چیای ئاگری کە پەناگاو مەکۆی ستەم دیدەکان بوو.

خودی حسەین پاشا لەبەر ئەو خەیانەتانەی کە بەرانبەر بە شۆڕشگێڕەکان کردبووی لەگەڵ هاوسەرەکانیدا لە شەوێکدا بە گوللەی کوردەکان گیانیان لە دەست دا. ئەو سەروەت و سامانەی کە بۆ پاراستنیان کەوتبووە زەلکاوی خەیانەتەوە لەم چەند خولەکەی کۆتایی ژیانیا هیچ ئەمەکدارییەکیان بۆ نیشان نەدا. لە کاتێکدا کە خاوەنی دەیان هەزار لیرەی عوسمانی بوو لەگەڵ کوڕەکانیا بەبێ کفن مردن و لە ناو هەزاران بنەماڵەی خێڵی حەیدەری یەکێك لە ژوور سەری نەبوو، کەسێك لاشەکەی بە خاك نەسپارد، بوو بە خۆراکی دڕندە هەردییەکان. بەم شێوەیە مێژووی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

نۆکەرایەتی بۆ دەوڵەتی تورکیە و خەیانەت کردن بە گەلی کورد و پاداشی کردەوەکانی کور حسەین پاشا پێچرایەوە.

(ئەگەر خۆبوون چاو پۆشیی لە رابردووی خیانەتکارانەی حسەین پاشای کرد و بەخشی، بەڵام مەعلووم نییە کە خواوەند بیبەخشێت، هەتاهەتایە مۆری خەیانەتکاریش بە ناوچاوی بکوژەکانیشییەوە ئەمێنێتەوە.

لە راستیدا کاتێك کە کور حسەین پاشا. سووریەی بە جێهێشت بە ناو خێڵە کوردەکاندا تێپەڕی و گەیشتە بارزان، بووە میوانی شێخ ئەحمەدی بارزانی، برا گەورەی تێکۆشەری گەورەی کورد مەلا مستەفا. کور حسەین پاشا، هەرلەوێ چاوی بە مەدنی کوڕی حاجی مووسا بەگ و مامە کەشی نۆح بەگ کەوت. چەند رۆژێك لە بارزاندا پشوویان دا. ئەو رۆژەی کە بەرەو ئاگری رۆیشتن. مەدنییش دەیویست بڕوات بۆ ئارارات. لەگەڵ چەند سوارێکی چەکداری کور حسەین پاشادا بوون بە هاوڕێ، ئەمانە دەبوایە بە شێوەیەکی نهێنی لە سنووری عێراقەوە تێپەڕن. لە شەوێکدا لە ناوچەیەکی چیاییدا مەدنی و پیاوەکانی نەخشەیەکی ئەهریمەنانەیان دارشت، حسەین پاشاو هەموو سوارەکانی حسەین پاشایان لە خەوا کوشت و چوونەوە بۆ تورکیە. کاتێك کە شێخ ئەحمەدی بارزانی ئەمەی بیست دەستی بە لێکۆڵینەوەی رووداوەکە کرد و بۆی دەرکەوت کە برای حاجی مووسا بەگ. بە نهێنی پەیوەندیی بە حکوومەتی تورکیەوە هەبوو، بە کوشتنی کور حسەین پاشا دەیانویست لە لێبوردنێکی گشتی بەهرەمەندبن. هەر بەم نیازەوە بوو مەدنی ویستی لەگەڵ کور حسەین پاشادا ببێتە هاو سەفەر.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

شێخی بارزان لە تۆڵەی ئەو خەیانەتەدا نۆح بەگی لە دار دا. نەیهێشت بەم کارە ئابڕووبەرانەو خەیانەتە سوود لە لێبوردنی تورکیە وەربگرێت. لە دواییدا پێیان راگەیاندم، کە بەهران نەوەی کور حسەین پاشا بە کوشتنی مەدنی تۆڵەی باپیری خۆی سەندەوە).

لە کۆتایی هاویندا لە نزیکی ئارارات لە نێوان پاسەوانانی سنووری ئێران و تورکیەدا ناکۆکییەك رووی دا، سەربازە ئازاکانی ئێران پەلاماری پۆستێکی سەربازی تورکیەیان دابوو، بەرزاییەکیان لێگرتبوون، دلاوەرە کوردەکان لەکاتی رووداوەکە پەلەیان کرد بۆ یارمەتی دانی ئێرانییەکان. فەرماندەی پاسەوانەکانی سەر سنووری تورکیە هەستی بە خراپیی بارودۆخەکە کرد، بەپەلە لەگەڵ ئەفسەرە ئێرانییەکاندا کەوتبووە گفتوگۆکردن، ناکۆکییەکەی چارەسەرکرد.

ئەم پێشهاتە رێکەوت بوو لەگەڵ رۆژێك کە فەرماندەی کورد بۆ سەردانی لقەکانی خۆیبوون لە ئارارات چوو بووە دەرەوەو هەر لەم کاتە دابوو کە شێخ عەبدولقادر خەریکی گەڕانەوەبوو بۆ شوێنی زستانەی خۆی، لە ناوچەی چیای تندروك کەوتە بەر پەلاماری هێزەکانی دەوڵەتی تورکیە. خێڵ و کەلو پەل و مەڕومالاتی خۆی بەجێهیشت و بە زەحمەتێکی زۆر ماڵ و منداڵەکانی خۆی رزگارکردن. بە حاڵێکی پەرێشانەوە پەنای بە ئارارات برد. بەداخەوە ساڵحی برازای و شێخ یاسینی کوڕی مامی و ژمارەیەکی دیکەش لە ژن و پیاو کوژرابوون، بەم شێوەیە دوو بارە شێخ پەیوەندیی بە شۆڕشگێڕەکانی کوردەوە کرد. پێش ئەوەی زستان لە نێوان هەردوو بەرەی دژبەیەکدا تەقە وەستانێکی کاتی رابگەیەنێت.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

خـێزانی فـەرماندەی کـورد کـە لـە ئـەنجامی گفتوگۆکـردن، لەگـەڵ دەستەی نێردراوی تورك کە لە نزیك پردی شێخلو بـە پەساپۆرتەوە لە تورکیەوە چووبوون بۆ سووریە گەیشتنە ئارارات، ئەم کارە کە بە رووالەت گرنگ نەبوو توانای رێکخستنەکانی خۆیبوونی نیشـان دەدا. هێشـتا یەکـەم هەفتـەی گەیشـتنیان کۆتـایی نـەهاتبوو. فڕۆکـە جەنگییەکانی تـورك لـە ئاسمـانی کوردئـاوادا دەرکـەوتن و بـەبۆمباو ئـاگری شەسـتیرەکانیان ئـەرکی بـەخێرهاتنیان ئـەنجام دا، ئـەم کارەیان چەند رۆژێك یەك لە دوای یەك دووبارە کردەوە.

تەمەر شەمکیش دووبارە گەڕایەوە بۆ ئارارات ئەمجارە بێجگە لە چەرخەی برای چەند دلاوەرێکی دیکەش وەکو ئۆسی و فەتو کە لـە بێبـاکی و جـەنگاوەریدا بەڕاسـتی بێوێنـە بـوون لەگـەڵدا بـوو. شـێخ تاهیر لاوێکی ئازاو گیانبازی کورد بوو لەگەڵ براکەیدا هـاتن بـۆ دێـی عەبدولقادر و پەیوەندییان بە شۆڕشگێڕەکانی ئاراراتەوە کرد.

بەفر بارین بێدەنگیی راگەیاند.

لە ئاراراتدا رۆژنامەیەك بـە زمـانی کـوردی لـە ژێـر نـاوی ئـاگری بڵاوبووەوە و ئەم رۆژنامەیە لەگەڵ نەبوونی کاغەزیشدا بـە گـوێرەی پێویست ژمـارەی لێ بڵاودەکرایـەوە،لـە لایـەکی دیکەشـەوە چونکـە چاپخانە نەبوو. رۆژنامەکە بە شێوەی ژلاتین دەردەچوو.

سەربازانی تورك هەسـتیان کردبـوو کـە لـە بەرانبـەر دوژمنێکـی بێباکدا رووبەڕووبوونەتەوە لەبەر ئەمە گەلێك دەترسـان. ئاشـکرابوو کـە خـەوی شـەوانەیان نـەبوو چونکـە زۆربـەی شـەوەکان تەنـها بـە خەیاڵی ئەوەوە کەدەکەونە بەر هـێرش و پـەلاماری شوڕشـگێڕەکان فیشەکیان بـە تـاریکیی شـــەوەدەنا. بۆمبایـان دەهاوێشـت لـە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

شوێنێکەوە کە دەنگی گوللەیەك دەبیسترا. شوێنەکانی دیکەش بە چاو لێکەری بە دوای ئەواندا تەقەیان دەکردو درێژەیان بە تەقەکانیان دەدا. ئەمەش بۆ ئاراراتییەکان لەشێوەی یاریی ئاگر بازیدا بوو.

لەم زستانەدا بوو کە سەرکوتکردنی شێخ محەمەد حسەسووری کە سەر بە حکوومەتی تورکیە بوو لە نێو فرسەخی شاری بایەزیدا دادەنیشت و بەهاندانی فەرماندە سەربازییەکانی سەر سنووری تورکیە. لەگەڵ تاقمە تایبەتییەکەی خۆی بە نهێنی دەچوونە نێو خاکی ئێرانەوەو ئێرانییەکانیان رووت دەکردەوەو دەگەڕایەوە بۆ تورکیە. بۆ بنبڕ کردنی ئەمکارە هەنگاو نرا. ژمارەیەك پیادە بە سەرۆکایەتیی رەسوولی شێخ عەبدولقادر چوون بۆ سەر دێی ناوبراو شێخ محەمەد کوژرا لە کاتێکدا کە شێخ محەمەد لە لایەکەوە لە تایفەو خزمە نزیکەکانی برو حسکی بوو و لە لایەکی دیکەشەوە لە ئامۆزاکانی ماڵی شێخ عەبدولقادر بوو. کۆمیتەی خۆیبوون فەرمانی بۆ هەموو لقەکانی خۆی دەرکردبوو پێی راگەیاندبوون: (شۆڕشگێڕەکانی کورد نابێت تەنها سوودە رامیاری و ئابوورییەکانی دەوڵەتی شاهەنشاهی ئێرانیان بەلاوە گرنگ بێت بەڵکو دەبێت بە کردەوەو دڵسۆزانە ئەم مەسەلەیە بسەلمێنن. بەم هۆیەوە بە دابینکردنی بێلایەنیی دەوڵەتی ئێران قایل نەبن، بەڵکو لە ئەنجامدا دەبێت نیشانەی راستی و دۆستایەتیی مەعنەوی و رامیاریی دەوڵەتی ناوبراویش بەدەست بێنن).

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئەم ئاگادارییە کـە بـە مـۆری رەسمیـی کۆمیتـەی نـاوەندی خۆیبوون مۆر کرابوو. دوور نییە کەوتبێتە بـەرچاوی کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێرانیش.

ئەم فەرمانـە بـە تـەواوی راپـەڕێنرا بـە شـێوەیەك کـەتاکو تێکشکانی رێکخستنەکانی ئارارات بچووکترین کارێك کـە پێچەوانـەی فەرمانی سەرەوە بێت، لـە لایـەنی ئاراراتییەکانـەوە رووی نـەدا، بـە جۆرێـك کـە هێزەکـانی ئـارارات لـە درێـژەی جـەنگ و پێکدادانیـاندا لەگەڵ دەوڵەتی تورکیە وەکو لەشکرێك کـە پاراسـتنی سنوورەکانی ئێرانی پێسپێردرابێت رەفتاریان دەکرد، لەبەر ئەمـە مـافی ئـەوەیان هەبوو کە چاوەڕوانی پاداشتی چاکەیان لەدەوڵەتی ئێران هەبێت. بە داخەوە رووداوێك هاتە پێشەوە کە لـە لاپـەڕەکانی دواوە دەیخەینـە بەرچاوی خوێنەواران کە پێچەوانەی ئەم چاوەڕوانییە بوو.

* * *

سـەرەتای یەکـەم مـانگی بـەهار بـوو. هێشتا زسـتانی ئـارارات کۆتـایی نـەهاتبوو. شـەوێك هێزەکـانی حکوومـەتی تورکیـە لەگـەڵ ژمارەیـەك لـــە خێڵــی کەکسـۆیی دەوروبـــەری دێکـــەی شـــێخ عەبدولقادریان گەمارۆدا، دێی شێخ لە کۆتایی بەشـەکانی خۆرئـاوای ئـاراراتدا، لـە ناوچەیـەکی تـەختاییدا هەڵکـەوتبوو، بەشـی بـاکوورو خۆرئاوایشی بە چیایـە بەردینـەکان کـە وەکـو دیوارێـك سـەریان لـە ئاسمـان دەسـوو. سـەرکەوتن بـــە ســەریانا گــەلێك ناهــەموار بــوو هاوسنوور بوو. دوژمن ئەم شوێنە سەختانەی داگیر کردبـوو. بـەیانی زۆر زوو لـە کـاتێکدا کـە شـێخ لـە ماڵــەوە دەردەچـوو درایـە بـەر دەستڕێژ. دانیشتووان بە سەر سامییەکەوە لە خەو راپەڕین گوللـەی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تفەنگ و شەستیر وەکو تاوە تەرزە بە سەر دێکەدا دادەباری، ئیتر ماوەی وتووێژو پرس و ڕا نەبوو. چاوەڕوانی کردنی یارمەتیش دەبووە هۆی زیانێکی زۆر...... تەمەر شەمکی و چەرخە و ئوسی و فەتوو شێخ تاهیر و رەسووڵی کوڕی شێخ و کوڕە ئامۆزاکانیشی. عەلوی ئەزدی و چەند نەفەرێکی دیکەش لە شێخەکان بە جلوبەرگی شەوانەیانەوە بەبێ ئەوە کە ماوەی خۆ گۆڕینیان هەبێت. بە دەستێکیان چەکەکانیان و بە دەستەکەی دیکەشیان فیشەکدانەکانیان هەڵگرتبوو لە ماڵەکانی خۆیان هاتنە دەرەوە. ئارارات لەماوەی ئەم شەش مانگەی دواییدا دووهەم جار بوو کەبێباکی و ئازایەتیی کوڕەکانی خۆی بە روخساری دوژمنانی کوردا بداتەوەو تۆڵەی سەرلێشێواندنی سەردەمە رابوردووەکانی بسێنێتەوە.

قارەمانەکان وەکو بزنە کێوی لە بەردێکەوە بازیان دا بۆ بەردێکی دیکە. لە ماوەیەکی کەمدا خۆیان گەیاندە یەکەم هێڵی دوژمنی سەرەڕۆ. دوژمن چاوەڕوانی ئەمەی نەدەکرد، خۆیان ونکرد. ئەو ئەفسەرو سەربازانەی کە لە لای دژە هێرشەکەوە بوون گیانیان بە یەزدان سپارد. تێکشکان تەواوی هێڵەکانی جەنگی گرتەوە. تاکو یارمەتیی کوردەکان لە پشتەوە گەیشت. بەشێك لە تورکەکان بەرەو مۆڵگاکانیان راونرابوون و بە شێکی دیکەشیان پەردەوازە بوو بوون. چەند کەسێکیشیان لە ترسی گیان خۆیان هاوێشتبووە ناو ئەو هۆڕو زۆنگاوە کە لە نێوان هێڵی هەردوو لادا بوو، لە ئەنجامدا هیچ شوێنەوارێکیان لێ نەدۆزرایەوە. چونکە شێخ تاهیر لەگەڵ ژمارەیەك

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لە شۆڕشگێڕەکانا بە شێوەیەك پەلاماریان دابوون کە ڕێگەی پاشەکشێی سەربازەکانیان گرتبوو. لە کاتی هەڵاتندا ژمارەیەکیان فیشەکدانەکانیان فڕێدابووە ناو هۆڕو زۆنگاوەکان تەنها چەند فیشەکدانێکیان بۆ کوردەکان دۆزرایەوە.

کوردەکان بیست سەربازیان بە دیل گرتبوو، ژمارەیەکیش چەك و فیشەکیان دەست کەوت. لە ناو ئەم چەکانەدا چەند شەستیرێکی سووکیان تێدابوو. کاتژمێرێك دوای ئەوە فەرماندەی لەشکری شۆڕشگێڕەکان و برو حسکی لەگەڵ شێخ عەبدولقادر لەبەر دەرگای ماڵی شێخدا دانیشتبوون. گوێیان لە بەسەرهاتی جەنگەکە دەگرت جەنازەی ئەفسەرێکی تورك لەگەڵ جەنازەی کوردێکدا هێنان، ئەم کوردە کوژراوە هەمان تەمەر کەسکۆیی بوو کە ماوەیەك لەوەو پێش وتبووی من (تورکی کوڕی تورکم).

لە بەردەم جەنازەکاندا برو حسکی بە دەربڕینی ئاخ و کەسەرەوە وتی خواش تاقەتی جارانی نەماوە، خائینەکان زووتر بە سزای خۆیان دەگەیەنێت. بڕیار درا کە ئەم دوو برا تورك و کوردە پێکەوە لە گۆڕێکدا بشارنەوە، تاکو هیچ کاتێك لەیەك جیا نەبنەوە، تەمر کەسکۆیی، لە باتی ئەوەی بە پاداشتی گیان بە ختکردنی شانازی بۆ منداڵەکانی خۆی بە دەست بهێنێت کەچی ناوی شەرمەزاریی بە یادگار بۆ بەجێهێشتن.

ئاراراتییەکان دەیانویست مافی داگیرکراوی کورد بەدەست بێننەوە، تەمر کەسکۆیی کوردبوو. مەسەلەی پێشێلکردنی مافی خۆی و خێڵەکەی و منداڵەکانیشی لە ئارادا بوو. دیاربوو کە ورە بەرزو بێباك بوو کە هاتبوو بۆ جەنگ، بەڵام نەزانی و بەد سروشتی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

چاوی زیرەکی و وریاییان وا بەستبوو کە یارمەتیی دوژمنانی بەرگریکەرانی مافی خۆی ئەدا.

دیلە تورکەکان نێردران بۆ ناوەندی سەرکردایەتی. لە دوای شەوێك پشوودان لەگەڵ چەند کەسێکدا نێردران بۆ سەر سنووری ئێران. لە نزیك پۆستێکی سەر سنوور لە خاکی ئێران بەرەڵا کران. لە کاتی بەڕێ کردنیان لە کورد ئاوا. یەکێك لە سەربازە دیلەکان گۆرەوییەکانی گەلێك کۆن و داڕزاو بوو، هوریك کە ناوی پیرەژنێکی کورد بوو، گۆرەوییەکانی پێی خۆی داکەندن و دای بە سەربازە تورکەکە، تاکو لە رێگەدا سەرمای نەبێت. ئەمە نموونەیەك بوو لە نەفس بەرزی و رۆح گەورەیی و سروشت پاکیی کورد. سەمبولێکی بەرجەستەی رەفتاری کورد بوو بەرانبەر بەدیلەکان.

سالّی (١٩٣٠) گەیشت ئەم سالّە پێنجەمین سالّی ئازادیی ئارارات بوو. درێژەدان بەم بارودۆخە لە ئاراراتدا بۆ تورکەکان هەرس نەدەکرا. نەتەوەی کورد هۆشیار بووبوووەوە، میراتی باب و باپیرانی خۆی دەویست. گوێی بە لێبووردنی دواخستن و بەخشینی خەڵات و پەیمانەکانی دیکەی نەدەدا. ئاراراتییەکان دەیانوت : (لێبووردن بۆ تاوانباران شایستەیە، بەڵام ئێمە تاوانبار نین، ئێمە مافی داگیرکراوی مرۆیی خۆمان دەوێت نەك لێبووردن، بەڵکو ئێمە دەستەڵاتی بەخشینمان هەیە).

حکوومەتی تورکیە تەنها بە هێزی سەربازیی خۆی، بەو شێوەیە کە چەندین جار تاقیکردبووە، توانای باشکردنی کێشەکەی نەبوو، پێویستی بە کۆمەکی دەرەکی بوو. شوێنی جوگرافیایی ئارارات بە شێوەیەك بوو، کە لە نێوان سنوورەکانی ئێران و رووسیە و تورکیەدا

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هەڵکەوتبوو. هەنگاوە رامیارییەکانی حکوومەتی تورک توندتر بوو بە راگەیاندنی هاشەو هووشەی دوور لە راستیی خۆی، دەوڵەتی شوورەویی بۆ لای خۆی راکێشابوو. لە ئەنقەرەشدا لە نێوان وەزیری دەرەوەی تورکیە و باڵوێزخانەی دەوڵەتی شاهەنشاهی ئێراندا بۆ بەستنی پەیماننامەیەکی دۆستانە کە بە زیانی ئاراراتییەکان تەواو دەبوو، دەرگای گفتوگۆکردن کرابووەوە. لەم رووەوە لە تارانیشدا لە لایەنی تورکەکانەوە هەنگاو لە دژی ئاراراتییەکان نرا بوو، ئاراراتییەکان بە وردبینی و گرنگییەکی تایبەتی بە دوای گفتوگۆکانی نێوان ئێران و تورکیەدا دەگەڕان. هەرچەندە دەوڵەتی ئێران دەیزانی و نیازی ئەوەی نەبوو. کە لە دژی ئاراراتییەکان هەنگاوێك بنێت. کە وەکو بە تەشوێیەك رەگ و ریشەی خۆی ببڕێتەوە وابوو، بەڵام لە چالاکییەکانی دەستە نەناسراوەکان کەبە سوودی تورك کاریان دەکرد بێ ئاگانەبوون.

رۆژنامەی ئاگری کە بڵاوکەرەوەی راوبۆچوونی رێکخراوە ئاراراتییەکان بوو لە سەروتارێکی خۆیدا. لە ژێر ناونیشانی ((بەیەك کەڤر دوو تەیر))یانی (بەبەردێك دوو چۆلەکە) روونی کردبووەوە کە دەوڵەتی تورکیە دەیەوێت لە نێوانی کوردو ئێران، لەیەك نەگەیشتنێك بێنێتە کایەوەو دەوڵەتی ئێران لە دژی شۆڕشگێڕەکانی کورد هانبدات و ئاژاوەی کوردەکانیش بخاتە ناو ئێرانەوە، هەم خۆی لە جەنگی کورد تاڕادەیەك ئاسوودە دەکات هەم کوردو فارس یانی ئەم دوو برا هاو نژادە بەدەستی یەکتر بە کوشت بدات، هەردوو لا بێهێز و لاواز بکات تاکو داگیرکردنی ئازربایجانی بۆ ئاسانتر بێت.
خۆشبەختانە کاربەدەستانی ئارارات هۆشیار بوون. هیچ

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بیانوویەکیان نەدا بە دەست پیاوەکانی تورکیەوە تاکو نیازە گڵاوەکەیان پێ بهێننە دی.

فڕۆکەکانی تورکیە هەموو ڕۆژێك بەیانی زوو دیارییەکیان پێشکەش بە ئاوایی کوردئاوا دەکرد. هێشتا خێڵەکان بەرەو کوێستان نەڕۆیشتبوون، فەرماندەی کورد لەگەڵ شێخ عەبدولقادر و سەد سوارێك بۆ سەردانی بەرەکانی باکووری ئاراارات ڕۆیشتن، گەیشتنە ناو دەشتی ئیغدیر ئەمە یەکەم جار بوو کە ئاڵای کوردستانی ئازاد بە دەستی سوارە بێباکەکانی کوردەوە لەم دەشتە دا دەشەکایەوەو لە سەر ڕێگەی ڕۆیشتنیان ژمارەیەك دێهاتی تورك زمان، کە لەوناوچەیەدا نیشتەجێ بووبوون سەریان پێدانەوێنرا، ئاراراتییەکان دەوارەکانیان لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی چیاکەدا هەڵدابوون. هێشتا سێ ڕۆژ تێنەپەڕیبوو هەمووشیان نەیان گوێزابووەوە کە دەنگی گوللە لە بەشی خۆرئاوای ئاراراتدا لە سەر ڕێگەیەکدا. کە بەشی باشووررو باکووری ئاراراتی بەیەکەوە دەبەستەوە دەبیسترا. بە دوای ئەوەشدا چەند فڕۆکەیەکی تورك دەواری ئاراراتییەکانی بە توندی بۆردمان کرد. لە دواییدا زانرا کە تورکەکان بە فەوجێکی پیادە و بە دوو تۆپی چیاییەوە لە قباق تەپەکە (چیایەك بوو لە بەشی دامێنی خۆرئاوای ئاراراتدا) چادریان هەڵدابوو. ئەم چیایە وەکو قەڵایەك بوو، تەنها ڕێگایەکی باریکی هەبوو. بە دەستڕێژی پیادەکان هیچ زیانێك نەکەوتەوە، بەڵام بە بۆردمانی دەوارەکان خێزانی فەرماندەی کورد بریندار و بەرخ لەوەڕێنێکیش بە ناوی محەمەد کوژرا. ئەمە سەرەتای هێرشی گەورەی تورکەکان بوو بۆ چیای ئارارات.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئەفسەری تورك زوهدی گویڤەن ئاوای نووسیوە: (هەموو هێزەکانمان لە دژی ئەم چیا بڵندانە رێکخست و لە کاتێکدا گەیشتینە ئەوێ روانیمان تەنها کوردێکی لێنەماوە).

فرۆکەکانی تورك بە پێچەوانەی ساڵەکانی رابوردوو هەموو رۆژێك لە ئاسمانی ئاراراتدا، دەردەکەوتن. بۆمباو گوللەکانیان بەسەر ژن و منداڵی بێتاواندا دەباراند، بەڵام چونکە لە ترسی گوللەی شۆڕشگێڕەکان لە ئاستێکی زۆر بەرزەوە دەفڕین. لەلایەکی دیکەشەوە ئامۆژگاریی پێویست، بە دانیشتووان راگەیەنرابوو، زیانی گیانی هیچ رووی نەدەدا. زیانی ئاراراتییەکان تەنها بریتی بوو لە زیانی ئاژەڵ، حکوومەتی تورکیە چالاکیی رامیاری و سەربازیی پێکەوە لە دژی ئاراراتییەکان دەست پێکردن. فەرماندەکانی خۆی گەیاندنە نزیکی ئارارات. درێژەی بە کۆکردنەوەی هێزەکانی خۆی دا، لەلایەکی دیکەشەوە دەوڵەتی شوورەویش ژمارەیەکی زۆر سەربازی لە بەرانبەر سنووری ئێران و ئاراراتدا کۆکردبووەوە. حکوومەتی ئێران ناوچەی ماکۆ (پشت ئارارات)ی پڕکردبوو لە سەرباز. ئاراراتییەکان هەرچەندە لە ئێرانەوە چاوەڕوانی جموجووڵی دوژمنانە نەبوون، بەڵام لە ئەنجامی وتووێژی رامیاری و سەربازیی نێوان ئێران و تورکیە نیگەران بوون، ئەمساڵە لە بەردەم دەستێوەردانەکانی حکوومەتەکانی ئێران و شوورەوی و تورکیە. بۆ ئاراراتییەکان گەلێك ترسناك بوو.

لەبەر ئەمە فەرماندەی کورد بڕیاری دا. ناوەندێکی بەرگری وەك ئارارات لە گەلی زیلان و چیای سیپان (سێبەر پان کە تورکەکان بە هەڵە پێیان دەوت سبحان) دروست بکات لە هەمان کاتیشدا

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

جموجووڵەکان فراوانتر نیشان بدات و نەخشەی سوپای تورك تێکوپێکبات. خێڵی دلێری حەیدەران بۆ قەرەبووی تاوانەکانی رابوردوویان خۆیان داوای ئەم هێرشەیانکرد، ماوەیەك لەوەو پێش بە هۆی هۆبەی ناوچەیی خۆیبوونەوە لە فەرماندەی کورد مۆڵەتی دەست بە کارکردنیان داواکردبوو. گەلی زیلان دووهەمین ناوچە بوو. کەلە جەنگی جیهانی ساڵی (١٩١٤) وەکو ئارارات رێگای هێزەکانی رووسیەی قەیسەری نەداو تاکو کۆتایی جەنگ خاکەکەی لە هەموو زیادەڕەوییەك پاراست، لەبەر ئەمە خۆیان تاقیکردبووەوەو لێهاتوویی و شایستەیی خۆیان سەلماندبوو.

لەگەڵ بوونی ئەم پێشینەیەشدا فەرماندەی کورد مافی ئەوەی هەبوو دەستپێشخەری بۆ ئەم کارە درێژ بکات بە تایبەتی ئەوەی کە دانیشتووانی ناوچەکە داوای ئەم هێرش بردنانەیان کردبوو. فەرمانێك کە سەبارەت بە رێکخستنی ئەم هێرشە دەرچوو سەرەڕای پاککردنەوەی گەلی زیلان لە هێزەکانی تورك ئازاد کردنی شارەکانی بارگیری ئەرجیش- ئەرنیس و تەنانەت عادل جەوازیش بە پێویست دەزانرا. ئەم ئەرکانە بە یارمەتیی ژمارەیەك جەلالی لەئەستۆی خێڵی حەیدەراندا بوو.

لەم کاتەدا هێزەکانی ئارارات هەم ئەوەشیان پێ سپێردرابوو. کە پۆستە بە هێزکراوەکانی تورکیە کە دەوروپشتیان گرتبوو لەناو بەرن و شارۆچکەی باشکەندیان لە باکوور و چیای تندروك لە باشوور بگرن و شارەکانی ئیغدیرو بایەزید بخەنە ژێر مەترسییەوە.

تەمەر شەمکی پێی سپێردرابوو کە لەگەڵ ژمارەیەك لە خێڵی شەمکان شاری قەلب بگرێت و فاغزمانیش بخاتە ژێر مەترسییەوە و

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ڕێگای سارو قامیش بەرەو ئارارات بگرێت. لە فەرمانی هێرشەکەدا کاتی هێرش بردنەکەی هەموو ناوچەکان دیاری کرا بوو. ئەم فەرمانە چەند وێنەیەکی زۆری لەبەر گیرابووەوەو ئامادە کرابوو و بە سەرۆکە پەیوەندیدارەکان ڕاگەیەنرابوو.

ئەفسەری تورك زوهدی گویڤەن وێنەیەکی لەم بەیانەی دەست کەوتبوو، لە بارەیەوە ئاوای نووسیوە:

(حکوومەتی تورکیە فەرمانی هێرشی بۆ ئاگری دەرکرد و چەند یەکە یەکی سەربازی بەرەو بایەزید دەچوونە پێش. ژەنەڕاڵ سالّح لە ئامۆرتاك تەواوی ئەفسەرەکانی بۆ ڕاگەیاندنی فەرمانی لەناوبردنی شۆڕشگێڕەکانی ئاگری کۆکردەوە. لە شکرکێشیی گەورەی تورکەکان دەستی پێکرد. هێزەکانی تورکیە قەباق تەپە کە لە خۆرئاوای ئاگریدا بوو داگیرکرد. فەرماندەی شۆڕشگێڕەکانی کورد ئیحسان نوری بە نۆرەی خۆی بەو خێڵانەی کە لە دەرەوەی ناوچەی ئاگریدا بوون پرۆگرامی ڕاپەڕاندنی چەند ئەرکێکی دوورو درێژی بۆ ڕەوانە کردبوون و ئەو خێڵانەشی وەکو بەشێکی هێزەکانی خۆی لێکردبوو. لە هێرشە گەورەکەدا وێنەیەك لەم پرۆگرامە واتە بەیاننامەیەیان دەست کەوتبوو. کە لە گیرفانی کوردێکی کوژراو دا دۆزیبوویانەوە. ئیحسان نوری وێنەیەکی بەیانەکەی بۆ کۆلۆنێل نەسرەت ئیبراهیمی سەرۆکی خێڵی ئاداما‌ن ڕەوانە کردبوو. لە لای ڕاستی نامەکەوە ناوی خۆیبوون لە ژێریا دەستەواژەی (جەمعیەتی نەتەوەیی کورد)((؟)) نووسرابوو، لەلای چەپی بەیانەکەشەوە ناوچەی چالاکیی سەرانسەری ئاگری باسکرابوو و لە ژێر ئەوەشەوە مێژووی (١٨ ی حوزەیرانی ١٩٣٠) نووسرابوو.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئەم پرۆگرامە یا بلێین بەرنامەیە لە حەوت خاڵ کە بە زمانی کوردی نووسرابوون پێکهاتبوو. بریتی بوون لە :

١- لە (١١)ی حوزەیران تورکەکان پەلاماری ئاگرییان دا. قباق تەپەیان داگیرکرد و هێزەکانی تورکیە لەوێدا جێگیربوون. شەش فڕۆکەی دوژمن لەم هێرشەدا بەشدارییان کرد و لە (١١ تا ١٨)ی حوزەیران هێزی ئاسمانیی تورکیە ئاسمانی ئاگرییان دەبەزاندو بۆمبابارانیان کرد. هێزەکانی ئێمە سێ فڕۆکەی دوژمنیان خستە خوارەوە. یەکێکیان لە فرگەی بایەزید کەوتە خوارەوە، فڕۆکەوانەکەشی پێکراو کوژرا.

٢- هێزە پیادەکانی ئاگری لە دژی هێزەکانی دوژمن بەرەو ئیغدیرو بایەزید هێرشیان دەست پێکرد. فەرمان بە لە شکری ناوەندی دراوە کە بڕۆنە چیای تندروك لە وێشەوە پەلاماری هێڵی هاتنی یارمەتیی تورکەکان بدەن، هەروەها پایەگاکانی کەرەسە جەنگییەکانیان داگیربکەن. بە چالاکیی پارتیزانیی هێزەکانی لای سووریەوەمان هاتبوونەوە ناوچەکانی خەرپوت و دەرسیم و هاتنە پێشەوەی هێزەکانی تورکیان راوەستاند.

٣- بەشی یەکەمی هێزەکانی خۆیبوون، بە یارمەتیی یەزدان پەلاماری تورکەکانیان دا.

ا- تەمەر ئاغا فەرماندەی گشتیی هێزی ئاسایشی ئاگری بە هێزەکانی ژێر دەستەڵاتی خۆیەوە دەستی بە چالاکی کرد؛ لە سێی حوزەیران پەلاماری ینکەی حکوومەتی لە شاری قلب دا، لە دوای داگیرکردنی شارەکە، خێڵەکانی شمکان پەیوەندییان بەهێزە شۆڕشگێڕەکانەوە کردو پێکەوە گەیشتنە نزیکی پیرناوۆت.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ب- شەوی چواری حوزەیران وەلی بەگ، یارمەتیدەری سەرهەنگی تۆپخانە بە هاتنی خێڵەکانی گازگان (Gazgan)و زیلان بە هێزبوون چەند کۆمەڵێکی دیکەش پەیوەندییان پێوەکردن. ناوبراو لە پەلامارێکی گەورەو گرنگدا، شاری بایەزیدی رزگار کرد و لە هەمان رۆژدا هێزەکانی ئاگری پەلاماری ئەو هێزەی دوژمنیان دا کە لە ئاگریدا جێگیر بووبوون.

٤ - فەرماندەکانی ئەم دەستانە کە لە ئاوایی درێك کۆبووبوونەوە. لە چواری حوزەیران بە هێزەکانیان یەکەیەکی سوپای تورکیان چەككردو فەرمانگەی حکوومەتیان دا گیرکرد. چالاکییەکانی دوایی بەم شێوەیەی خوارەوە ئەنجام دران:

ا- بەشی ئەرجیش بە پشتیوانیی گەلی زیلان و لە دوای داگیر کردنی بنکەی حکوومەتی تورك بەرەو عادل جەواز رۆیشتن رزگاریان کرد. لەلای ئەخلاتەوە. تاکو توان و چیای نەمرود سوارەکانی کورد لە هاتوچۆ و گەشتا بوون.

ب- لەدوای ناردنی چەند یەکەیەکی پێویست بۆ بەشی ئەرجیش، رابەرەکانی گەلی زیلان تیپێکی ژاندارم و کارمەندانی تورکیان لە ناوچەکەدا گرت. لە خۆرئاواشەوە بەرزاییەکانی ئالاداغ و مەلەزگریان داگیرکرد.

یەکەکانی سوارەی کورد توانییان رێگاکانی پەیوەندی و هاتوچۆی قەراکۆسە بۆ مەلەزگر و قەراکۆسە بۆ ئەرجیش و مەلەزگر بۆ پاتنۆس بخەنە ژێر دەستەلاتی خۆیانەوە.

پ- خێڵەکانی حەیدەران، دانیشتووانی پاتنوس و خێڵەکانی دیکە کە پەیوەندییان بە ئێمەوە کردبوو شاری پاتنوسیان رزگار

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کرد و سواره کوردەکان هاتوچۆی پەیوەندیی دوژمنیان لـە باکوورو خۆرهەڵاتی چیای سیپان و هەروەها بەرزاییەکانی- قوپ-و مووش و نـەمرووداغ کـە کـەوتبووە دەست تورکەکانـەوە بـڕی. بنکـەکانی تـەیارکردنیان و هـەروەها ئارنیسـیش کەوتـە ژێـر دەسـتەڵاتی کوردەکانەوە. ئەو ڕێگایانەی کەوانیان بە ئەرجیس و ئارانیسیان بـە سەرایەوە دەبەستەوە دا خست.

ت- هێزەکانی ناوندی لەلایـەن عەشایەری میـلان و جـەلالی و هەروەها ئەو خێڵانەی کە لە ئاباغاوە هاتبوون، بـەهێز بـوو بـوون. شاری بچووکی بایەزید- یان رزگـار کـرد. دەستەیەکی چـوار سـەد کەسـی بۆ بـەهێزکردنی هێزەکانی ئامادەکردن بۆ چیـای تنـدروك ڕەوانـەکران تـاکو لـە گوێزاندنـەوەی کەلوپەلـە بـە جێماوەکـاندا یارمەتییان بدەن. شارەکانی وان، سـەرای، ئاگرین و هـەروەها ئـەو ڕێگایانـەی کـە لـە وانـەوە بـۆ تـەریب و لـە هەکارییـەوە بـۆ سـەرای دەڕۆیشت خستنە ژێر هەڕەشەی خۆیانەوە.

ج- هێزەکانی ئەرجیش و ئارنیسیش لە چالاکییەکانی هێزەکـانی ناوەندیدا بەشداربوون.

چ- لە ڕۆژی هـەینی (١٤)ی حوزەیـران یارمـەتیدەری سـەرهەنگ نەسرەت ئیـبراهیم ئاغـا سـەرۆکی خێڵـی ئادامـان، دانیشـتنێکی کوتوپڕی بە ئامادە بوونی عەلی بەگ میرزا و ڕەسـووڵ بـەگی زەلی و هـەموو سـەرۆکەکانی دیکـەی خێڵـەکانی قوتـان و حسـە سـووری پیکهێنا هێرشـێکیان بۆ شـاری دیادین برد، بـە تـەواوی دەسـتیان بەسـەر ڕێگـای نێوان قەراکۆسـەو بایـەزیدا گـرت و ئیـبراهیم ئاغـاو

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

حەمید بەگ تێکۆشان کە ڕێگای هاتوچۆی دوژمن لە گەلی تاهر بگرن.

ح- لەدوای گرتنی ئەم شوێنانە کە لەسەرەوە باسمانکردن، هێزەکانی ئەرجیش و پاتنوس و گەلی زیلان، بەشی زۆری هێزەکانی خۆیان لە ژووررووی ئەو شوێنەی کە دووتاق و مەلەزگر بەیەکەوە دەبەستەوە، جێگیر کرد. دەستەی هێنان و بردنی کەرەسەی پێویست لە نێوان ئارنیس و نورشات جێگیربوون.

٥ - بنکەی سەرەکیی فەرماندەیی کوردەکان لە ئاگریدا بوو بەڵام بەهۆی گەلێك هۆوە نەدەبووا دوژمن بەوردی شوێنەکەی پێ بزانێت).

زوهدی ویڤەن. لە دوای ئاماژە بە بەرنامەی کاری خۆیبوون ئاوای نووسیوە:

(ئیحسان نوری هەلاتووی سوپاو خایەن، فەرماندەیی گشتیی چالاکییە سەربازییەکانی لە ئەستۆدایە و هەروەها ڕێکخراوێکی لە شێوەی حکوومەت دامەزراندووە. لە کۆتایی ئاخرین لاپەڕەی بەرنامەی کارەکاندا لە ژێر ناونیشانی (فەرماندەی گشتیی خۆیبوون) واژۆی ئەوی پێوە بوو. لە بارەی هەڵوێست و ئەرکەکانی ئیحسان نوری وا دەردەکەوت کە ناوبراو بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد خەباتی دەکرد. سەرەڕای بەرنامەی ئەم کارانە. (بەرنامەی کاری گشتی)یشی بڵاو کردبووەوە کە بۆ لێپرسراوانی پەیڕەوی خۆی دەدوا. لەم بەرنامەی کارانەدا هێڵە گشتییەکانی ڕاپەڕین بەم شێوەیەی خوارەوە دیاری کرابوون.

١ - هەر کۆمەڵێك دەبێت سەرۆکێك و لێپرسراوێکی هەبێت.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

٢ – لە هەر ناوچەیەکدا دەبێت ناوەندێکی بەڕێوەبردن بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارە مەدەنییەکان و هەروەها بۆ دابینکردنی کەرەسەی پێویستی جەنگاوەران دابمەزرێت.

٣ – تەواوی ئەو چەکە قورس و سووکانە، هەروەها تەقەمەنی و کەلوپەل و هۆکانی گوێزانەوە و ئەو خواربارەی کە لە شارەکان وناوەندەکانی حکوومەتەوە دەست دەکەوێت بگوێزرێتەوە بۆ حکوومەتی ناوەندیی کورد، فەرمانێك دەرچوو کە لە گرتنی دراوو کەلوپەلی تایبەتی خەڵکی غەیرە سەرباز خۆتان بپارێزن.

٤ – ئەفسەرانی سوپای تورك و هەروەها ئەو لێپرسراوانەی حکوومەت کە مەیلی هاوکارییان بە شۆڕشەوە هەیە دەتوانین قبوولٚ بکەین بەڵام دەبێت لە ژێر چاودێریدا بن. بنکەو هێڵی تەلەفۆن و تەلەگراف دەبێت لە ژێر نۆژەن کردنەوەدا بن بۆ ئەمەش دەبێت سوود لەو پسپۆرانە وەربگیرێت کە شایستەی پشت پێبەستنن. دەست حەقیشیان پێبدرێت. هێڵەکانی پەیوەندی و رێگاکانی نێوان ئاگری و دوژمن دەبێت لە ناو ببرێن. فڕۆکەو فرگەکان دەبێت هەمیشە لە ژێر کونترۆڵدابن لیٚ نزیك بوونەوەیان قەدەغەیە).

زوهدی گویڤەن بەشێکی دەقە ئەسڵییەکەی لاداوە، بەڵام لەوانەیە لە زەحمەتییەکانی وەرگێڕانی دەقە کوردییەکە بۆ دەقێکی تورکی سەرچاوەی گرتبێت. لەبەرامبەر ئەمە رەفتاری دۆستانەی کوردەکانی بەرانبەر بەزیندانییە تورکەکان نەنووسیوە.

فەرماندەی کورد لە بیری ئەوەدا بوو. کە لە دوای تێپەڕبوونی تۆفانی بەلای ئەمساڵە پێش کۆتایی ئەم هێرشە چاو پێداخشاندنەوەیەك و هەموارەکردنێك کە گونجاو بێت لەگەڵ رەوشی

ئاسایشی نەتەوەپەروەرە کوردەکان بکات. بۆ ئەم کارەش کوڕی حسەین پاشاو سەید رەسوولی بەرزنجی لەگەڵ ژمارەیەك سواردا بۆ گەلی زیلان رەوانە کردن.

بۆ سەرقاڵکردنی تورکەکان رۆژێکیان هێزێکی کورد دەوروبەری قبان تەپەیان گەمارۆدا (١٥) سەربازێك کە لە بارودۆخەکە بێ ئاگابوون بۆ دامەزراندنی هێڵەکانی پەیوەندی لە سنووری سەنگەرەکانی خۆیان دەرچوو بوون و لە چیاکەوە سەرەو ژێر بووبوونەوەو دەیانویست بەرەو بایەزید برۆن. تووشیان بە تووشی دەستەیەك شۆرشگێڕی ئاراراتییەوە دەبێت لە ئەنجامی جەنگێکی کورت خایەندا هەموویان کوژران و چەکەکانیشیان کەوتنە دەست شۆڕشگێڕەکان. لەم کاتانەدا دەستە بچووکەکانی شۆڕشگێڕانی ئاراراتی لە هەموو لایەکەوە هێرشی نومایشی خۆیان دەست پێکرد. لەمانەش دەستەی عومەر گلتووری لەگەڵ بارودۆخێکی زۆر نالەباریشدا خۆیان گەیاندە هێڵی پێشەوەی بەرگریی سەربازەکان و دەرسیان دان. چەند سەربازێکیان کوشتن و چەکەکانیشیان گرتن و لەگەڵ خۆیانا هێنایان. جەنگ تادوا نیوەرۆ درێژەی کێشا.

نابێ ئەوەشمان لە یاد بچێت ئەو رۆژەی کە هێزی تورك قبان تەپەیان داگیر کردبوو و لەسەر بەرزاییەکی بەرانبەریان ئالایەکی کورد هەڵکرابوو تەنها ئەو ئالایە بەبێ پاسەوانیش چەند مانگێك بەری بە سوپای دوژمن گرتبوو رێگەی زیادە رەویی لێگرتبوون.

لە هاویندا دامێنی ئارارات گەلێك گەرم بوو مێشوولەیەکی زۆریشی هەبوو. ئەم کەشو هەوایە لەگەڵ مەزاجی کوردەکاندا کە عادەتیان بە کوێستان و ئاو و هەوای خۆش گرتبوو رێنەدەکەوت

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لەبەر ئەمە لە ناوەڕاستی هاویندا ئەو ناوچانە چۆڵکران و بنکە سەر سنوورییەکانی ئارارات بەرەو بەرزاییەکانی چیاکان هەڵکشان. دوژمن سوودی لەم گۆڕانکارییە وەرگرت و شەوێکیان هێزەکانیان لە پردی شێخلو پەڕینەوە هاتنە ناو سنووری ئارارات و بەرزاییەکانی دەوروبەری ئاوایی شێخلویان داگیرکردو چادریان لێهەڵدا، ڕۆژێکی دیکە ژمارەیەك لە شۆڕشگێڕەکانی ئارارات بۆ پێشوازیی دوژمن لە چیاکەوە بەرەو لای دوژمن سەرەو لێژبوونەوە، بەڵام ئەم ژمارە شۆڕشگێڕانە هێشتا نەگەیشتبوونە سنوری مەودای تەقەکردن کە هێزەکەی دوژمن چادرەکانی خۆیان پێچایەوەو بەرەو بایەزید گەڕانەوە.

ئەم گەڕانەوەیە لە ترسی هێزی ئارارات کە لە چیاکەوە سەرەو ژێر بوو بوونەوە نەبوو چونکە دوژمن لە کاتێکدا کە هاتە ناو سنووری ئاراراتەوە دەیزانی پەلاماری دەدرێت. گومان بۆ ئەوە دەچێت کە بزاڤی سوارەکانی ئاراراتی لە ناوچەی گەلی زیلان تورکەکانی لەو پەلامارە نوێیە کە دەیانویست ئەنجامی دەن گێڕابێتەوە چونکە شەوی پێشوو بە ئاسانی لە بەرزاییەکاندا جێگیربووبوون و هیچ بەڵگەیەك نەبوو کە پێشبارە نوێکانی خۆیان کە تازە ناردبوویانە ئاراراتەوە بەم زووییە بگێڕنەوە دواوە.

لە دەوروبەری گەلی زیلان تایەفەکانی قالقان و مکران لە عەشیرەتی ئەدمان نیشتەجێبوون. سەرۆکەکانی قالقان: محوی تەمەر ئاغا، محوی دەروێش ئاغا، بەکریْ عەلی خان، تاهیری عەلی بەگ بوون و سەرۆکی بەکرانیش ڕەشۆری سلو بوو. لە ناو ئەمانەشدا محوی دەروێش ئاغا جێگەی باوەڕی کاربەدەستانی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

حکوومەتی ئەرجیش بوو بەشێوەیەك کە ئەو ڕۆژەی سوارەکانی ئارارات لە ماڵی ناوبراودا میوان بوون فەرماندەی ئاسایشی ئەرجیش لە ڕووی باوەڕو دڵنیابوونییەوە ناوبراوی بۆ ئەرجیش بانگ کردبوو تاکو زانیارییەك لە بارەی هاتن و نیازی ئەو سوارانە پەیدا بکات. کارمەندانی ئەرجیش لەو گومانەدا بوون کە لە پێشهاتی یاخیبوونی خێڵی حەیدەری دا ناوبراو خەیانەت لە نەتەوەکەی خۆی دەکات و وەفاو ئەمەکداریی خۆیان بۆ دەوڵەتی تورك دەردەبڕن. لەوە بێئاگابوون کە ناوبراو خۆی یەکێك بوو لەئەندامانی خۆیبوون.

دانیشتووانی گەلی زیلان بە خۆشی و شادییەکی بێ ئەندازەوە پێشوازییان لە سوارەکانی ئاراراتی کرد کە هەڵگری فەرمان و بەیانی دەست پێکردنی جەنگ بوون لەگەڵ دەوڵەتی تورکیە. بە شێوەیەك کە لە خۆشییانا تەماشای مێژووی فەرمانەکەیان نەکردبوو کە لە بەیانەکەدا ئاماژەی بۆ کرابوو، لە پێش کاتی دیاریکراودا پەلاماری حەسەن عەبدال کە شوێنێکی گرنگی دوژمن بوو، لە دوو سەد سەرباز پێکهاتبوو. لە جەنگێکی کەم خایەندا سەربازەکانیان بەدیل گرتن و چەکیان کردن. پاشان شارۆچکەی نوشار کە ناوەندی ناحیەی گەلی زیلان بوو، دایانە بەر هێرش. یەك گوردانێکی سەربازی پیادە کە گوروهانێکی شەستیری قورسیش بەشێکی بوو، بە هەموویان سەربازگەکەی ئەو شوێنەیان پێکهێنابوو.

فەرمانداری نوشار لە ئەگەری هەر پێشهاتێك قەڵای نوشاری قایم کردبوو. هەموو پێشبینییەکی پێویستی بە ئەنجام گەیاندبوو. تەنها شتێك کە بە بیریا نەهاتبوو هەستی لە خۆ بووردنی کورد بوو کە لە ڕێگای ئازادیی نەتەوەکەیدا. لە کاتی هێرش بردن بۆ سەر

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

نوشار ئاراراتییەکان شارەکانی ئەرجیش و بارگرییان فەرامۆش نەکردبوون و هێرشێکی توندیان کردبوونە سەر.

بەڕێوەبەرانی هێرشەکان سەر گەرمی جەنگ بوون و ناردنی هەواڵی بەرەکانی جەنگیان بۆ فەرماندەیی گشتیی کورد فەرامۆش کردبوو. لە کاتێکدا فەرماندەی کورد چاوەڕوانی هاتنە پێشەوەی مێژووی هێرشەکەی دەکرد کە لە بەیانەکەدا دیاریکرابوو تاکو لە هەموو خاڵەکانی ناوچەکەدا جەنگێکی یەکگرتوو بەرپا بکرێت.

قەڵای نوشار سەرەڕای لەخۆبووردنێکی زۆر کە فەرماندەی تورك و ئەفسەرەکانی نیشانیاندا و سەرەڕای قایم بوونیشی کە لە شوێنێکی بەرزدا هەڵکەوتبوو پاراستنی ئاسانبوو، نەیتوانی تەنها (٢٤) کاتژمێر بەر بە لافاوی هێرشی دلاوەرانەی تایەفەکانی ئەدمان بگرێت و. لە دوای زیانێکی زۆر ناچار کەوتە ژێر دەستەڵاتی کورد. هێرشبەرانی کورد لە یەکەم ڕۆژدا بەشێکی شاری ئەرجیش و تەواوی شاری بارگرییان ئازاد کرد و دەستیان بەسەردا گرت. هێزەکانی دوژمن لە بەشەکەی تری شاری ئەرجیش و قەڵای بارگری بەر گرییان کرد.

دەستەیەك لە شۆڕشگێڕەکان کە فەرمانی بڕینی ڕێگای نێوان ئەرجیش- وانیان پێسپێردرابوو، بوون بە قوربانی گوێ پێنەدانی خۆیان. سەرکەوتنێکی گەورە کە لە سایەی ورەو بێباکیی خۆیانەوە بە دەستیان هێنابوو دووبارە لە دەستیان دا. لە ئەنجامدا دۆخی ناهەمواری تورکەکان لە نێو شاری ئەرجیشدا گۆڕدرا بەدۆخێکی لەبارتر. ئەم ڕووداوەش ئاوەهابوو:

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

فەرمانداریی تورك. لە ناوچەی وانەوە چەند تۆپێك و ژمارەیەك سەربازی بۆ یارمەتی دانی هێزی ئەرجیش رەوانە کردبوو. دەستەیەك شۆڕشگێڕ لە نزیك شارۆچکەی ئەرجیش بەریان بەم هێزە گرتبوو لەدوای جەنگێکی نیو کاتژمێری لەبەرئەوە تۆپچییەکان و سەربازەکان هیچ هیوایەکی رزگاربوونیان نەبوو خۆیان دابوو بەدەستەوە. شۆڕشگێڕەکانی حەیدەری لەباتی ئەوەی بەشێکیان لەسەر بەرزاییەکان بمێننەوەو تەنها چەند کەسێکیان بچن بۆ چەککردنی سەربازەکان، هەموویان پێکەوە سەنگەرەکانیان چۆڵکردو بەرەو سەربازەکان رایانکرد، فەرماندەی هێزە یارمەتییەکە چونکە کەمیی ژمارەی شۆڕشگێڕەکانی بۆ دەرکەوت لەم شکانەی خۆی شەرمەزار بوو، هەڵچوو سەر لە نوێ ورەی بە بەردا هاتەوەو فەرمانی دەستڕێژی دا. لەم تەقەکردنەدا سەرۆکی دەستەی شۆڕشگێڕەکان لەگەڵ چەند شۆڕشگێڕێك کوژران ئەوەشی کەمایەوە خۆبەدەستەوەدانیان بەلاوە نەنگ بوو و لە دۆخێکی نالەباردا دەستیان بە جەنگ کرد. لە دوای تەقاندنی ئاخرین فیشەکیان ئەم چەند کەسەشیان بوون بە قوربانیی ئازادیی گەل و بە شانازییەوە گیانیان سپارد. بەم شێوەیە هێزە یارمەتییەکە توانی خۆی بگەیەنێتە ئەرجیش و هێزەکەی دوژمنیان زیاتر بەهێز کرد.

یەکەم هێرش بۆ ناو شاری ئەرجیش تایەفەی بەکران کردیان. ئەو تایەفەش چەکی تەواویان نەبوو بە شێوەیەك ژمارەیەکیان بۆ داگیرکردنی فڕگە رەوانە کرابوون لە باتی تفەنگ، لیس و بێڵیان بە دەستەوە گرتبوو بەم شێوە بێباکانە مردنیان لە رێگەی ئازادیدا لە ژیانی ژێر دەستی و نەنگیان بە لاوە باشتربوو، بێباکی و

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بێپەروایییەکی لە ئەندازە بەدەری وەها کە تایبەتمەندییەکی نەژادی کوردە پەلاماری فڕگەکەیان دا، بە پێشکەشکردنی چەند قوربانییەك چوونە نێو فڕگەی شارو ئەو سەربازانەی کە پاسەوانی فڕگەکە بوون بە دیل گیران و چەککران و بەم شێوەیە خۆیان چەکدار کرد. دوو فڕۆکە کە ئامادەی فڕین بوون لەلایەن شۆڕشگێڕەکانەوە دەستیان بەسەردا گیراو بەهۆی نەبوونی فڕۆکەوانەوە هیچ سوودێکیان بۆ کورد نەبوو، هەردوو فڕۆکەکەیان تێك و پێك دان.

ژمارەیەك لە شۆڕشگێڕەکان بەرەو پاتنوس رۆیشتن شارۆچکەی ناوبراویان دایە بەر هێرش. سەربازگەی پاتنوس شەستیرەکانیان لەسەر منارەکانی مزگەوتەکان دامەزراندبوو و هەموو شوێنە بەرزاییەکانیشیان گرتبوو، لەگەڵ ئەمەشدا ژمارەیەك لە شۆڕشگێڕەکان توانییان بچنە نێو شارۆچکەکەوە، بەڵام نەیانتوانی هیچ زیانێك بەسەربازگەکە بگەیەنن.

لە کاتی هێرش بردن بۆ سەر پاتنوس رێگەی قرا کۆسە – ئەرجیشیان بڕی بوو. ئەو ئەفسەرانەی لە ژێر سایەی سوارەکانی سپکیدا دەهاتن بۆ پاتنوس دوایان کەوتن و هەموویان چەککران.

سەیفەدین بەگ کوڕی فەتحوڵڵا بەگ سەرۆکی لەوەو پێشی هەسنی لەگەڵ چەند سوارێکی جەنگاوەری هەسنی چووە نێو دەشتایی مەلەزگر و داوێنی جەنگەکەی بۆ ئەوێ راکێشا. گەلی زیلانییان لە ئەنجامی هێرشی پێشوەختییان بە تەنها مابوونەوە. فەرماندەیی تورك لە هەموو لایەکەوە هێزی رەوانە کرد، بە شێوەیەك کە لە هەمان کاتدا کە کوردەکان لە ناو شارەکاندا سەرگەرمی جە نگ و پێکدادانی توندبوون، هێزی سەربازیی تورك بە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

یارمەتیی کاریگەرانەی خێڵی کەسکۆیی لە پشتەوە چوونە نێو گەلی زیلان و حەسەن عەبداڵیان سەر لە نوێ داگیرکردەوە. هێزەکانی تورك بەهۆی کەمتەرخەمیی شۆڕشگێڕەکانەوە. ئەم شوێنانەیان داگیر کردنەوە چونکە هەروەکو وتمان گەلی زیلانیان لە پێش ئەو کاتەی کە فەرماندەی کورد دیاریکردبوو، دەستیان بە هێرش کردبوو و لە میانەی هێرشەکەشیانا هیچ هەواڵێکیان بەسەرکردایەتی رانەگەیاندبوو. لە کاتێکدا ئەگەر چاوەڕوانی مێژووی دیاریکراویان بکردایە چونکە پشتی گەلی زیلان بە دەستەیەکی تایبەتیی دیکە سپێردرابوو هێزەکانی تورك نەیاندەتوانی لە پشتی گەلی زیلانەوە بێنە ژوورەوە. سەرەڕای ئەم گوێپێنەدانەش هۆیەکی دیکەش هاتە پێشەوە، کە بوو بە هۆی ئەوە هێزی کورد بڵاو ببێتەوەو چوون بە دوای ژن و منداڵەکانیاندا کە لە کوێستانەکاندا بوون. لە نزیکی دەوارەکانی خۆیاندا بەریان بە دوژمن گرتبوو، بەرەو دوا ڕاویان دەنان تاکو هەلێك بۆ گوێزانەوەی ژن و منداڵەکانیان بڕەخسێنن و بەم شێوەیە بەرەو ئاراراتی پاشەکشێیان کرد. سەید عەبدولوەهابیش هاتە ریزی شۆڕشگێڕەکانەوەو لەگەڵ خێزانی ئەرجیشیان بە جێهێشتبوو.

لە جەنگی ئەرجیشدا بێجگە لەو دوو فڕۆکەیە کە لە فڕگەکەدا تێك شکێنران، چەند فڕۆکەیەکی دیکەش بە گوللەی شۆڕشگێڕەکان کەوتبوونە خوارەوە. یەکێکیان لە سەر تەپۆڵکەیەك کە چەند کاتژمێرێك لەوەو پێشتر کەوتبووە ژێر دەستەڵاتی کوردەکانەوە دەفڕی وای دەزانی هێشتا سەربازی تورك لە وێدا ماونەتەوە. بۆ راپۆرت پێدانیان نزم بووبووەوەو لەو کاتەدا کەوتبووە بەر

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەستڕێژی شەستیری کوردەکان و کەوتەخوارەوە. ڕاپۆرتە نووسراوەکەی فڕۆکەوانەکە کەوتبووە دەست شۆڕشگێڕەکان، جموجووڵی هێزە ناردراوەکانی تورکی بۆ ناوچەکە ڕوونکردبووەوە.

لەو پێکدادانانەدا. کە لە نێوان ڕێگاکاندا کوردەکان پێشانیان دەدا، لە ڕووی ماڵ و منداڵەوە زیانێکی زۆریان لێکەوت. لە کوڕەکانی ئەمین پاشا، عوسمان و ئەبوبەکر لە ناو کوژراوەکاندا بوون. کۆکوژی بێبەزەییانەی ژن و منداڵی بێدیفاعی ناوچەی گەلی زیلان لەلایەن سەربازانی تورکەوە ماوەیەك درێژەی کێشا کارەساتی دیکەی بە مێژووی کارەساتەکانی مەغۆلەوە نا. لە کاتێکدا کە فەرماندەی کورد لە بزاڤەکانی خێڵی حەیدەران ئاگادار بوو کار لە کار ترازابوو. ئیتر لێرەدا دەبوایە هەرچی زووترە باری گرانی گەلی زیلان سووکتر بکرێت. لەبەر ئەمە بەپەلە داود کوڕی دلێری برو حسکی لەگەڵ ژمارەیەك لە هێزەکانی کورد نێردرا کە بنکە سەربازییەکانی نورەشین و سوبحان لەناوبەرێت. مەڵبەندی سەرکردایەتیی سەربازیی ناوچەکە لە ئاوایی سوبحان بوو. لە دێی نورەشین تەنها چوار سەربازی لێبوو و پەلاماردانی دێی سوبحان بۆ دانیشتووانی ناو دێکە مەترسیدار بوو. چونکە سەربازەکان لە ناو دێکەدا سەنگەریان لێدابوو. بەم پێیە تێك شکانیان لە ناو ئاواییەکەدا بە زیانی کەم نەدەگونجا. نەخشەیەکیان دانا، کە لە بەرە بەیان دا پەلاماری بنکەی ئاوایی نورەشین بدەن و ڕێگەی سوبحانیش بگیرێت، هەر کاتێك کە سەربازەکانی دێی سوبحان بە نیازی کۆمەك کردنی سەربازەکانی نورەشین لە دێ هاتنە دەرەوە ئیتر مۆڵەتی گەڕانەوەیان نەدرێت.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئەو هێزەی کە ئەم ئەرکەی پێسپێردرابوو، بەسەرکەوتوویی ئەنجامی دا. لە دوای چەند جەنگێکی توند سەربازەکانی هەردوو بنکەکە بە دیل گیران و چەککران. ژمارەی دیلەکان لە سەد سەرباز زیاتربوو. دیلەکانیان لەگەڵ خۆیانا هێنا و بۆ دابینکردنی شوێنی دانیشتنیان و خۆراکیان بەسەر ماڵە ئاراراتییەکاندا دابەشکران.

ئەمڕۆکە پارچە بۆمبایەکی فڕۆکەکان بەر ئەژنۆی دایکی برو حسکی کەوت. ئەم پیرەژنە زیاد لە سەدو دە ساڵ تەمەنی هەبوو. ئەم دایکە کوڕانی دلاوەری وەك برو حسکی ئەیوبی پەروەردە کردبوو، قارەمانێکی دیکەشی بە ناوی ئەحمەد لە ڕێگەی ئازادیی کوردا کرابوو بە قوربانی، لەم بارەدا بریندار بوونی نموونەیەکی دیکەی ئازایەتی و بێباکیی نیشان دەدا. پارچە بۆمباکە ئێسکی ئەژنۆی ورد کردبوو، بەڵام ئەم ژنە بە ساڵدا چووە گەورەیی خۆی لە دەست نەدا، بە هێواش و لەسەرخۆییەکی ئاساییەوە ئەوانەی دەچوونە سەردانی بەخێر هاتنی لێدە کردن سەبارەت بە بەسەرهاتی برینەکەی دەدوا، بۆی روون دەکردنەوە کە چۆن ئەژنۆی وردبووە، ماسوولکەکانی ئاوسابوون و لەناوچووبوون، بووبوو بە چەند پارچەیەکەوە و هیوای ژیانی لێبڕیبوو. گەلێك بە ئاساییەوە گۆشتە لەتبووەکانی بە دەست لە ئێسکەکەی جیا دەکردەوە چۆنیەتیی برینەکەو وردبوونی ئێسکەکەی نیشان دەدان. ئەیوت: (من پیربووم ئەم برینەی منیش چارەی نییە سوپاسی یەزدان دەکەم کە ئەمڕۆکە منی کرد بە قوربانی ڕێگەی ئازادی و بەلایەکی بە کوڕانی ئارارات نەگەیاند و جەنگاوەرەکانی پاراست).

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ڕۆژی دوای ئەوە نۆرەی هێرش بۆسەر بنکەکانی بڕون سوور و بڕون ڕەش بوو. ئاراراتییەکان گەلێکیان حەز دەکرد کە ئەو تۆپە گەورەیەی لە بڕون سوور دانرابوو و بووبوو بە هۆی ناڕەحەتیی هاتووچۆکەران بەدەست بێنن. حەزیان دەکرد لوولەی ئەم تۆپە گەورەیە. بەرەو بنکەی سەرکردایەتیی سەربازانی تورك وەرگێڕن.

شەو تەرتیباتی پێویست جێبەجێ کرا. لە نزیکی بەرەبەیاندا هێرش بۆ هەردوو شوێنەکە کرا. هێشتا تاریك بوو، لەلای بنکەی بڕون ڕەشەوە تەقە دامەزرا. فەرماندەی بڕون سوور بە تەلەفۆن خەبەری بە بنکەی بایەزید دەداو دەیوت لەبنکەی بڕون ڕەش جەنگ دەستی پێکردووە، بەڵام لە ناوچەی ئێمەدا ئاسایش بەردەوامە. ئەم فەرماندە لاوە لەوە بێئاگابوو کە شۆڕشگێڕەکان دەورەیان داوە، ئەوەندە لێوە نزیك بوونەتەوە. کە تەنانەت گفتوگۆ تەلەفۆنییەکەیان دەبیست.

هەوا ڕووناکبوو. دەنگی تەقەی ئەم بنکەیەش بەرز بووەوە. تورکەکان لە تەپۆڵکەکەدا بە چاکی سەنگەر بەندییان کردبوو، لەسەر تەپۆڵکەکە ڕێگای هاتوچۆکردنیا بە باشی دروست کردبوو. لە یەکەم هێرشدا کوردەکان خۆیان گەیاندە سەر تۆپەکە. تۆپچییەکانیان لە تۆپەکە دوور خستنەوە. سەربازەکان لە سەنگەرەکانیاندا خۆیان ڕاگرت و دەستیان بە بەرگرییەکی توندکرد. ماوەی نێوانی هەر دوو لا بیست تا بیست و پێنج مەتردەبوو. کوردەکان بەشێکی بەرزاییەکە کە تۆپەکە و چادری سەرکردایەتییەکەیانی لێبوو گرت، ئاگری کوردەکان بەسەر ئاگری دوژمندا بەشێوەیەك زاڵبوو، کە لەم نزیکییەوە دوژمن بە پێوە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تەقەیان دەکرد. سەربازەکان نەیاندەتوانی سەر بەرز بکەنەوە. تەنها شەستیرێك نەبێت کە فەرماندەی سەربازە تورکەکان لە ناو سەنگەرێکی مەحکەمەوە خودی خۆی بە کاری دەهێنا کاریگەر بوو. درێژە کێشانی ئەم جەنگە بە زیانی کورد تەواو دەبوو. چونکە لەوە دەچوو هێزی یارمەتی بۆ تورکەکان بێت. هەرچەندە کە لە شەودا هەموو شتێك تەرتیب کرابوو. دەستەکەی فتو باڵەخانەی وێستگەیەك کە لە ناوەڕاستی ناوچەی برون سووررو وێستگەی بایەزیدا هەڵکەوتبوو داگیرکردو ڕێگەی هاتنی هێزی دوژمنی لە باشوورەوە گرتبوو. گرتنی ڕێگایەك کە لافاوی هێرشبەرانی تورك هەرچەندە بەهێز بێت، نەیدەتوانی پیاتێپەڕێ.

سوارەکانی تورك لە پشتی تاشبرون کۆبووبوونەوە نەیاندەوێرا پێشڕەوی بکەن. ڕاگەیاندنی مەترسیداری گوللەی شەستیرەکانی فتویان بەبێ ئەهمیەت نەدەزانی، تەنها لە دوورەوە خەریکی سەیرکردنی لەناو بردنی سەربازەکانی خۆیان بوون. لەگەڵ ئەوەشدا تەنها هەڵەیەکی بچووکی شۆڕشگێڕەکان بە نرخی خوێنی هەموویان تەواو دەبوو، ڕێگەی گەڕانەوە تەخت و دەشتایی و گەلێك مەترسیدار بوو. بە پێچەوانەوە سەنگەری سەربازەکان بەسەر بەرزاییەکەوە بە تەواوی بەسەر شانۆی جەنگەکەدا زاڵبوو، لەبەر ئەمە پێویستبوو کارەکە تەواو ببێت.

لەم گەرمەی جەنگەدا دوو سواری کورد لە پردە بەردینەکەی شیخلووەوە ڕاستەوخۆ بەرانبەری کۆڕی جەنگەکە دایانە غار. هەرچەندە گوللەی تفەنگ و شەستیرەکانی دوژمن لە پێشوازی کردنی ئەم دوو سوارەدا کورتییان نەدەکرد، بەڵام ئەگەر بە ڕاستی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بیانزانیایە کە یەکێکیان خودی فەرماندەی گشتی کوردو ئەوی دیکەشیان برو حسکییە بە بەهای گیانی هەمووشیان ئەگەر تەواو بوایە نەیاندەهێشت ئەم دووانە گیانیان دەرباز بکەن. تۆزێك دوای گەیشتنی ئەو دوو سوارە، بە بەرزاییەکە جەنگ کۆتایی هات.

(کاتێك کە فەرماندەی کورد توانی بگاتە لووتکەی بەرزاییەکە. هاواری کرد: من ئیحسان نوریم. هاتووم پێتان بڵێم دەست لە ئازاردان و شوێنکەوتنی کوردەکان هەڵگرن، تاکو ئێستا تەنها یەکێك لە شۆڕشگێڕەکان نە کوژراوە بەپەلە خۆتان بە دەستەوە بدەن، ئەگینا پەشیمان دەبنەوە. سەربازەکانی تورك چەکیان دانا بەپەلە خۆیان دا بەدەستەوە. ئەمەش کۆتایی نەبەردەکە بوو).

زیانی سەربازەکان گەلێکبوو. فەرماندەکەشیان لە ناو کوژراوەکاندا بوو. ئەوەی کە مابووەوە بە دیل گیران. بە رێکەوت ئاخرین گوللەی تورکەکان. بەر سینگی پڕ لە شانازی عەدو عەمکی حسە سووری کە دڵێکی پاك و پڕ لە سۆزو بێغەشی هەبوو، کەوت و گیانی شیرینی لە دەست چوو.

بە پەلە لوولەی تۆپەکە ئاراستەی سەربازگەی تورك لە وێستگەی بایەزید کرا، لەلایەنی خودی تۆپچییەکانی تورکەوە دەست بە تۆپبارانی سەربازگەکە کرا. ئەم تۆپچییە دیلانە جگە لە ملکەچی و گوێڕایەڵی هیچ چارەیەکی دیکەیان نەبوو، بەڵام بەداخەوە ئەم تۆپە تەنها بیست و حەوت گوللەی لەگەڵدا بوو.

لەم جەنگەدا نوێنەری نوێی ئەرمەنییە کۆچەرەکانی واهان کە لە هێزی سوپای قەیسەری رووسدا پلەی ئەفسەری هەبوو، بۆ تەماشاکردنی هێرشی بێباکانەی ئاراراتییەکان هاتبوو بۆ لای

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

فەرماندەی کوردی هاوڕێی و لە بەرزاییەکی بڵندی شێخلووەوە بە دووربینەکەی تەماشای ڕووداوی سەرەوەی دەکرد.

فەرماندەی ئەو دەستەیە کەی پەلاماری برون ڕەشیان دەدا. فەرزندە بەگ بوو. ناوبراو لە یەکەم هێرشدا بریندار بوو. یارمەتی دەرەکەشی نورو کوڕی دلێری مووسا بەرکی کوژرا. سەربازەکان لە ناو چوار دیوارێکدا کە دروستیان کردبوو، جێگیر بووبوون و بەرگرییان دەکرد. لە دوای گرتنی برون سوور برو حسکی لەگەڵ ژمارەیەکی کەمدا بەرەو چیای قوتیس سەرکەوت و لەسەرەوە بەرەو خوار بۆ یارمەتیدانی هێرشبەرانی شۆڕشگێڕان لە برون ڕەش کەوتە ڕێ.

هێرش بەرانی کورد بە بریندار بوونی فەرزندە بەگ و کوشتنی نورو بێ سەرکردە مابوونەوە. هاتنی برو حسکییان بە یارمەتیدەری هێزی دوژمن زانی، گەمارۆکەیان بەجێهیشت و بەرەو ئارارات پاشەکشێیان کرد، ئەم دەستەیە کارێکی گرنگتریان لە چەککردنی سەربازەکانی برون رەشیان لە ئەستۆدابوو، بەڵام بەداخەوە لە سەرەتاوە لە ئەنجام دانی فەرمانی فەرماندەیی بێدەربایس بوون.

بڕیار بوو ئەم دەستە ژمارەی چل سوارێکیان بەشەو لووتکەی چیای قوتیس بگرن، شارو قەڵای بایەزید و لووتکەی شەیتان بخەنە ژێر ئاگری چەکەکانیانەوە. لە دوای تەواوبوونی کاری برون رەش فەرزندە بەگ بە هێزەکەی خۆیەوە چوو بۆ لووتکەی ناو براو و لە سەرەوە بەرەو خوار تاکو بۆ گەردەنەی شەیتان و شاری بایەزید هێرش بەرێت. ئەم چل سوارە تا نیوەی ڕێ ڕۆیشتبوون، یانی بەرزاییەکەی سەرووی نورەشینیان گرتبوو، بەڵام بەرەو لووتکە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سەرنەکەوتبوون. تەنها کارێك کە ئەنجامیان دابوو ئەوەبوو، کە سوارەکانی تورکیان لە گورجی بلاّغ -لەسەر سنووری ئێران- کە بۆ یارمەتیی برون رەش دەهاتن گەڕاندبوونەوە دواوە.

فەرزندە بەگ بەهۆی ئەو ورە بەرزی و ئازایەتییەوە کە هەیبوو بە تفەنگەکەی دەستی پەلاماری دیوارێکی بەردینی سەختیدا و بریندار بوو. برو حسکی لەوە دڵنیابوو کە لووتکەی چیاکە بە دەستی شۆڕشگێڕانەوەیە لە بەرانبەر چیای قوتیسەوە سەرکەوتبوو. لەدوای پاشەکشێی کوردەکان ناوبراو لە نێوان دوو ئاگری دوژمندا خۆی رزگار کردو گەڕایەوە بۆ ئارارات. ئەم دۆخە نالەبارە بوو بە هۆی ئەوە کە شۆڕشگێڕەکانی برون سوور، لە دوای گرتنی تۆپەکەو بە دیل گرتنی سەربازەکان درێژە بە هێرشی خۆیان نەدەن و ئەوانیش گەڕانەوە بۆ ئارارات. ئەم دەستەیە ئەوەشی پێسپێردرابوو کە لە دوای گرتنی تۆپەکە، بەرەو برون رەش هێرشبەرن و دەستی بەسەرا بگرن و تۆپەکەش بەرنە پێشەوە بە یارمەتیی کاریگەرانەی تۆپەکە، وێستگەی بایەزیدیش بگرن و لە خوارەوە بەرەو سەرەوە پەلاماری شار بدەن و لەگەڵ هێزەکەی فەرزندەدا پێکەوە یارمەتیی یەکتر بدەن.

تۆپەکە قورس بوو، هیچ هۆیەك بۆ هەڵگرتن و گوێزانەوەی نەبوو. ناچار بەهۆی دیلەکانەوە بە ماندوو بوونێکی زۆر رایان کێشا بۆ ئارارات. ئیتر بردنی بۆ لووتکەی چیاکان و سوود لێ وەرگرتنی نەدەگونجا. لەبەر ئەمە چەخماخی تۆپەکەیان دەرهێناو لە شوێنێکی پەنهاندا شاردیانەوە، تاکو ئیتر کەس نەتوانێت سوودی لێ وەربگرێت.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هەمان شەو تورکەکان پۆستەکانی برون ڕەش و تەنانەت بنکەی سەرەکی گرجی بلاغ کە لە بەرانبەر بازرگان(خاڵی گومرگی ئێران) هەڵکەوتبوو چۆڵیان کردو هێزەکانی خۆیان بۆ لووتکەی چیاکانی بەرانبەر ئارارات گوێزابووەوە. چەند رۆژێک دوای ئەوە دەستەیەك لە هێزەکانی ئارارات سوودیان لە تاریکیی شەو وەرگرت و خۆیان گەیاندە نزیکی شارۆچکەی باشکەند، باشکەند لە خۆرهەڵاتی دەشتی ئیغدیردا هەڵکەوتبوو. ناوەندی ناحیەی ئارالیق بوو. دانیشتووانی تورك زمان بوون، لە نێوان ئارارات و سنووری شوورەویدا بوو. لە بەرەبەیاندا جەنگ دەستی پێکرد. یەك کاتژمێر دوای خۆرهەڵاتن شارۆچکەکە دەستی بەسەرا گیرا. سەربازەکانی تورك شاریان چۆڵکرد هێزە شۆڕشگێڕەکانی کورد دوایان کەوتن. جەنگ لە دەرەوەی شاردا درێژەی کێشا. کوردەکان رێگەی ئیغدیریان گرتبوو. فەرماندەی تورك ناچاربوو بەرەو سنووری شوورەوی پاشەکشێ بکات لە دوای زیانێکی زۆر بەشێك لە سەربازەکان بە دیل گیران کە ژمارەیان لە (١٥٠) سەرباز زیاتربوو. شۆڕشگێڕەکان نزیکەی سی سەربازی دیکەشیان لەناو شاردا گرتبوو. پاشماوەی ئەم هێزە سەربازەی تورك خۆیان گەیاندە کەناری روباری ئاراس یانی گەیشتنە سەر سنووری شوورەوی کەوتنە ژێر سایەی یارمەتیی دەستڕێژی شەستیری سەربازە پیادەکانی رووس و لە دەست ئاراراتییەکان رزگاریانبوو. لە دواییدا هەواڵمان زانی کە دەوڵەتی شوورەوی بە تەواوی رێزەوە پێشوازیی لێکردبوون، بە هەموو چەك و کەرەسەکانیانەوە. دووبارە لە

رووبارەکەوە پەڕاندبوونیانەوە، بەرەو شاری ئیغدیر رەوانەیان کردبوونەوە.

دانیشتووانی باشکەند لە سەرەتاوە ڕێزی هێزی ئاراراتیان دەگرت. لەبەردەم ئاڵای کوردستاندا کە لە جێگەی ئاڵای کۆماری تورکینە لە ئاهەنگێکی تایبەتیدا لە سەر باڵەخانەی حکوومەتی باشکەند هەڵکرا مەڕیان دەکرد بە قوربانی. مەلا حسەین شۆڕشگێڕی ئایینی و نەتەوایەتی کە لە دەورو پشتی وانەوە هاتبوو بۆ ئارارات و لەناو خێڵی گلتوراندا نیشتە جێبووبوو. لەگەڵ عومەر بەسیّ و هێزێکی باشدا، ئەرکی ئەوەی پێسپێردرابوو کە لە کاتی هێرشدا بۆ سەر باشکەند، برون ڕەش داگیربکەن. (ئەم برون ڕەشە شوێنێکی دیکەیە کە لە نێوان ڕێگەی باشکەندو ئیغدیر- دایە) بەم شێوەیە ڕێگە لە هێزی کۆمەکی تورك بگرێت. ئەم ئەرکەش ئەنجام نەدرابوو. لە دواییدا تورکەکان یەك گوردانیان بۆ تاشبرون ڕەوانە کردبوو.

لە دوای چەند ڕۆژێك عومەر بەسیّ بۆ قەرەبوو کردنەوەی هەڵە و گوێپێنەدانەکەی رابوردووی بە لە خۆبوردنێکی تایبەتی خۆیەوە پەلاماری برون رەشی دا سەربازەکانیان لە نێو چادرەکاندا دەرپەڕاند چوونە نێو چادرەکانیانەوە بەڵام بەدبەختانە بەر گوللەیەکی دوژمن کەوت و گیانی دەرچوو، بەڵام شۆڕشگێڕەکان لەسەر جەنگەکە بەردەوام بوون و چەند بەرزاییەکیان لە تورکەکان سەندەوە. لەم کاتەدا تورکەکان یارمەتییەکی گەورەیان بە ئۆتۆمبێلی باری لە ئیغدیرەوە بۆ هات، لە ئەنجامدا کوردەکان نەیانتوانی ئەو شوێنانەی کە دەستیان بەسەرا گیرابوو بپارێزن.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

(هاتنی هێزی یارمەتیدەری تورك نەیهێشت كە كوردەكان پارێزگاری سەنگەرەكانی خۆشیان بكەن، توركەكان بە شەستێر و نارنجۆكەوە هاتنە نێو كۆڕی جەنگەكەوە زوهدی گویڤەن نووسیویەتی: ئەم جەنگە هەشت كاتژمێر درێژەی كێشا).

چەند رۆژێك دوای ئەوە رووداوێك لە ئێراندا روویدا كە بوو بەهۆی داخ و كەسەری ئاراراتییەكان. بەپەلە لەناوچوونی ئاراراتییەكانی مسۆگەركرد.

(لە دوای تێك شكانی گەلی زیلان، ژمارەیەك لە ژن و منداڵانی كورد لە ناو خێڵی جەلالی كە سەر بە ئێران بوون دەژیان و خەریكی لەوەڕاندن و پەروەردەكردنی مەڕ و ماڵاتبوون ئەم خێڵە جەلالییە لەم كاتەدا لە كوێستانەكانی ناوچەكەی خۆیانابوون كە لە ناوچەی ئوەجقی سەرسنووری ئێران و توركدا بوو)[1].

هێزەكانی تورك ئەمەیان كرد بە بیانوو بەهێزێكی زۆرەوە پەلاماری سنووری ئێرانیان دا. بە شێوەیەك كە فرۆكەكانیان بۆمبارانی خاكی ئێرانیان كرد، لە چالدەران[2]. لە بەرانبەر ئەم

---

[1] بابەتی ناو كەوانەكەلە ژمارەی دواییدا لە رۆژنامەكەدا بەم شێوەیە راستی كردووەتەوە:(لەدوای شكستی گەلی زیلان ژمارەیەك لە ژن و منداڵی كورد چوونە ناو خێڵی جەلالی لە خاكی ئێران. ئەم خێڵە لەوكاتەدا لە كوێستانە كانی خۆیانا لەناوچەی ئوەجەق لەسەر سنووری ئێران و توركیەدابوون).

[2] لە بنچینەدا: چاردلان.

كتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

زیادەڕەوییە فەرماندەی سەرسنووری ئێران هیچ بەرگرییەکی نەکرد[٣].

خالید ئاغای سەرۆکی خێڵی جەلالی کە دەوارەکانی خێڵەکەی کەوتبوونە بەر هێرشی تورکەکان بۆ ئەوەی ژن و منداڵی خێڵەکەی و مەڕ و ماڵاتەکانیان بەردەستی تورك نەکەوێت و سەرەڕای ئەمەش کاتی گەڕاندنەوەی خێڵ لە کوێستانەکانەوە بۆ جێگەی زستانیان هاتبوو. لە دوای جەنگێکی کورت لە ژێر دەستڕێژی بارانی گوللەی تورکەکاندا باری کرد و گەڕایەوە بۆ دەشتی ئوەجق.

(فەرماندەی هێزەکانی سەر سنوورەکانی ئێران بۆ بەرگری کردن لە زیادەڕەوی بۆناو قەڵەمڕەوی ئێران هیچ جۆرە هەنگاوێکی نەنا. هەروەها کاربەدەستانی ماکۆ فەرمانی بە خێڵی جەلالی دا کە بگەڕێنەوە بۆ شوێنی خۆیان کە کەوتبووە ژێر کۆنترۆڵی سوپای تورك. ئەوانیش بە هیچ شێوەیەك نەیاندەتوانی ئەم فەرمانە بە جێ بهێنن. چونکە ئەم کارە ئەوە دەگەیەنێت کە خۆیان بە دەستی تورکەکانەوە بدەن).

فەرماندەیی ماکۆ فەرمانی بەخێڵی ناوبراو دا بسەماڵ و منداڵەکانیانەوە و هەروەها بە مەڕو ماڵاتیانەوە بۆ شوێنی یەکەمیان واتە هەمان ئەو شوێنەی کەوتبووە بەرهێرشی تورکەکان و بەشێکیشی کەوتبووە ژێردەستی ئەوان، بگەڕێنەوە. ئەم فەرمانە بۆ خێڵەکە شایانی ڕاپەڕاندن نەبوو. چونکە ساردیی هەوا لە لایەکەوە بردنی ماڵ و منداڵ و مەڕو ماڵات و کەلوپەل بۆ ناو ئاگر لەلایەکی

---

[٣] ئەم دەستەواژەیەی سەرەوە بە(هەنگاو نەناوە) ڕاست کردووەتەوە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دیکەوە بە هیچ شێوەیەك ئەم کارەیان بە باش نەدەزانی. خالید ئاغا لە بەرانبەر ئەم فەرمانەدا وەلاّمی فەرماندەی سەربازی ماکۆی دایەوە: هێزی تورك زیادەڕەوی بۆ ناو سنووری ئێران دەکەن. ئێمە بۆ بەرگری کردن لە خاکی ئێران ئامادەی هەر چەشنە لەخۆبووردنێکین. یەك ئەفسەری پلەدارو چەند سەربازێکمان بۆ رەوانە بکە ئێمەش بە هەموو چەکدارەکانی خۆمانەوە لە ژێر فەرمانی ئەو ئەفسەرەدا کە رەوانەی دەکەن گوێڕایەڵ دەبین و دەچین سنوورەکەمان دەگرینەوەو تورکەکان لە خاکی ئێران دەردەکەین، بەلاّم بردنی ژن و منداڵ و مەڕو مالاّت بێ سوودە. مۆڵەت بدەن کە دەوارەکانمان لێرەدا بمێنێتەوە، بەلاّم فەرماندی سەربازی ماکۆ لە سەر وتەکەی خۆی سوور بوو.

یاوەر فەتحولاّخان لەگەڵ ژمارەیەك سواردا کە هەندێکییان لە دانیشتووانی تورك زمانی ناوچەی ماکۆ بوون هاتنە ناو خێڵی جەلالیەوە، محەمەد ئەمین ئاغای برای خالید ئاغا کە سەرۆکی ئەو بەشەی خێڵی جەلالی بوو، چوو، بەرەو پیرییەوە، یاوەر فەرمانیدا کە دەبێت هەر ئێستا خێڵ بار کات و بگەڕێتەوە بۆ کوێستانەکانی خۆیان لەسەر سنوور. محەمەد ئەمین دەڵێت کە سەربازی تورك شوێنی هەوارەکانی ئێمەی داگیر کردووە بۆ ژن و منداڵ ناگونجێت، خۆم و هەموو پیاوە چەکدارەکانم لە ژێر فەرمانین بۆ هەر کوێیەك فەرمان دەفەرمووی ئێمە حازرین و دەڕۆین. یاوەر فەتحوللاّ خان دەڵێت:حەتمەن دەبێت بە ژن و منداڵ و مەڕومالاّتەوە بڕۆنەوە بۆ کوێستان. محەمەد ئەمین لە وەرامدا وتی:ناتوانین ژن و منداڵ بەرەو نیشانگەی گوللەی دوژمن بەرین و لە ناویان بەین. لەم مشتومڕەدا

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەبن یاوەر فەتحوڵلاخان دەمانچەی حەوت تیرەکەی دەردێنێ محەمەد ئەمین ئاغا لە ناو دەوارەکەی خۆیا دەکوژێت و خۆشی بە غاردان دەگەڕێتەوە.

پیاوەکانی محەمەد ئەمین ئاغا هەموویان چەکدار بوون،لە بەر ڕێزگرتنی دەوڵەتی ئێران تە نها گوللەیەك بەرەو یاوەر ناتەقێنن، بەڵام ئەو سوارە چەکدارانە کە لەگەڵیا بوون هەموویان گرتن و چەکیان کردن. خالید ئاغا ئاگاداری ڕووداوەکە بوو. لە نزیك تەرمی براکەیەوە نامەیەکی بۆ فەرماندەی سەربازیی ماکۆ نووسی. لە نامەکەدا نووسیبووی: براکەی من کە کوژراوە بە قوربانی ئەعلاحەزرەت هومایون بێت، بەڵام چونکە خێڵ بەرەو گەرمیانی خۆی دەڕوات داوا دەکەم ڕێگەمان پێ نەگری.

شەو خێڵ بار دەکات و ڕێگەی گەرمێنی خۆی دەگرێتەبەر. (خێڵەکان لە گەڕانەوەیان بۆ شوێنی زستانەیان بە زۆری بە شەوا بار دەکەن. بە ڕۆژدا پشوو دەدەن و مەڕو ماڵات دەلەوەڕێنن). نزیکی نیوە شەو دەگەنە دەربەندی گاجووت. بنکەی سەربازی بەهێز کراوی دەربەندی گاجووت لەناو دەربەندەکەدا کە لەسەر بەرزاییەك دامەزرا بوو خێڵەکە دەداتە بەر دستڕێژ و گوللە بارانیان دەکات. چەکدارەکانی خێڵەکەش پەلاماری بنکە سەربازییەکە دەدەن، ئەفسەرە کەش و سەربازەکانیش بە دیل دەگرن و چەکیان دە کەن بەو شێوەیە ڕێگا دەکەنەوەو لە سنووری ماکۆ دەچنە دەرەوەو لە دەوروبەری ئاوایی تانەلی دەوار هەڵدەدەن. یاوەر فەتحوڵلا خان، بەم شێوەیە نەخشەی شوومی خۆی پیادە کردو بە شێواندنی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

مێشکی فەرماندەی لەشکر و سەرلەشکر خزمەتێکی گەورەی بە تورکەکان کرد.

ڕۆژی دوایی ئەم هەواڵە خەم ئامێزە گەیشتە ئارارات. بۆ کۆتایی هێنان بەم ڕووداوە خەمناکانە فەرماندەی کورد لەگەڵ چەند کەسێکدا لە گەورە پیاوانی ئارارات هات بۆ ناو خێڵی جەلالی، ئەفسەر و سەربازە گیراوەکانی ئازاد کرد و چەکەکانی حکوومەتیشی بۆیان گەڕاندنەوە و بۆ چارەسەرکردنی ڕووداوەکەو کۆتایی هێنان بەم پێشهاتە بەفەرماندەی لەشکری ئەوێ یانی سەر لەشکر حسەین خانی موقەدەمی ئاگادار کرد کە سەبارەت بەم ڕووداوە هەرچی خواست و فەرمانی حکوومەتە و هەرچییەك کەنیازتان وایە لەم ڕووەوە بیکەن پێمان رابگەیەنن، تاکو فەرمانەکانی حکوومەت لەلایەنی سەرکردایەتیی کوردەوە جێبەجێ بکرێت. بەهۆی ئەم ڕووداوەوە مووسا ئیبراهیم ناو سەرۆکی خێڵی ساکانی ئێران کە بە خێڵەکەی خۆیەوە دراوسێی بنکە سەربازییەکەی ئێران بوو، لە ئای بەی دەواری هەڵدابوو بۆ خۆ خۆشەویستکردن. ڕاپۆرتێکی بۆ فەرماندەی لەشکری ئازربایجان نووسیبوو ئەمەی تیا دەربڕیبوو:(سوارەکانی ئاراراتی ئامادەن پەلاماری بنکە سەربازییەکانی ئێران بدەن). هەرچەندە فەرماندەی لەشکری ئازربایجان لە ئەنجامی ئەزموونی چەند ساڵەی لە بیرو نیازی ئاراراتییەکان بەتەواوی ئاگادار بوو و هیچ گرنگییەکی بەم وڕێنانە نەدەدا، بەڵام لەوە دەچوو مووسا ئیبراهیم لەلایەن سوڵتان

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

مەحموود خانەوە[1] سەرۆکی بنکەی ئای بەی هاندرابێت کە ئەم نامەیە بنووسێت، سوڵتانی ناوبراو هەم بۆ تەواوکردنی نەخشەی یاوەر فەتحوڵلاخان، فەرمانی لە ژووروی هەمان یاوەرەوە وەرگرتبێت.

خالید ئاغا لە سەرۆکایەتیی خێڵی جەلالی لابرا و کوڕە گەورەکەی کەناوی عومەر ئاغا بوو لە جێگەی باوکی بوو بەسەرۆکی خێڵەکە دانا، ناوبراو ئامۆزاکەشی حەسەن خالیدو کوڕێکی دیکەشی مستەفا بۆ دەربڕینی دۆستایەتی بۆ لای ئەمیر لەشکر نارد فەرماندەی لەشکر مستەفای برد بۆ تەورێزو لەوێدا بە نیشاندانی خۆشەویستییەکی بێپایانەوە گەڕاندیانەوە بۆ ماکۆ، بەهیوای سۆزو بەزەیی حکوومەت گەڕایەوە. خالید ئاغا لە شاری ماکۆ چەند دۆستێکی ڕێزداری هەبوو. هەمان ڕۆژ یەکێکیان هەواڵ بە مستەفا بەگی کوڕی خالید بەگ دەگەیەنێت کە ئەم شەو هێزی سەربازو چەکداری جاش دەوروبەری دەوارەکەی بابت دەگرن خالید ئاغا یا بەزیندوویی یان بە مردوویی دەگرن.

مستەفا بەپەلە ماکۆ بەجێ دەهێڵێت، دەگاتەوە ماڵی باوکی و لە هەواڵی هاتنی هێزی سەرباز ئاگاداری دەکات. خالید ئاغا لەگەڵ دەوارەکانی دەوروپشتی خۆی شوێنەگۆڕکێ دەکات و دەگوێزێتەوە، چونکە بڕوایەکی تەواوی بە هەواڵدەرەکە هەبوو. کوڕە مامەکەشی حسۆی ئەیوب کە دەوارەکەی لە پشتی دەوارەکانی خالید ئاغاوە بوو، دراوسێی ئاسینجین بوون باوەڕی بەم هەواڵە نەکرد، شەو لە

---

[1] لە وەرگێڕانی فرەنسیدا یوسف خان هاتووە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

شوێنی خۆی نەجوولا هەواڵی هەواڵدەرەکە راست بوو لە شەوا ژمارەیەك لە هێزی حكوومەت کەپێکهاتبوو لە سەربازو جاش، کەوتبوونە رێ، کە گەیشتنە شوێنی دەوارەکانی خالید ئاغا و شوێنەکە یان بە چۆڵکراوی بینی، چوونە پێشەوە دەوروبەری یەکەم ئەو دەوارانە کە پەیوەندییان بە بەشی حسۆی ئەیووبەوە هەبوو گەمارۆ دا. بەیانی زوو حسۆی ئەیووب لە کاتێکدا کە دەیویست مەڕو ماڵات لێخوڕێ بۆ لەوەڕ لە نێوان دەوارەکاندا درانە بەر دەستڕێژ گوللەیەکی بەرکەوت و گیانی لە دەست دا. لەم دەستڕێژەدا کەبۆ ناو دەوارەکان کرا، برا ژنی خالید ئاغاش کوژرا. لایەنگرانی حسۆی ئەیووب دەستیان بە بەرگری کرد. بەهۆی دە نگی تەقەکانەوە ژ مارەیەك سواری کورد کۆ بوونەوەو دەستیان بە جەنگ کرد، هێزەکەی حکوومەتیان شکان. لەدوای تێکشکانەکەش لە لایەنی سوارەکانی کوردەوە دوایان کەوتن و لە ئەنجامدا ژمارەیەك بەتایبەتی لە جاشەکان کوژران و بەجێمان.

سەرۆکەکانی ئارارات دووبارە ناوبژییان کردەوەو بەریان بە خێڵی خەلکان گرت. فەرمان بەرداری و گوێڕایەڵی و دڵسۆزیی ئەم خێڵەیان بۆ حکوومەتی ئێران دابینکرد، بەلآم دەبێت بڵێین کە خێڵەکە بە هیچ جۆرێك لە حکوومەت دڵنیا نەبوو، ئەم رووداوە بە هیچ شێوەیەك تاوانەکەی لە ئەستۆی کوردا نەبوو.، نازانرێت بە چ شێوەیەك گوزارشیان بەکاربەدەستانی دەوڵەت دابوو، کە هەموو کوردەکان لە پێشچاوی دەوڵەتی شاهەنشاهی ئێراندا بە یاخی لە قەڵەم درابوو، یارمەتیی ئەعلا حەزرەتی کۆچکروی بۆ هێزی تورکیە سەبارەت بە لەناوبردنی کوردی ئارارات راکێشاو کەوتە کار.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

(هەر بەو شێوەیەی کە روونمانکردەوە بە ئیحتیمالێکی بەهێز گوزارشەکە مووسا ئیبرا هیم بە درۆکانی یاوەر فەتحوللا، رازاندبوویەوەو رەوانەی کردبوو. یاوەر فەتحوللاخان ئازربایجانی و تورك زمانبوو، خزمی سەرداری ماکۆ بوو. لەگەڵ ئەمەشدا ئەمە پێچەوانەی مەنتیق بوو کە حکوومەتی ئێران پایەی کارەکانی لە سەر بناغەی گوزارشێکی بەو چەشنە دابرێژێت، بەم گورجییە کاردانەوەی ڕاست و دروستی شۆڕشگێڕانی ئاگری لە ماوەی ئەم چوار ساڵەی دواییەدا فەرامۆش بکات، کە هەمیشە ڕێزیان لە بەرژەوەندییەکانی حکوومەتی ئێران گرتووە. حکوومەتی ئێران دەبوایە ناوەرۆکی ئەو گوزارشانەی بە وردی لێك بدایەتەوە و شیبکردایەتەوە. چەند ماوەیەك لە پێش روودانی ئەم رووداوەدا فەرماندەی کورد. دەرکەوتنی ئەم جۆرە مەسەلانەی لە ئایندەدا پێشبینی کردبوو و لەم رووەوە پێشنیاری بە حکوومەتی ئێران دابوو. حکوومەتی ئێران دەیتوانی لە کاتی هاتنە پێشەوەی لێکنەگەیشتنەکەدا بەرگری لە پەیوەندییەکانی نێوان خۆیان و ئارارات بکات..)[١]

کۆچەرەکانی گەلی زیلانیش چوون بۆ ئارارات بەم شێوەیە ژمارەیەکی زۆر رژابوونە ئاراراتەوە لە بارەی بژێوییەوە کێشەیەکی زۆر دروست ببوون. ئارارات لە هەموو لایەکەوە لە ژێر ئابلووقەیەکی گەلێك بە هێزدابوو. فڕۆکەکانی تورکیەش پەیاپەی گوللە بارانی

---

[١] ئیحسان نوری، لە بارەی ئەم پیشنیارانەوە هیچ روونکردنەوەیەکی نەداوە(و).

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەوارەی ئاراراتییەکانی دەکرد. ئەم فڕۆکانە کە هەمیشە لە ئاسمانی ئاراراتدا لە فڕیندا بوون. هەندێ جار بەر گوللەی شۆڕشگێڕەکان دەکەوتن و نەدەگەڕانەوە بۆ فڕگەکانیان. یەکێك لەم فڕۆکانە لە ترسانا گەلێك بەرز هەڵفڕیبوو. لەمەودای چەکی ئاراراتییەکان چوو بووە دەرەوە خۆی گەیاندبووە بەرزترین لوتکەی ئاگری ئەمەش بۆ ئاگری شایستەی قبووڵکردن نەبوو، چونکە لە گەورەیی ئەم چیایەی کەم دەکردەوە. چونکە تا ئەو کاتە چیای ئاگری سەر لووتکەکەی خۆی لە مرۆڤ شاردبووەوە لەم رۆژەدا ئیتر ئاگری نەیدەتوانی مۆڵەتی دوژمنانی رۆڵەکانی بدات ئەوەندە لەخۆباییبن و بەرزە فڕبن. دەبێت ئەم دوژمنە لەخۆبایی بووە تەمێ بکرێت. گەردەلوولێکی بە هێزی ئاگری هەڵیکردو فڕۆکەکەی وەها سەرنگوون کرد و لەناوچەی ئاراراتدا کەوتە خوارەوەو فڕۆکەوانەکەی پارچە پارچە بوو بوو. بەم شێوەیە ئەو لەخۆبایی بووە بە سزای خۆی گەیشت و نەیتوانی ئەوەی دیتبووی بۆ خەڵکی بگێڕێتەوە.

کاتی گەڕانەوەی خێڵ لە کوێستانەوە بۆ گەرمیان هاتە پێشەوە، دەوارەکانی ئاراراتییەکان بەرەو دامێنی چیا هاتنە خوارەوە، نادر بەگ کوڕێکی دلاوەر و لەخۆبووردووی حسەین پاشا بوو. ئەرکی ئامادەکردنی خواربەاری پێسپێردرابوو. بە پەنجا سوارەوە لە ئاراراتەوە ڕێکەوت. لێرەدا دەبێ بڵێین کە کوڕانی حسەین پاشا بە پێچەوانەی باوکیانەوە لە ڕێگای ئازادیدا گیانبازانە خزمەتی گەلەکەی خۆیان دەکرد و لە لای هەمووان خۆشەویست بوون و ڕێزێکی تەواویان هەبوو. دووبارە دەبێت ئەوەش

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

روونبکەینەوە کە کوشتنی حسەین پاشا لەگەڵ تەواوی ئەو کارانەشیدا کە سەبارەت بە نەتەوەکەی خۆی ئەنجامی دابوو، هەموو شۆڕشگێڕەکانی نیگەران کردبوو. بە شێوەیەك کە بکوژەکەی (سەدەنی)[1] لە گەورە پیاوانی مووش بوو لە ریزی تاوانباران و خەیانەتکاراندا دەژمێردرێت.

فەرماندەی ماکۆ ئەو بڕوا و دڵنیاییەی کە ئاراراتییەکان بەرانبەر بە دەوڵەتی ئێرانی شاهەنشاهی هەیانبوو هەمووی لە دژی ئاراراتییەکان بەکاری دەهێنا. بەم شێوەیە کە یاوەری یەکەمی ئاغالارۆف (یارمەتیدەری دووهەمی حکوومەتی ماکۆ) نارد بۆ سەر سنووری ئارارات و فەرماندەی کوردی ئاگادار کرد کە ئاراراتییەکان دەتوانن کاروانێك رێکخەن و بۆ دێهاتەکانی ماکۆی ڕەوانە بکەن و هەرچەند خوارباریان پێویستە بیکڕن و بیبەنەوە بۆ ئارارات. ئەگەر بە راستی ئەم پێشنیارە راستبووایە کۆمەکێکی گەورە بوو بۆ ئاراراتییەکان و لەو رۆژگارە رەشەدا بۆ شۆڕشگێڕەکانی کورد نرخێکی گەلێك گەورەی هەبوو، بەڵام بەداخەوە ئەمەش فێڵ و تەڵەکەیەك بوو بۆ ئیفلیج کردنی جموجووڵ و کەمکردنەوەی هێزی پارێزگاری ئاراراتییەکان.

ئاراراتییەکان وەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد خۆیان بە نەژادی بێگەردی ئێرانی دادەنا و چاوەڕوانی هیچ هەنگاوێکی دوژمنانەیان لە لایەنی دەوڵەتی ئێرانەوە نەدەکرد، لەبەر ئەمە بەم یارمەتییەی فەرماندەی ماکۆ دڵشاد بوون. بە سوپاس و دڵنیاییەکی

---

[1] لە بەشەکانی پێشەوەدا ناوبراو بە {مدنی}ناو براوە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بێپایانەوە کاروانێکی گـەورەیان ڕێکخست و ڕەوانـەی ئـێران کـران، بەڵام جارێکی دی ئـەو کاروانـەیان نەبینییـەوە. چونکـە لـە دووهـەم ڕۆژی ڕۆیشتنی کاروانەکـەدا هـێزێکی گـەورەی تـورك. ئـاخرین و گەورەترین هێرشی خۆی بۆ سەر ئارارات دەست پێکرد و بەشێك لـە خاکی ئێرانیش کە لە پشتی ئاراراتییەکانەوە بوو، بۆ سەرکوتکردنی کوردەکان خرابووە ژێر دەستەڵاتی سوپای تورکیە.

دەرکەوت فەرماندەی ماکۆ لەباتی ئەوەی ئاراراتییـەکان ئاگادار بکات کە ئەو بەشەی خاکی ئێران خراوەتە ژێـر دەسـتەڵاتی سـوپای تـورك، ئـەوانی لەخشـتەبردبوو و هۆیـەکانی گوێزانــەوەو ژمارەیـەك چەکداری لە ئاراراتەوە بردە دەرەوە بۆ ئێرانی راکێشان. سـەرەڕای ئەمەش وێڕای دوورخستنەوەی خێڵە ئێرانییەکان لە سنووری ئارارات و بەشێك لە خێڵی قزڵباش ئۆغڵـی کـە چـەند سـاڵێك لـەوە و پێشـتر هاتبوونە تورکیە لەم جەنگەی ئازادییەدا. پاراستنی بەرەی باکووری خۆرهەڵاتی ئـارارات – سـەردار بۆلاغـی– پێسـپێردرابوو، لـە لایـەنی فەرماندەی ئێرانەوە دڵنیا کرابوون و بۆ ئێرانیان بردبوونەوە.

حکوومەتی تورکیە بە بانگەشەیەکی زۆر و زەبـەندی تێکـەڵ بـە هەڕەشـە دەیویسـت شۆڕشـگێڕەکانی ئـارارات ناچـار بکـات و ملکەچبوون. بەتایبـەتی لـەناو شۆڕشگێڕەکانی خێڵـی حـەیدەراندا چالاکییان دەنواند. نامەیەکیشیان بۆ برو حسکی و شێخ عەبدولقادر نووسی ئەوانیان دڵنیـادەکرد و داوایـان دەکـرد کـە شۆڕشـگێڕەکانی حـەیدەران و جـەلالی بگەڕێنـەوە دێهاتـەکانی خۆیـان و ملکـەچی دەوڵـەت بـن. لـەخۆبردووەکانی کـورد بـە پێچەوانــەوە برسـیەتی و پەرێشانی و تەنانەت کوشتنیش لە ژێـر ئـاڵای نەتـەوەیی خۆیانا لـە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

گەڕاندنەوە بۆ ملکەچبوونی تورکیایان بەلاوە پەسەندتربوو. تەنها لە ناو ئەوانەدا عەبدوڵا حەسەن ئاغا لەگەڵ کوڕەکەیدا کە ناوی بایەزید بوو گەڕانەوە بۆ تورکیە، بەڵام خۆبەختکەرانی حەیدەری ڕێگەیان پێگرتن ویستیان بیانکوژن، بەڵام ناوبژیوانی سەرکردەکانی ئارارات بووە هۆی ڕزگار بوونیان. لەدواییدا بیسترا کە لە دوای ڕووخانی ئارارات تورکەکان ئەوەندەیان لەو پیرەمێردە بێچارەیە دابوو لە ژێر قەمچیدا گیانی لە دەست دابوو.

پەلاماری ئارارات درا، لەشکرەکانی تورك دەهاتنە پێشەوە. ئاراراتییەکان لە پشتەوەو لە سنووری ئێرانەوە دڵنیابوون. چونکە ئەو ناوچەیان بە بێلایەن دادەنا. بۆیە ژن و منداڵ و مەڕ و ماڵاتی خۆیان بۆ سەر سنووری ئێران ڕەوانەکرد. جەنگاوەرەکانیش بەریان بە هێرشی تورك گرت. نیازیان وابوو وەکو ساڵەکانی لەوەو پێش هێواش هێواش سوپای تورك بۆ ناوەڕاستی ئارارات رابکێشن، ماندووی بکەن و دای ڕزێنن. لە نێوان بەردە ترسێنەرەکان و دۆڵەکاندا پەرت و بڵاویان بکەنەوەو لە ناویان بەرن.

پۆلێك لە فڕۆکەکانی تورك لە ئاسمانی ئاراراتدا دەفڕین و تەقەمەنییەکانی خۆیان بەزۆری بەسەر ژن و منداڵی بێتاوانا دەباراند. ئەم پۆلە ئەرکی خۆیان بە جێدەهێنا پۆلێکی دیکە دەردەکەوت ودەستیان بە بۆمباباران دەکرد.

برو حسکی لەگەڵ چەند جەنگاوەرێکی حسە سووریدا لای ڕاستی بەرەی خۆر ئاوایان گرتبوو، وەك مێخ چەقیبوون. هێرشی توندی یەك لە دوای یەکی پیادەی سەربازی تورك نەیدەتوانی تەکانێك بەم بەربەستە بدات. تەنها مەرگ دەیتوانی دەنگی فیشەکی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بـرو حسـكى لـەو ناوچەيـەدا خـامۆش بكـات. يەكـەم رۆژى جـەنگ كۆتـايى هـات. هـەردوو لايـەنى جەنگەكـە بـە حيسـابى خۆيـان لـە جەنگەكە رازى بوون. رۆژى دووهەم ئاراراتييەكان بەلەخۆبووردنێكى لـە ئـەندازە بـەدەرەوە بـە بـەردە يادگارييـەكانى بـاب و باپـيرانى خۆيانەوە نووسان،كەوتبوونە ناو جەنگێكى خوێنينەوە. لـەم كاتـەدا لـە پشـتى لاى سـەرەوە لەسـەر سـنوورى ئێرانـەوە بـە پێچەوانـەى چاوەڕوانيى جـاران دەنگـى تـۆپ لـە ئـاى بـەى خـاڵى پشـتى سـەر سنوورى ئێرانەوە لە دواييشدا دەنگى دەسـتڕێژى شەسـتيرى پيـادە بـەرز بـووەوە. دۆخـى ئاراراتييـەكان گـەلێك ناسـاز بـوو كـە لەگـەڵ سوپاى ئێراندا هەرچۆنێك بێت بكەونە جەنگەوە.

فەرمـاندەى كـورد ئـەم رووداوەى بـەوە لێكدايـەوە كـە سەرچاوەكەى لە يەك نەگەيشتنە، بە هيـواى چاككردنى، فـەرمانى بەرەنگارنەبوونەوەى لەگەڵ سـوپاى ئـێرانى دەركـرد. خۆشـى چـوو بـەرەو سـنوور، بـەڵام كـاتێك گەيشـتنە سـەر سـنوور شـتێكى باوەڕپێنەكراوى ديت: هەنگەكانى سوپاى تورك لە خاكى ئێرانـەوە و هەم لە پشتى ئاراراتەوە هێرشى خۆيان دەست پێكردبوو. دەركەوت كـە دەوڵـەتى ئەوكاتـەى ئـێران داواكارييـەكانى دەوڵـەتى كۆمـارى توركيەى پەسەند كردووەو بەشێكى لـە خـاكى خـۆى كـە لـە پشـتى ئاراراتەوە بوو، بۆ لە نـاوبردنى ئـەم نـاوەندەى نەتـەوەى كـوردە – نـاوەندى نـەژادى ئـێرانى– خسـتووەتە ژێـر دەسـتەڵاتى فـەرماندە باڵادەستەكانى تورك.

نووسەر لێرەدا حەق يا ناحەق بوونى گلەييـەكانى ئاراراتييـەكان كە خۆيان بە كۆنترين نەژادى ئـێرانى دەزانـن و لـە مـاوەى جـەنگ و

كتێبخانەى ديجيتاڵى
www.rabari.org

پێکادانی چەند ساڵەیان، لەگەڵ دەوڵەتی تورکیە، لە بەرانبەر دەوڵەتی شاهەنشاهی ئێراندا جگە لە دۆستایەتیی راستی و رێزگرتن دەستییان بۆ هیچ کارێکی دیکە درێژ نەکردبوو. دادوەریکردنیان بە رۆشنبیران و نیشتمان پەروەرانی ئێرانی دەسپێرم.

پەرە هەڵدرایەوەو بارودۆخی کوردەکان بەدتر بوو بوو. ئەم بەرە فراوانە بە کۆمەڵێك جەنگاوەر لە تواناداا نەبوو بەرگریی لێبکرێت، ناچار خۆیان بەرەو لووتکەکانی ئارارات هەڵکێشا، رۆژی دووهەمیش بەسەر چوو. لە رۆژی سێهەمدا بوو. ئاراراتییەکان هەر بستێکی خاکی خۆیان بە خوێنی خۆیان سوور و ئاو دێر نەکردایە بە جێیان نەدەهێشت. تەنانەت دەستیان بەهێرشی نوێی بەرانبەر کردبوو. بەرگری لە ئەندازە بەدەرو هێرشی بێباکانەی کوردەکان ژەنەڕاڵ سالح پاشای فەرماندەی هێزی ناردراوی تورکی ناچارکرد داوای هێزی کۆمەکی بکات تاکو بتوانێت شوێنی کوژراوەکانی پڕبکاتەوە. لەو هێزە کۆمەکییە لەرۆژی دواییدا چەند سەربازێکیان بەر دەستی ئاراراتییەکان کەوتن، زانرا کە هێزەکەیان لە دەوروبەری باش قەڵاوە هاتوون و شەو و رۆژ بە رێوەبوون، تا خۆیان گەیاندبووە ئارارات، بەڵام کوردەکان لە هیچ شوێنێکەوە بەهیوای کۆمەك بۆ هاتن نەبوون. لەم رۆژەدا هەنگە سەر بازییەکانی تورك لە خاکی ئێرانەوە دەوروبەری ئاراراتیان گرتبوو، بەبێ بەرگری سەردار بولاغیان داگیرکرد.

{کوردەکان ئیتر چاوەڕوانی هیچ کۆمەکێکیان نەدەکرد. لەشکری سەربازیی ژەنەڕاڵ سالح پاشا لە ناوچەی واندا خستبووی، حکوومەتی تورك بۆ دەست پێکردنی پەلامارەکەی، کەمالەدینی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سامی پاشا سەفیری خۆی لە بەرلینەوە بانگ کردبووەوە ناوبراو لە ساڵی (١٩٢٠) دا فەرماندەیی سوپای نوێی قەفقازی لە ئەستۆدا بوو. زیاد لەمە لە ئەستەمووڵیش بە نوێنەری مستەفا کەمال پاشا دەژمێردرا، لە کاتێکدا کە ئیحسان نوری بۆ لابردنی دەوڵەتی فەرید پاشا راپەڕی سامی پاشا بانگی کردە ماڵی خۆی هەموو زانیارییەکی سەبارەت بە نیازەکانی خۆی پێ ڕاگەیاند بوو، لە دوای رمانی دەوڵەتی فەرید پاشا، ئیحسان نوری خۆی لە بەشداریکردنی راپەڕینە شۆڕشگێرییەکانی تورك کێشایەوەو کەمالەدین سامی پاشا کرا بەسەرۆکی ئەرکانی سوپا. وا دێتە پێشچاو ناوبراو بەهۆی پەیوەندییەکەوە کە بە ئیحسان نورییەوە هەیبوو کرابوو بە فەرماندەی جەنگ و ئەم پلەیەی پێدرابوو، سەرەڕای پەنجا هەزار سەرباز کە لە دژی ئاگری لە جەنگدابوون بیست هەزار سەربازی دیکەش ئەرکی دژایەتیی ئەو خێڵە کوردانەیان پێسپێردرابوو کە لە دەرەوەی ئاگریدا پەرش و بڵاو بووبوونەوە، دەستیان بە جەنگ کرد. هەر لەم ڕۆژانەدا بوو کە هەنگەکانی تورك لە خاکی ئێرانەوە هاتنە نێو جەنگەکەوەو پەلاماری هەردوو لای ئاگرییان دا}.

نوێنەری ئەرمەنییە کۆچڕەوەکان کەڕووداوەکەیان بینی لەو کاتەدا دواکەوتن بۆ ماوەی (٢٤) کاتژمێری بۆچۆڵکردن، بە زەرەرو و زیانی ئاراراتییەکان دەزانی، هیچ هیوایەکی رزگار بوونیان نەدەدی. بۆیە بە پەلە داوای چۆڵکردنی ئاراراتیان کرد، بەڵام کوردەکان چونکە تامی خۆشی ئازادییان چەشتبوو، هیچ کاتێك حازر نەبوون ئەو ئازادییە بەم هەرزانییە لە دەست بدەن و ئارارات بدەنە دەست دوژمن، لەبەر ئەمە فەرماندەی کورد لە وەڵامدا وتی:

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

(ئێمە کوردین لە گەمارۆدان باکمان نییە. هێڵی گەمارۆ هەرچەندە تەنگترو بە هێزتر بێت ئەگەر نیازی چوونە دەرەوەمان هەبێت دەتوانین درزی تێبکەین. شتێك هەیە ئێمە لە بەر خاتری ژیانی تاکە کەسی نامانەوێ واز لە ئازادیی گەل بهێنین. راستە لەم دۆخەدا. هیچ کلاورۆژنەیەکی ئومێد نییە بەلام مانەوەی ئیوەش لە ئاراراتدا هیچ سوودێکی نییە. هێشتا بازنەی گەمارۆدانەکە بە تەواوی بەدەوری ئاراراتدا نە کێشراوە ئەمە بە هەل بزانن ئەو شارەزایانە کە هەتانە لەگەڵ خۆتانا بەرن و ئەمشەو بڕۆنەدەر) ئەم شارەزایانە چوار پێنج کەسی ئەرمەنی بوون کە لە رۆژی دووهەمی جەنگەکەدا هاتبوون بۆ ئارارات، بەلام ناوبراو سوور بوو لە سەر ئەوە کە بەلانی کەمەوە خودی فەرماندەی کورد ئەو شەوە لە ئارارات بچێتە دەرەوە، بەلام وەلامی فەرماندەی کورد لەم ڕووەشەوە ئەمەبوو:

(ئەم وتەیە لای من بێبایەخە. من لە هاوڕێ لە خۆبردووەکانم ئازیزتر نیم. ئەگەر قەدەرمان کوژران بێت با هەموومان پێکەوە بکوژرێن).

فەرماندەی کورد لەنێو جەنگەکەدا مایەوە، نوێنەری ئەرمەنییەکان لەگەڵ چەند کەسێك لە پیاوەکانی بۆ ئامادەکردنی هۆیەکانی رۆیشتن چوون بۆ پشتی بەرەکانی جەنگەوە لە هەمان شەودا لە ئارارات چوونە دەرەوە. لەکاتی رۆیشتنەکەیانا داوای کردبوو کەمال و منداڵی فەرماندەی کوردیش لەگەڵ خۆیانا بباتە دەرەوە لە مەترسی رزگاریان بکات و وتبووشی کە ئیحسان نوریش لە دواییدا دێت، بەلام خانمی فەرماندەی کورد وتبووی هەر

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

مەترسییەك روو بكاتە هاو سەرەكەم با رووبكاتە منیش هەرگیز لە ناو ئاگردا بە جێی ناهێڵم و خۆم رزگارکەم. باپێکەوە بکوژرێین.

رۆژی دوایی راپۆرتێك بەدەستی فەرماندەی کورد گەیشت، ئەوەی رادەگەیاند: کە چەند هەزار سەربازی سوپای رووسیا بە هاوڕێیەتی لەگەڵ لەشکری هێرشبەری تورکیە لە روباری ئاراس پەڕینەوە و دامێنی لای باکووری ئاراراتیان گرتووە، ئاراراتییەکان هەرچەندە لە بەرانبەر ئەو هێزە زەبەلاحەدا و بە یارمەتیدانی حکوومەتەکانی شوورەوی و ئێران بە حکوومەتی تورکیە بۆ لەناوبردنی رێکخراوەکانی ئاگری زانیبوویان کە سەر لەنوێ بەرگریکردن هیچ ئەنجامێکی نابێت، بەتایبەتی کە ژن و منداڵەکان لە هەموو لایەکەوە لە ژێر لێزمەی بارانی گوولەی زەمینی و ئاسمانی دوژمندا بوون و ئازادی جموجوڵیان لێبڕابوو، هێشتا رێگەیان نەدەدا کە ختوورە بە دڵیانا تێپەڕێت.

سەرۆکەکانی ئاگری کۆبوونەوەیەکیان پێکهێنا، لە دوای لێکدانەوەیەکی ورد سەبارەت بە بارودۆخی ئارارات بە رێکەوتنی گشتی بڕیاریاندا تا دوا هەناسەیان درێژە بە جەنگ بدەن و بڕیاریاندا لە دوای تەواوبوون و تەقاندنی ئاخرین فیشەکیان بە خەنجەرو مستەکۆڵەوە هێرش بەرنە ناو ریزەکانی دوژمن، سەرەڕۆکان کە نیازی پارچە پارچە کردنی پەیکەری ئازادی کوردیان هەبوو بە ددان وردو خاشیان بکەن، با هەموومان پێکەوە بکوژرێین. ئەم رێگەی ئازادی نەتەوەییە کە هەرگیز ناتوانن تاسەر بپێون بەو بیرەوەریانە کە لە کوشتنی خۆمانەوە بە رۆحییەتێکی دلێرانە و ئازایەتیەکی بێوێنەوە بەجێدەهێڵین ببیتە سەر مەشقێك بۆ نەوەکانمان. چەند

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

جوانبوو کەسانێك کە لە شکۆداری خۆبەخت کردنی کوردی تورکیەدا بۆ بەدەست هێنانی ئازادی گەل هیچ دوو دڵیەکیان نەبوو. ئەم دیمەنە بێباکانەی لەخۆبردوانەی مللی گەرایانەیان بە چاوی خۆیان دەبینی.

گۆیا چیاکان ودۆڵەکانی ئاگری لەگەڵ کوڕکانی خۆی پێکەوە ئەیانوت:

نـــیزەیی تورکـــــان   دڕانـــــدن زگـــــان
ژ خـــوونا کـــوردان   سووربـــوون ئـــەوالان
دەنگـــیٚ تفەنگـــان   چیایـــان هـەلـــــدان
مێرخاســـێن وەتـــەن   هـــاوار بگـــەهن

مانای شیعرەکان:

نێزەی تورکەکـــان   زگیـــان هـــەڵـدڕی
لەخـــوێنی کـــوردا دۆستەکان سووربوون
دەنگی تفەنگەکـــان   لە چیاکانا دەنگیان دایەوە
دلێرانی نیشتمان   فـــریـــاکـــــەون

هێرشی دلێرانەی کورد دەستی پێکردبوو، بەڵام سوودی چییە ! وەکو تیرێك لە دەریایەکی بگیرێت شەپۆلە خرۆشاوەکانی کونبکات و بڕوات ئیتر نەگەڕێتەوە دواوە لە ئەنجامدا بۆ خۆشی دەبێتە خۆراکی ئاوی دەریا. لە راستیدا رێژەی ژمارەی هەردوو لا بەم جۆرە بوو (یانی وەکو تیرێك لە ناو دەریایەکدا بێت (و).

ژیان گرنگیی نەمابوو. کوژران و کوشتن شێوەی کارێکی زۆر ئاسایی بەخۆوە گرتبوو.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لەبەرەی باکووردا لە ئاستی قور خان هێرشێکی سەختیان برد بۆ چیای کوپکول کە سەربازە تورکەکان گرتبوویان. دووبارە چیاکەیان گرتەوە و سەربازەکانیان بەرەو قباق تەپە ڕاو نان، بەڵام لە بەرانبەر سەربازی بێژماری دوژمن ئەنجامێك کە ئەویسترا بە دەست نەهات.

ئەو ناوچانەی کە ئاراراتییەکانی تیا جێگیر بووبوون سووتەمەنیی تێدا نەبوو، ئاویش زۆر کەم بوو. ئەمەش بووە سەرباری دەردی برسییەتی و دەردەکانی دیکەش. چەند ڕۆژێك جەنگ بەم شێوەیە درێژەی کێشا. فڕۆکەکانی تورك هیچ جیاوازییەکیان لە نێوان کوردی ئارارات و ئێراندا نەدەکرد، دەوارەکانی مووسا ئیبراهیم کەلە ئای بەی بوو لە کەناری پۆستی سەرسنووری دەوڵەتی شاهەنشاهی ئێراندا بوو، خستبوویانە ژێر ئاگری بۆمبا کانیانەوەو چەند کەسێکی لێکوشتبوون.

دیمەنی دڵتەزێنی ژن و منداڵەکان کە لە ژێر گوللە تۆپ و بۆمبادا بەملا و ئەو لادا ڕایان دەکرد، دڵە پۆڵایینەکانی پیاوانی دەهێنایە جۆش. ژنان دەپاڕانەوە کە نەبنە هۆی ئەوە کە خۆیان و منداڵەکانیان دەستی دوژمن کەون. داوای ڕزگار بوون یا کوشتنیان بە دەستی پیاوەکانی خۆیان دەکرد.

هێڵی گەمارۆ ئەوەندە تەنگ بووبووەوە کە دوژمن لەهەر لایەکەوە بیویستایە دەیتوانی ئاگری چەکەکانی لە خاڵێکدا کۆ بکاتەوە، ئیتر وەکو مەیدانی کەربەلای لێهاتبوو، لەگەڵ ئەو جیاوازییەدا کە هێرشبەرەکانی عەرەب هەقیان بە سەر ژن و منداڵەوە نەبوو، بەڵام هێرشبەرانی سەربازی تورك، سکی ئافرەتی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کوردیان بە نێزە هەڵدەدڕی منداڵیان بە نووکی نێزە لە سکی ئافرەتان دەردەهێناو فڕێیان دەدان.

شوکری خێزانی دێوانە ناوێك، برازایەکی برو حسکی و ژنەکانی دیکەش کە دەستی تورك کەوتبوون هەر بەم چارە نووسە گرفتار بووبوون. محۆی تەمەر ئاغا لە سەرۆکەکان، پیاوێکی پیرو نەخۆش و توانای جموجووڵی نەبوو، لە دوای شکانی ئەرجیش بە زەحمەت خۆی گەیاندبووە ئارارات، لەگەڵ نەبو کە مامی برو حسکی بوو ئەویش زیاد لە (١٢٠) ساڵ تەمەنی بوو، لەگەڵ عەلیکۆ ناوێکی هەسنی کە بەهۆی نەشتەرگەریی سەریەوە نەخۆش و بێهۆش و لە جێدا کەتبوو لەگەڵ ژمارەیەکی دیکەی پیرو نەخۆشدا کە لە گۆشەو کەناردا مابوونەوەو بەردەستی دوژمن کەوتبوون لە کاتی گرتنیانا، گیانی بێتوانایان بوو بە نیشانگەی تاقیکردنەوەی تیژیی نووکی نێزەی سەربازەکانی تورك.

خێزانی عەلیکو ژنێکی جوان و ساغ بوو، لە ئەنجامی وەفاداری بەرانبەر بە مێردەکەی لەگەڵ کچێکی بچووکیا بەلای تەرمی مێردەکەیەوە مایەوە، کچەکەی دیکەشیان کە سوارەکانی فەرزندە لەگەڵ خۆیانا بردبوویان و رزگاریان کردبوو،لە دەستی سوارەکان هەڵهات و خۆی گەیاندەوە لای تەرمی باوکی، باوك و دایك و هەردووکچە پێکەوە بوون بە نیشانەی نێزەی سەربازەکانی تورك، لە کاتی هەڵفڕینی رۆحەکانیان بەرەو ئاسمان یەکتریان بەجێنەدەهێشت لە یەك جیا نەدەبوونەوە، ئەمەکداریی ئەندامانی خێزانی کوردیان نومایش دەدا، تەنانەت تاماوەیەك لە دوای رووخانی ئارارات (٢٧) کەس لە ژن و منداڵەکانی ئەحمەد حاجی برو

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

حەیدەری و براکانی کە لە جەنگاوەرە بەرجەستەکانی ئارارات بوون لە نزیکی سنووری ئێران لە ناوچەی سەرکانی بەردەستی سەربازەکانی تورك کەوتن و هەموویان، یانی ئەو (٢٧) کەسە بێتاوانەیان گوللەباران کرد. لاشەکانیان تاماوەیەك لەو شوێنەدا کەکوژرابوون مابوونەوە. ئەحمەد حاجی برۆ کە براکەی ناوی سوفی پوشۆ بوو لە ئاخرین جەنگی ئاراراتدا لە دەستی دابوو، لەگەڵ دوو برای دیکەشیا ئەسلان و عەبدوڵا وەختێك گەیشتنە کوشتارگای ناوبراوان لاشەی ئافرەت و منداڵانی بێتاوانیان لە نێو خوێنا بەگەوزاوی بینی.

ئەمانە ئاخرین قوربانیانێك نەبوون کە بنەماڵەی حاجی برو لە رێگای ئازادیی گەل و نیشتمانەکەیاندا پێشکەشیان کردبوون، بەڵکو ئەم شانازییەیان بۆ خودی ئەحمەد و براکەشی ئەسلان بە جیهێشتبوو، چونکە ئەوانە دووبارە ماوەیەك لە دوای ئەم ڕووداوە لە جەنگێکدا خۆیان گەیاندە کاروانی شەهیدانی رێگای ئازادی.

بیری نامووس پەرستی و غیرەت پەروەریی ئاراراتییەکان، پاشماوەکانیان ناچار کردبوو، چاوێك بە بڕیاری سەرەتایی خۆیاندا بخشێننەوەو ژن و منداڵەکانیان لە دەست دوژمن رزگار بکەن. دەستەیەکی تێکەڵاو لە خێڵەکانی حەیدەری و گلتوری هێرشێکیان بۆ سەرهێزی دوژمن برد، کە لە ئاستی باشکەند و ئاخورێکی ژووررووەوە هاتبوون بەرەو پاش و لای خوارەوە راویان نابوون. لەم هێرشە دلێرانەیەدا خاڵی لاوازی هێڵی گەمارۆکە ئاشکرابوو، لە خۆرئاوادا مەڕو ماڵات بەجێهێڵدرا لەگەڵ ژن و منەکانا لە دوو خاڵەوە دەستیان بە چوونە دەرەوەکرد، دەستەی یەکەم،بەهێرشێکی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

شەبەیخوونی گەمارۆکەیان شکاند لە ڕۆژی دواییدا چەند کاتژمێرێك لە ڕۆژ ڕۆیشتبوو چوونە دەرەوە. دەستەی دووهەم بۆ لە خشتەبردنی دوژمن بەرەو قۆرخان ڕۆیشتن ڕۆژیان لەوێ بەسەر برد و لە شەوی دووهەمدا ڕزگاریان بوو. ژمارەیەکیشیان لە قۆرخانەوە بۆ ناو تورکیە بڵاوەیان کردبوو،لەناو ئەم کۆمەڵەیەدا ڕەشو سلوی سەرۆکی جەنگاوەرانی تایەفەی بکران. لەگەڵ ژمارەیەك لە چەکدارەکانی خۆیانا ماوەیەك لە ناوچەی گەلی زیلان نیشتەجێ بووبوون چەند جارێك هێزی تورکیان شکاند، بەڵام لە دواییدا لە جەنگێکدا کوژرا. بەم شێوەیە ئارارات ئەو ناوەندەی کوردە کەوتە دەست تورکەکان و سیاسەتی کۆکوژی کورد لە هەموولا یەکەوە دەستی پێکرد.

* * *

{سەید ئیسماعیل[1] بەرزنجی ماوەیەك لەگەڵ گرووپەکەی خۆی لە بەرانبەر گەمارۆی دوژمندا لە دەورو پشتی بایەزید بەرگریی کرد، بەڵام بە هۆی گرانییەوە لاوازبوو، هەموویان بەبێ ئەوەی خۆیان بە دەستی تورکەکانەوە بدەن کوژران}.

فەرماندەی تورکیە لە کاتی جەنگەکانی ئاراراتا پەیامی زارەکی و نووسراویشی بۆ خالید ئاغای سەرۆکی خێڵی جەلالی-ی ئێرانی ناردبوو کە لە لایەن فەرماندەی ماکۆوە زیانی لێکەوتبوو و تەماعی نابووە بەرو، بە خۆی و خێڵەکەیەوە بانگی کردبوون بۆ تورکیە. ناو

---

(1) -لە دەقە فەرەنسەییەکەدا (رەسوول) نوسراوە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

براو لــه دوای نـه‌مانی ئـارارات لـه ترسـی ده‌وڵـه‌تی ئـێران بـه خێڵـی خلیکانه‌وه چوو بۆ تورکیه.

زوهدی گویڤه‌ن، له‌م باره‌وه ئـاوای نووسـیوه: سـه‌ره‌تای مـانگی ئاب هه‌واڵم پێگه‌یشت. که خالید ئاغای سه‌رۆکی تایه‌فـه‌ی خلیکـانلو له‌گـه‌ڵ ده‌وڵـه‌تی ئـێراندا لێکیـان داوه، لـه نێـوان تایه‌فه‌کـه‌ی ئـه‌و و هێزه‌کانی ئێراندا چه‌ند لێکدانێکی په‌راگه‌نده روویداوه. له کاتی ئه‌م جه‌نگانه‌دا خالید ئاغا زیـانێکی زۆری لێکـه‌وتبوو، لـه دواییـدا بـه‌ره‌و چیاکـانی ئـای بـای رۆیشــتووه (لــه‌ر تایه‌فــه‌ی خلیکـانلو لــه دژی حکوومه‌تی ئێران جه‌نگیان نه‌کردبوو، به‌ڵکو به هه‌مان شێوه کـه لـه پێشه‌وه ئاماژه‌مان بۆ کرد. ته‌نها چه‌ند پێکاهه‌ڵپژانێکی پرش و بـڵاو لـه نێوانیـاندا روویدابـوو سـه‌ره‌ڕای ئه‌مـه‌ش بـه‌ره‌و چیـای ئـای بـای نه‌رۆیشتبوو).

له‌م کاتــه‌دا ئه‌فسـه‌رێکی شـووره‌وی پـه‌یامێکی بـۆ ئه‌فســه‌رێکی تورکی سه‌رسنوور ره‌وانه کردبوو، نووسیبووی: (چـوار سـه‌د خـێزان له تایه‌فه‌ی خیلکانلو،له‌م دواییه‌دا هاتوون بۆ ناوچه‌ی دیل– ئـارالیق که له ناو قه‌ڵه‌مڕه‌وی تورکیه‌دایه. ئه‌م تایه‌فه‌یه هه‌شت سـه‌د پیـاوی چه‌کداریان هه‌یه و رۆژانـه دانیشـتووانی شـووره‌وی لێیـان ده‌ترسـن. ئه‌گه‌ر ئێوه ناتانـه‌وێت پـه‌لاماریان بـده‌ن مۆڵـه‌تی ئێمـه بـده‌ن تـاکو ئه‌وانه ناچار بکه‌ین بگه‌ڕێنه‌وه).

{له‌وه ده‌چێت هه‌ر به‌م بیانووه‌وه بووبێت که سوپای شـووره‌وی هـاتبوو بـۆ یارمـه‌تیدانی تورکــه‌کان و به‌شــی بـاکووری خۆرئـاوای ئاراراتی بچووکیان داگیر کردبوو. چه‌ند رۆژێـك پێـش شـکانی ئـاگری (م. داهـان) نوێنــه‌ری ئه‌رمه‌نییــه‌کان لــه ناوچــه‌ی جه‌نگه‌کـه دوور

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کەوتەوەو توانــی لـەکاتی تاریکـایی شـەودا هـەڵێت لـەو کاتـەدا بـوو کەرووسەکانی بینی بوو.}

لە لاپەڕەکانی پێشەوەدا روونمان کردەوە کە داوێنـی راپـەڕینی نەتەوایەتیی کورد بـە نـاوی ناوەندەکەیـەوە ئـارارات تـاکو سـنووری سووریەو عیراق درێژبووبـووەوە تەنـها لـەچیاو دەوروبـەری ئـاراراتدا قـەتیس نـەما بـوو. لـە بـاتی ئـەوەی کـە دەمویسـت تەنــها کورتـە مێژوویەکی ئارارات بخەمـە پێشـچاوی خوێنـدەواران لـە جموجووڵـی خۆبەختکەرانی نیشتمان پەروەر کـە لـە رێگـەی بـە دەسـت هێنـانی ئازادیی کورد لە ناوچە جۆر بە جۆرەکانی کوردستاندا. لەگەڵ هێزی تورکدا لەپێکدادانا بوون و فیداکاری لـە ئـەندازە بـەدەریان دەنواند باسـێکمان نیشـان نــەدا. ئــەم خۆبەختکەرانــە لــە دوای رووخــانی ئـاراراتیش جمووجوڵـی خۆیـان درێـژە پێـدا بـە تایبـەتی لـە ناوچـە چیاییـەکانی ساسـون و دەرسـیم. لـێرەدا سـەرنجتان بــۆ بەشـێکی وتارەکەی ئەمیر دکتۆر کامەران بەگی بەدرخانیش رادەکێشین کە لە دیدارێکدا بە ناوی کوردستان لە رۆژنامەکەی خۆیدا (لوژۆر) (Ljour) کـە بـە زمـانی فەرەنسـی لەبـەیرووت دەردەچـوو نووسـیبووی: ئـەم بزافەی نیشتمان پەروەرانە تاساڵی (١٩٣٨)یش درێژەی کێشا.

رووخـانی ئـارارات زمـانی کاربەدەسـتان و خامــەی نووسـەرانی تورکیەی ژیاندەوە؛ مەحموود ئەسعەد بەگی وەزیـری دادی کۆمـاری تورکیە لە وتارێکدا کە لـە شـاری ئـەدمیش خوێندییـەوەو رۆژنامـەی میللییەتیش لە رۆژی (١٩)ی سبتامبەری (١٩٣٠) بـڵاوی کـردەوە لـە سنووری دەستەڵاتی کۆماری تورکیەدا سیاسەتی بـاڵابوونی نـەژادی تورکی راگەیاند، وتی: (دەبێت دۆســت و دوژمـن بزانێـت ئاغـای ئـەم

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ولاّته توركه. كەسانێك كه لەناو دەمارەكانی له شیاندا خوێنی سافی توركیان تیا نەبێت له نیشتمانی توركیه تەنها یەك مافیان هەیە. ئەویش نۆكەرایەتی و كۆیلەیەتییه) لە(القضیەالكردیە) وە وەرگیراوە).

گەلی كوردی ئازا هەر لەسەرەتاوە هەستی بەم سیاسەتەی كۆماری توركیه كردبوو. بۆیه نۆكەرایەتی و كۆیلەیەتیی قبوولّنەكردبوو، بۆ پاراستنی شەرافەتی نەتەوەیی و بۆ بەدەست هێنانی ئازادیی خۆی هەزارەها قوربانیی داوە، ئەمڕۆكەش لەبەردەم دادگای دادوەریی ئازادی خوازان بەڵگەیەك كه بەخوێنی شەهیدانی ئازادیخوازانی خۆی نووسیویەتی دەداتە دەست پارێزەرانی مافی زەوتكراوی خۆی.

ڕۆژنامەی میللییەت ئەم سەركەوتنه كه دەوڵەتی توركیه له سایەی كۆمەك و یارمەتیی دەوڵەتی شاهەنشاهی ئێران و له دوای چەند ساڵێك خوێنرشتن توانیبووی بەدەست بێنێت سەبارەت بە ئاخرین بزووتنەوەكانی كورد كه بۆ وەرگرتنەوەی مافی داگیركراوی گەلی خۆی هاتبووەكایەوە وای بۆ چووە: وێنەی گۆڕێك كه هەردوو سەری له سەر لووتكەی ئاگری-ی گەورەو ئاگری-ی بچووك دروستكراوە له سەر بەردەكەشی نووسراوە (كوردستانی خەیاڵی لێرەدا نێژراوە) لەوە بێ ئاگایه كه بیری ئازادی وەكو لافاوێك كه له ڕۆحه بێزارەكان و شكەنجەدراوەكانەوە سەر چاوە دەگرێت ئەو بەر بەستانەی كه له بەردەمیا دروستكراون هەرچەنده به هێزو مەحكەم بێت له ئەنجامدا به فشارێكی بەهێز كەله پەنگ خواردنەوەی ئاوەكانەوە كۆدەبێتەوە ڕێگەی خۆی دەكاتەوە به یەكجار هەموو

كتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەر بەستەکان دادەڕووخێنێت وای لێدەکات کە جارێکی دیکە چاك نەکرێتەوە. مەرجی عاقڵی ئەوەیە کە بە دروستکردنی جۆگەی لەبار لەو لافاوە وێرانکەرە بۆ ئاودێری و زۆر بوونی بەرهەم سوودیان لێوەربگیرێت و زەوییەکانی پێ ئاوەدان بکرێتەوە.

نووسەر لێرەدا لە بەرانبەر ئەو کێلە قەبرە نووسراوەدا بیروڕای خۆی دەرنابڕێت. ئایندەیەکە نیشانی دەدات ئایا کوردستان خەیاڵییە یان دەستەڵاتدارانی تورکیە لە کوردستاندا خەیاڵییە کە لەو گۆڕەدا بە خەوی هەمیشەیی ڕۆدەچێت. شتێك کە سەلمێنراوە، لە دوای ئەو مێژووەوە ئەو هەیکەلە کە ڕۆژنامەی میللییەت بە مردووی دادەنێت لە سەر سینەی ئارارات نێژراوە لە شوێنەکانی دیکەی کوردستانی تورکیەدا چەندین جار تەکانی بە خۆی داوەو ژیانی دەربڕیوە.

ڕووداوەکانی ئارارات کۆتایی هات لە هەموو شوێنێکەوە هەولدرا کە بە کورتی ببڕێتەوەو کورتەیەکی ئەو ڕووداوانە کە بە سەر ئەم چیا مێژووییەدا تێپەڕیوە بگاتە بەر چاوی خوێندەواران. ئێستا خوێندەوارانی بەڕێز تا ڕادەیەك بە لە خۆ بووردنەکانی کورد، بۆ بەدەستهێنانی ئازادی لە ماوەی جەنگەکانی ئاراراتدا ئاگادار بوون. داوای مۆڵەت دەکەم بە ڕێزگرتن لە شەهیدانی ڕێگای ئازادیی کورد کە بۆ ڕزگاربوونی نەتەوەی خۆیان لە پێشکەشکردنی خوێن و گیان بەختکردندا، کورتییان نەکردووە و گەیشتوونەتە ژیانی هەمیشەیی لە بەردەم ڕۆحی ئەو گەورە پیاوانەدا بەو پەڕی ڕێز و گەورەییەوە سەر دادەنەوێنم بۆ پاشماوەکانی ئەم گەلە دلێرە و خۆبەختکەرە و دروودی لێخۆشبوونیان بۆ ڕەوانە بکەم.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

چارەنووسی ئیحسان نوری :

ئیحسان نوری لە دوای ئەوە لە ئێراندا بوو بە پەنابەر ماوەیەك لە تاراندا کەوتە ژێر پرسیارو وەرامەوە،لە دواییدا وەکو چەند کەسێکی دیکەی پەنابەرانی ئاراراتی کە لە شارە جۆر بە جۆرەکانی ئێراندا لە ژێر چاودێریدا بوون بۆ ساوەو یەزد، دوور خرایەوە[1]. لە دوای ماوەیەك بەهۆی ڕووداوی ئەیلولی (١٣٢٠) وە لە سەرەتای ساڵی (١٣٢١) ئیحسان نوری لەگەڵ یووسف عەلی مهاجری و خاتوو بسرە حسنانی، تەیموور جەلالی و شەمسەدین جەلالی، ئێلخانی جەلالی، محەمەد دەرویێش سەردانی وەزارەتی ناوخۆی ئێرانیان کرد، داوای ئەوەیان کرد کە گوایە بەهۆی بەرزبوونەوەی نرخی پێداویستییەکانی ژیانەوە یان مووچەکانیان بۆ زیاد بکرێت یان لە ژێر چاودێریدا نەمێننەوە و ئازاد بکرێن تاوەکو خۆیان، بۆ دابینکردنی بژێویی

---

[1] پەژمان لاپەرە ١٦٠ لەو بەڵگانەی ئەم سەردەمە کە ماونەتەوە باسی ٥٣ کەس لەژن ومنداڵی ئاراراتی دەکات لە یانەی پەروەردەکردنی تەورێزدا لە ژێر چاودێریدا بوون هەروەها ئەمانەی خوارەوەش لە ژێر ناوی کوردی ئارارت– دا لە ناوچە جۆربەجۆرەکانی ئێراندا دوور خرابوونەوە و لە ژێر چاودێریدا بوون : شێخ عەبدولقادر (تاران)، شەمسەدین(مەشهەد)،محەمەد بەگ (تاران)، ئێلخانی (تاران) مسرو (سمنان) ئەحمەد عەلی (سمنان) رەبابە خێزانی بروحسو (تاران) بسرە، خێزانی فەرزندە کەلە بەندیخانەدا مرد بوو ئەویش لە(تاران)بوو، وەزارەتی ناوخۆ (ڕوونووسی ڕاپۆرتی کومەسیوونی لێکۆڵینەوەی ئەو کەسانەی لە ژێر چاو دێریدان)بەبێ ژمارە لەڕۆژی ١٣١٣/٣/٧ بەڵگەنامەی مللیی نەتەوەیی (ن) ١٢٢٠٠٢

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

خۆیان هەنگاو بنێن.[1]

لە سەرەتای مانگی تەمووزی هەمان ساڵدا ئیحسان نوری بەناوی (سەرۆکی لەوەو پێشی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانی کوردستانی تورکیە)وە داوای لە سەرەك وەزیرانی ئێران کرد. ئەو (... کە یان لە سەر کارێکی لەبار دایمەزرێنن، یا مۆڵەتی بدەن بۆ خۆی سەربەستانە کارێکی باش پەیدا بکات. بەڵکو کەمێك خەرجی بە دەست بێنێت. . . .) و ئەگەر دەوڵەت بەهەر هۆیەکەوە (. . . چاو دێری کردنی ئەویان پێویستە و بە زەرووری دەزانن خەرجییەکی لەبار) کە لەگەڵ بارودۆخی ئەوکاتەدا بگونجێت بدەنێ، دەری بڕیبوو کەلە (. . قوتابخانەی بەرزی سەربازی تورکیە لە ئەستەموول) دەرچووە و تەواوی کردووە هونەری تۆبۆگرافیشی خوێندووە. . . لە کاروباری نەخشە کێشاندا کاری کردووە، بەڵام هیچ ئەنجامێکی دەست نەکەوت.[2]

لەم کاتەدا لە سوپای خۆرئاواوە راپۆرتێك هاتبوو. کە گوایە کۆمەڵێك لە کوردەکان بە سەرۆکایەتیی کوڕی سمکۆ و شەریف خانی کوڕی سەید تەها بۆ بردنی ئیحسان نوری چەند نوێنەرێکیان بۆ تاران ناردووە. لە نێوان سەید عەبدوڵلای (کوڕە مامی سەید

---

[1] وەزارەتی بەرگری نووسینگەی سەربازی ژمارە ٧٦٥ –٢٤٠٤ /٥ لە رۆژی ١٣٢١/٢/٣ بەڵگەی میللی(ن) ١٠٣٠٠٣

[2] نامەی رۆژی ١٣٢١/٤/١ئیحسان نوری کە بە ژمارەی ٦٦٦٥ ی رۆژی ١٣٢١/٤/٤ لە نوسینگەی سەرەك وەزیرانی ئێران تۆمارکراوە بەڵگەی میللی (ن) ١٠٣٠٠٣

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تەها)و سەیف ئەلقوزات و قازی محەمەدو ئیحسان نوری چەند دیدارێك پێك هاتووە، بەڵام شارەوانی لە دوای لێكۆڵینەوە دەریبڕی كە ئیحسان نوری نیازی نییە تاران بەجێبهێڵێت[1] وەزارەتی بەرگریش راپۆرتی بەشارەوانی دا كە بە پێی ئەو لێكۆڵینەوانە كە كراونە خودی ئیحسان نوری نیازی چوونە دەرەوەی لە تاراندا هەیە[2] ئەو كەسانەش كە دیداریان كردووە نیازی بردنی ئەویان هەیە،لەبەر ئەمە بە پێی دانیشتنی شەشەمی مانگی ئەنجومەنی تیری ١٣٢١.

تەمووزی (١٩٦٠) وەزیران، بڕیاری ئازاد كردنی (حەوت كەس لە پەنابەرانی كوردی توركیە)، یانی ئیحسان نوری و هاوڕێكانی داوە. بەپێی راسپاردەی وەزارەتی (جەنگ =بەرگری) بڕیار دراوە تاكو كاتێك كە ئیشیكی باشیان دەست نەكەوێت بارەگاكانیان. وەكو (بارەگای ئیحسان نوری (١٥٠٠) ریاڵیان بۆ زیاد دەكرێت هەروەكو جاران بۆیان خەرج دەكرێت)[3] لە چۆنیەتیی گۆڕانكارییەكانی دوایی ژیانی ئیحسان نوری ئاگادارییەكی وردمان لەبەردەست نییە. ئەوەندە دەزانین. لەنێوان ساڵەكانی (١٣٢٣) تاكو (١٣٢٥)ی هەتاوی لەگەڵ رۆژنامەی كۆهستاندا هاوكاری هەبووە زنجیرە وتاری

---

[1] وەزارەتی ناوخۆ بەڕێوەبەرایەتیی ئاسایشی ژمارە ٢٣٩٢ /٩٥٣٨ لە رۆژی ١٣٢١/٤/٢٥ و ژمارە ٩٦٤١/٢٣٦٢ لە رۆژی ١٣٢١/٥/٣ بەڵگەی میللی (ن) ١٠٣٠٠٣.

[2] وەزارەتی بەرگری ژمارە٥٧٥٦/١٦٠٩٨ لە رۆژی ١٣٢١/٥/٢٩ بەڵگەی میللی(ن) ١٠٣٠٠٣

[3] وەزارەتی بەرگری روونووسی راپۆرتی فەرمانگەی یەك ژمارە ٢٨٦٢ لە رۆژی ١٣٢١/٦/٥ بەڵگەی میللی (ن).

كتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

(تاريخ ريشەی نەژادی كرد)[1] و وەقايعی ئاراراتی نووسـی، هـەروەها وا دەردەكەوێت لەسەردەمێكدا بۆ كرمان دوور خرابێتەوە، لـەدواييدا لـە سـاڵەكانی كۆتـايی دەيـەی (١٣٣٠) بـە هـۆی كوودەتاكـەی عەبدولكـەريم قاسمـەوە و ئـەو گۆڕانكارييانـە كەلـە عـێراقدا ڕوويـدا. سياسەتێكی نوێ لەبەرانبەر كوردەكـانی ناوچەكـەدا. هاتـە كايـەوە، ئيحسان نوری مۆڵەتی پێدرا كە بۆ تاران بگەڕێتەوە لەم سەردەمەدا، ناوبراو هەم لەڕووی بژێوييەوە، هەم لەڕووی ئازاديشەوە لە دۆخێكی باشـتردابوو. تەنانـەت مۆڵـەتی پێـدرا بۆئامـادە بوونـی لـە كۆنفرانسەكانی نێو نەتەوەيی جاری دوو جار بەشداری بكات و بڕوات بۆ دەرەوەی وڵات، ئيحسان نوری لە (٢٩ی ئەسفەندی ساڵی ١٣٥٥) بە هۆی بوون بە ژێر ماتۆڕوە لە تاران كوژرا.[2]

---

[1] ماوەيەك لە دوای ئەوە زنجيرە وتارێكی بەناوی (تاريخی ريشەی نژادی كـورد) بـە شێوەی كتێبێك سەرلە نوێ چاپكرايەوە (تاران ئەنجوومەنی ئێران شناسی كـوردی- مـادی- چاپخانـەی سـپهر ١٣٣٣، ١٤٥ لاپـەڕە) ئارچيبـاڵد ڕۆزوڵـت يشـهەر لـەم سەردەمەدا (فەروەردينی ١٣٢٥) باسی ديدارێكی ئيحسان نـوری دەكـات كەلـە تـاران يەكتريان ديوە. ئارچيباڵد ڕۆزوڵت حەزی لە فێر بوونی وەرگێڕانی صـهبای سـەعيدی، تاران بڵاو كراوەی ئيتيلاعات، ١٣٧١ لاپەڕەكانی ٣٢١-٣٢٢.

[2] پەژمان لاپەڕە ١٥٣-١٦٨ .

كتێبخانەی ديجيتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

پێڕستی ناو

(ئـ)

ئاخورێك: 130

ئاداماں (خێڵ): 88,91

ئارالیق: 67, 108, 132

ئاراس: 11, 17, 67, 68, 70, 108, 126

ئارداشس، مرادیان، ئارداش: 67, 68, 69, 70, 71

ئارنیس (ئەرنیس): 87, 91, 92

ئاسینجین: 115

ئاشوور، ئاشووری: 10, 11

ئاغالارۆف: 119

ئاقری › ئاغری

ئاگرین: 59, 91

ئاگری › ئاغری

ئاگری (رۆژنامە): 78, 84

ئاڵتووینداش: 62

ئامۆ: 62, 63

ئامۆرتاك: 88

ئاناتۆڵی: 25, 28, 33

ئایدین: 74

ئەبوبەکر(کوڕی ئەمین پاشا): 101

ئەحمەد ئاغا: 24

ئەحمەدی حاجی بروحەیدەری: 31

ئەحمەدی خانی: 15

ئەخلات: 90

ئەدمیش: 133

ئەزمیر: 31, 42, 73

ئەسترابۆن: 13

ئەسلان: 130

ئەلتوندیش: 51

ئەمین پاشا: 101

(ئەنترانیك) پاشا: 17

ئەیوب ئاغا: 32, 52

ئورە: 37

ئوجیق › ئەواجیق

ئیچدیریان: 38

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئێریڤان: 67
ئیگدیر › ئیغدیر

(ب)
بارزان: 4, 76, 77
بارزانی، مەلا مستەفا: 7, 76
بارکری › بارکردن
باش قەلاَ (قەلاَی باش): 123
باکۆ: 28
باڵکان: 60
بالیك گوڵ: 63
بابیورد: 38
بەتلیس › بەدلیس
بەدری بەگ: 73
بەرلین: 124
برون رەش: 103, 106, 107, 108, 109
برون سوور: 65, 103, 104, 106, 107
بشیری: 71
بەکران رەشۆری سلو: 95
بەکران (خێڵ): 98
بەکرێ عەلی خان: 95
بلیچ شێرکۆ › سورەیا بەدرخان
بۆتان و مەدیات: 42
بەهران: 77
بەیرووت: 133

(پ، ت، س)
پالان توکن: 37
پیرناوۆت: 89
توان: 90
تابیە: 53
تاجەدین بەگ: 31
تاهیری عەلی بەگ: 95
تاشبرون: 104, 109
تانسلی: 39
ترابوزان: 12
ترتاب: 13
تەریب: 91
تورلیجە: 62
تفلیس: 67, 70
تەللو: 37
بەدلیس: 16, 29, 71, 72, 73, 74
تەمەر ئاغا: 89, 95, 129

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تەمەر کسکویی › تەیموور کسکویی
تەنوروك › تەندوورك
تۆفیق بەگی مێردینی: 29
تەیموور کەسکۆیی: 43

(ج، چ، ح، خ)

جانیس: 71
جەمال پاشا: 60
جەمیل قەدری پاشا
چەرخە: 78, 81
چفتلیك: 19, 20, 22, 65
حەسەنان: 72
حەسەن خالید: 115
حەسەن زوبێر: 73
حەسەن عەبدال: 96, 100
حەسەن قەلاّ: 36
حسەسووری: 65, 79
حسێن پاشا › کورحسێن پاشا
حەمید ئیسماعیل: 42, 46, 50
حەمید بەگ: 92
حەیدەران (حەیدەری خێل): 71, 72, 73, 87, 90, 101, 120
خالید بەگی حسەینی: 19
خالس بەگ: 31, 35, 36, 40
خەرپوت: 29, 89
خلکان (عەشیرەت) › خلیکانلو

د، ر، ز، ژ

داود (کوڕی بروحسکی): 58, 101
دەریاچەی رەزائیە: 11
دەریای رەش: 10, 12
دڵخێری (تایەفە): 51
دەمرگان: 10
دیمەشق: 60
دەمیر پاشا › تەمەرشکی
دودگان: 53
دووتاق: 92
دیل، ئارالیق: 132
دیوین: 14
رەسووڵ بەگی زەلی: 91
رەشو سلو: 131
روادی: 14

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

رووسیە › سوڤیەت ›(شورەوی)
رووس: 15, 16, 17, 18, 67, 68, 69, 70, 105, 108, 126
ڕۆم ئێلی: 60
رۆمی خۆرهەلآت: 12
زەردەشتیەکان: 10
زەرکان: 72
زرکی: 31
زوهدی گویڤەن: 38, 61, 63, 86, 88, 93, 110, 132
زینار سیلوپی › جـەمیل قـەدری پاشا

(س)

سامی پاشا، کەمالەدین: 124
ساسون: 42, 133
سۆڵەت قەشقایی، نازلی
سوفی پوشۆ: 130
سوبحان: 101
سوبحی (ژەنەڕال): 62
سپکی (خێل): 31, 99
سەرایە: 91
سەرۆکان:
سوڵتان محموود خان: 115
سەلمان نەسر: 10
سلێمان بەگ: 73
سیبریا: 71
سپیکا: 74
سەید ئیسماعیل بەرزنجی: 131
سەیفەدین بەگ: 99
سیلان (خێل): 73
سینگ: 30, 32, 36, 50, 61

(ش)

شەرنەخ: 37
شەریف حسێن: 60
شەمسەدین لەوەند: 73
شمکان (خێل): 62, 63, 89
شێخ حەسەن: 65
شـێخ سـەعید پـالۆ › شـێخ سەعیدی پیران
شێخ تاهر: 78, 81
شێخ محەمەد حسەسووری: 79
شێخ یاسین: 77
شێخلو: 65, 66, 78, 95, 106

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

(ع) و (غ)

عادل جەواز: 71, 87, 90
عارف حکمەت بەگ: 41
عەبدوللا حەسەن ئاغا: 121
عەبدوللا خەڵەف: 66
عەبدولمەجید سپکی: 31
عیبری: 10
عوسمان (کوڕی ئەمین پاشا): 101
عوسمان کەلیم: 49, 51, 62
عوسمانی › تورکیە
عەدۆ: 75
عەدۆی عەزیزی حەیدەری: 31
عەرەبستان: 60
عەلۆ بەشۆ: 37
عەلوی ئەزدی: 81
عەلویی گوری: 66
عەلی بەگ میرزا: 91
عەلی رەزا بەگی بەدلیسی: 29
عەلی رەزا پاشا: 28
عەلیکو: 129
عومەر بایز: 69
عومەرێ بەسیێ: 66, 67, 68, 69
عومەر گلتوری: 94
عومەر مەزراق: 66
عەمکی حسە سووری: 105
مەمەدی عەزیزی: 40
غەرزان: 42, 71, 73
غەزا: 22

(ف، ق)

فارس: 13
فاغزمان: 17, 62, 87
فەتحوللا بەگی هەسنی: 99
فەتو: 78, 81
فەرهاد بەگ: 46, 47
فەرید پاشا: 28, 124
قاسو کندیك: 73
قالقان: 95
قباق تەپە: 85, 89, 128
قوپ: 91
قزل ئێرمەق: 12
قزل دزە (قزل دیزە): 64

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

قزلّباش ئۆغلّو: 66
قلب: 17, 89
قۆرخان: 32, 131
قوتان: 32, 64, 65, 91
قوتیس: 52, 106, 107

(ك، گ)

کازم بەگ: 31
کۆیپ باغ: 38
کۆپلاجا: 62
کورد ئاوا: 44, 65, 83
کەرم قاسم: 63
کریکۆر: 14
کەمالەدین: 28
کەندالّ بەشك (ئاوایی): 73
کوپکول: 128
کوتیس: 20
گازگان: 90
گەلی تاهیر: 92
گێجە پۆستاسی: 37
گورجی بلاّغ: 107
گەردەنەی شەیتان: 106
گلتوری: 66, 130
گلتوران (خێلّ): 109
گموشخانە: 38
گەنجە: 14
گۆتی: 11, 13
گور حەسۆ: 16
گۆیب داغ: 39

(ل، م)

لوژۆر (رۆژنامە): 133
مادستان: 13
مادەکان: 11
مازەندەران: 13
مانائی (خانەدان): 12
محەمەد ئەفەندی: 19
مەحموود: 75
مەحموود ئەسعەد بەگ: 133
محوی بەکر: 23, 24
محوی تەمەر ئاغا: 95
مەحوی دەروێش ئاغا: 95
مەدنی (کوڕی حاجی مووسا بەگ): 76, 77

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

مەدیاد (مەدیات): 71
مرادیان، ئارادشس: 67
مەسیحی: 13
مستەفا: 115
مکران: 95
مەکە: 60
مەلا سەنعلڵا: 46
میللییەت (رۆژنامە): 29, 133, 134, 135
مەمو: 71
مووسا ئیبراهیم: 114, 128
میلان (خێڵ): 91

(ن، و، هـ، ی)

نادر: 75
نەبو: 129
نەسرەت ئیبراهیم: 88, 91
نەمرود (چیا): 90
نۆح بەگ: 76, 77
نورشات: 92
نورو: 106
نورەشین: 101, 106
نوشار: 96, 97
واهان: 105
وەلی بەگ: 90
هەرۆدۆت: 11, 12
هەسنی (خێڵ): 31, 73, 99, 129
هوریك: 83
هەڤێرك (خێڵ): 37
ئیبراهیم ئازو: 52
ئیبراهیم ئاغا › برۆحسکی تللو

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

وێنەکان

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

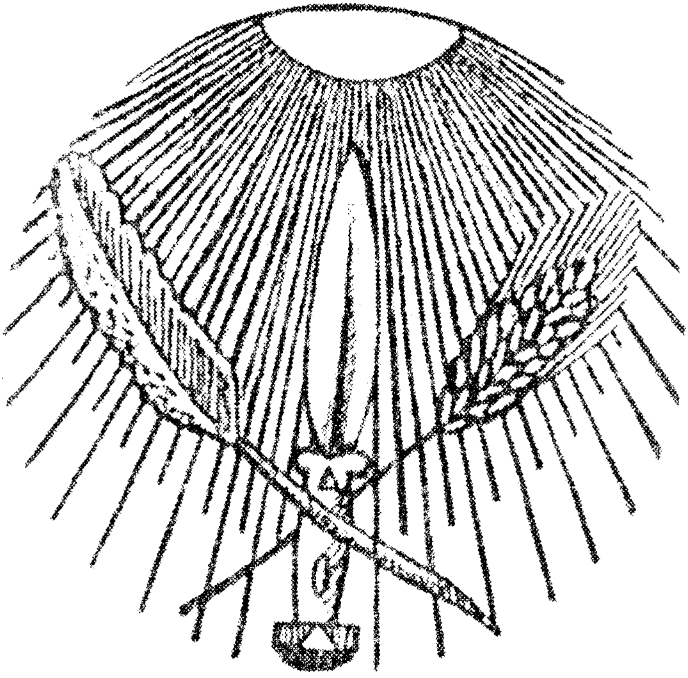

دروشمی خۆیبوون

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئیحسان نوری پاشا لەگەڵ خێزانەکەی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

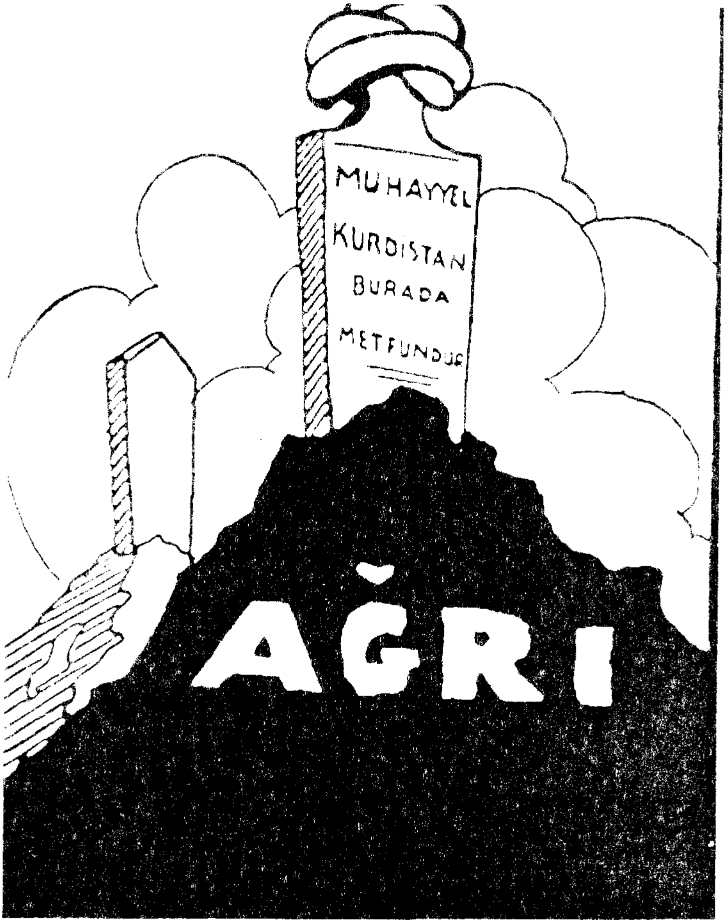

کاریکاتۆری رۆژنامەی مللییەتی تورکی: کێلی قەبر لەسەر کێوی
ئارارات، کە لەسەری نووسراوە «کوردستانی خەیاڵی نێژراوە»

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دانیشتووەکان: شێخ عەلی ڕەزا، کوڕی شێخ سەعیدی پیران
بە پێوە: لە ڕاستەوە بۆ چەپ: ئیحسان نوری پاشا، تۆفیق ئەفەندی،
فەهمی بەگ و خورشید ئەفەندی
ئەفسەرانی کورد- بەغدا ١٩٢٥

کتێبە چاپکراوەکانی دەزگا

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

- **جوگرافیای کوردستان**............................. د. عەبدوڵڵا غەفور
- **نەژادی کورد: رەوتی مێژوویی دروستبوونی میللەتی کورد**

.... ئۆ. ل. ڤیلچێڤسکی - و: د. رەشاد میران
- **باڵە سیاسییەکان لە ئێراندا**............. د. سەعید بەرزین - و: موسلّح ئیروانی
- **کرۆنۆلۆژیای مەسەلەی مووسڵ (١٩١٨-١٩٢٦)**

.... پرۆفیسۆر د. میم کەمال ئۆڤە - سەلام ناوخۆش
- **جیهانگیری (سەرەتایەک بۆ تێگەیشتن لە بەجیهانیبوونی سەرمایەو پرۆسەی بەرهەمهێنان)**.......................... فوئاد مەجید میسری
- **تەقریرستان (تەنز)**.......................................سەلام عەبدوڵڵا
- **شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری (١٨٨٠) لە بەڵگەنامەی قاجاریدا**...........

....مەحەمەد حەمەباقی
- **ماکیاڤیللی و بیری رینسانس**.............. رامین جیهانبەگلو - موسلّح ئیروانی
- **فەرهەنگ و لێکحاڵی بوون**.................................. سەرۆ قادر
- **فەرمانڕەوایانی قۆچی زێڕین (لە سوڵتان سلێمانی قانوونییەوە تا ئەتاتورک)**.............................. نۆیل باربەر
- **ئەودیوی مەرگ** ....حەمە کەریم عارف
- **فریدریک نیتشه**.................................... عوسمان یاسین
- **چەند بابەتێکی زمان و رێزمانی کوردی**.................. د. رەفیق شوانی
- **ژیانەوەو شوێنی لە رۆژنامەنووسی کوردیدا (١٩٢٤-١٩٢٦)**.... عەبدوڵڵا زەنگەنە
- **ئینسکلۆپیدیای ئابووریی (عەرەبی - ئینگلیزی - کوردی)**........... فەیسەڵ دەباغ
- **دیموکراسی چییە؟ (ئارەزایی لەگەڵ دیموکراسی)**......دیڤید بیتهام و کیڤین بوێل - کەریمی حیسامی
- **ئەو پڵنگانەی لە تەک مندا غاریانداوە (کورتە چیرۆک)**

.... بیژەنی نەجدی - و: نەجیبە ئەحمەد

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

– کوردستان و کێشەی سنووری عوسمانی – فارسی (١٦٣٩-١٨٤٧) ....

.... نەجاتی عەبدوڵڵا

– لوڕ و لوڕستان.......... عەلی سەیدۆ گەورانی – بلال غازی کاک ئەمین

– مناڵییم ئاسکێک بوو بەسەر پەلکەزێڕینەکاندا باز بازێنی دەکرد

.... کاروان عومەر کاکەسوور

– پاریا.......... ئاوگوست ستریندبێرگ – فەرهاد شاکەلی

– کوێری.......... زوزێ ساراماگۆ – سەلاحەدین ئاشتی

– بێدەنگی دەریا.......... ڤێرکۆر – عەلی حەسەنیانی (هاوار) و سەلاحەدین ئاشتی

– کوردستان لە مێژوودا (بەرگی یەکەم).......... خەسرۆ گۆران – ئاسۆ کەریم

– سەرۆک کۆماری کوردستان لەبەردەم دادگای ئێراندا..... ئا: بەدرەدین ساڵح –

.... سامی ئەرگۆشی

– رێبازە هاوچەرخەکانی فەلسەفە.......... سەماح رافع محەمەد – تاریق کارێزی

– وەهای گوت زەردەشت.......... فریدریش نیچە – عەلی نانەوازادە

– شێخ عەبدولقادری گەیلانی (ژیان و بەرهەم).......... عەبدولڕەحمان بێلاف

– ستران و دیلان.......... کامیران درباز هروری+ شڤان شکری هروری

– فەرهەنگوکا کلاسیکێن کورد.......... مەسعود خالد گولی

– سەرهەلدانا ساسونێ .... کونێ رەش– و: مسەدەق توڤی

– سینۆهە پزیشکی تایبەتی فیرعەون .... میگاڤالتاری– و: سەیدا شێخ زرار

– کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند .... دارا ئەحمەد کەریم بەگ

– دەرسیم لە مێژووی کوردستاندا .... د. نوری دەرسیمی– و: د. ئەحمەد دزەیی

***

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

الكتب المطبوعة باللغة العربية

- **الامارة الشدادية الكوردية في بلاد آران (من ٣٤٠-٥٩٥) ه، ٩٥١-١١٩٨م**
(دراسة سياسية حضارية)..........................إسماعيل شكر رسول
- **اربيل ٨٨ هەولێر ٩٩: (حتى لاتضيع كردستان)**....................رجائي فايد
- **الفدرالية وامكانية تطبيقها في العراق**....................د. محمد عمر مولود
- **جمعية خويبون: (١٩٢٧) (وقائع ثورة ارارات ١٩٣٠)**..........................كونێ رەش
- **امارة بادينان: (١٧٠٠-١٨٤٢) (دراسة سياسية اجتماعية ثقافية)**
....كاوه فريق احمد شاوەلی ئاميدي
- **امارة بوتان: في عهد الامير بدرخان (١٨٢١-١٨٤٧) (دراسة تأريخية سياسية)**
....صلاح محمد سليم محمود هروري
- **امارة بابان: في النصف الاول من القرن الثامن عشر (دراسة في علاقاتها السياسية مع السلطات العثمانية)** ....سعدي عثمان حسين
- **حقوق الانسان والمجتمع المدني بين النظرية والتطبيق (دراسة تأصيلية وتحليلية سياسية)**
...................................الدكتور كامران الصالحي
- **كوردستان في القرن الثامن الهجري (دراسة في تأريخها السياسي والاقتصادي)**..........................د. زرار صديق توفيق
- **الاسلام وحقوق الانسان**....................................د. عبدالحسين شعبان
- **الفيدرالية والحكم الذاتي واللامركزية الادارية الاقليمية**...............د. محمد هماوند
- **كوردستان: من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة الموصل**
(١٩١٤-١٩٢٦)..سروه اسعد صابر
- **القضية الكردية في المؤتمرات الدولية**..........................د. فؤاد حمه خورشيد
- **وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية** ....د. عبدالفتاح علي يحيي البوتاني
- **مقالات متوعة حول مياه، النفط والبيئة**...........................د. بيوار خنسي

***

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

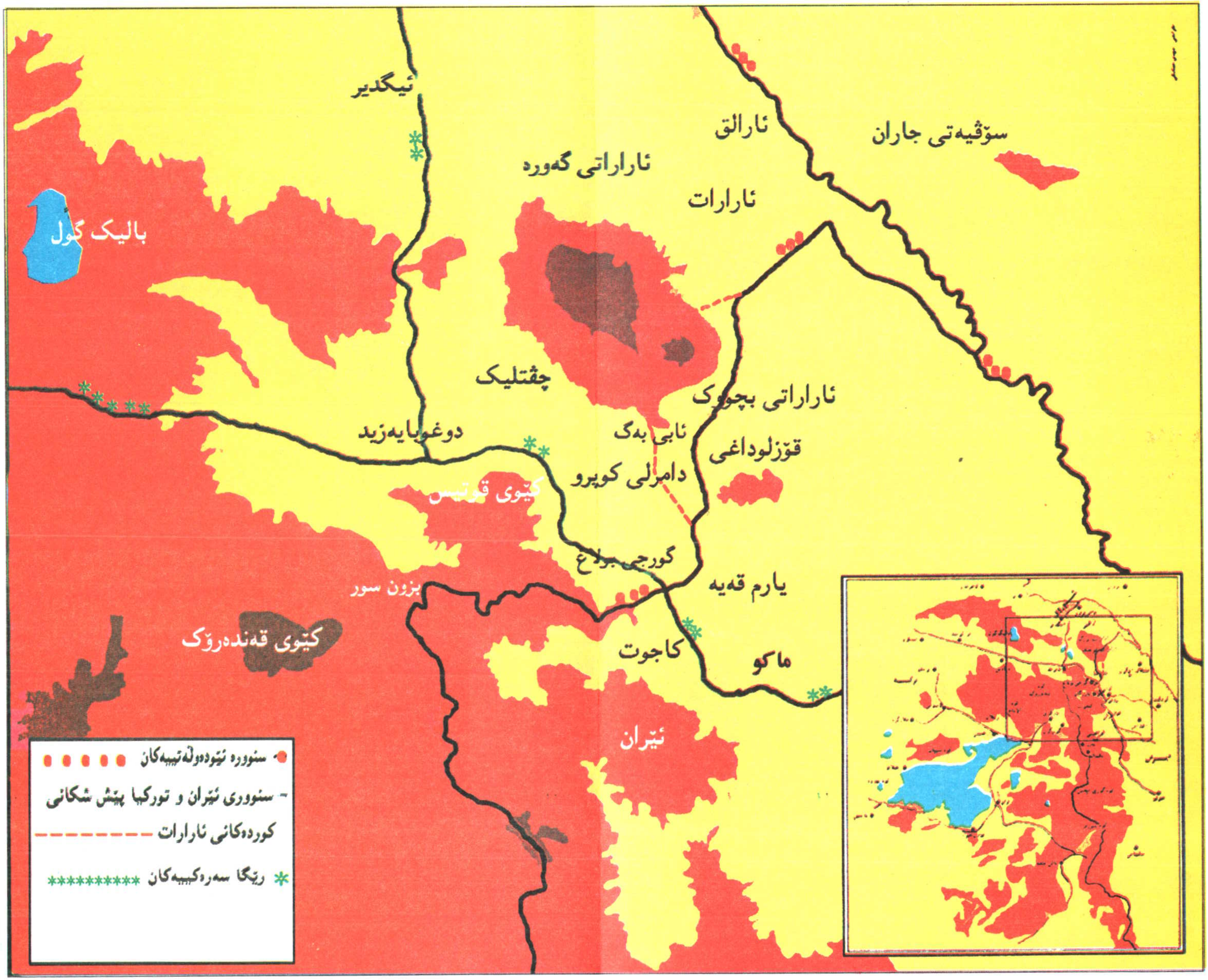
سۆڤیەتی جاران
ئارالق
ئاراراتی گەورە
ئارارات
ئیگدیر
بالیک گۆل
چڤتلیک
ئاراراتی بچووک
ئابی بەگ
قۆزلوداغی
دوغوبایەزید
دامرلی کوپرو
کێوی قوتیس
گورجی بولاغ
یارم قەیە
بزون سور
کێوی قەندەرۆک
کاجوت
ماکو
ئێران
سنوورە نێودەوڵەتییەکان
سنووری ئێران و تورکیا پێش شکانی
کوردەکانی ئارارات
ڕێگا سەرەکییەکان